

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**ALİ EMÎRÎ VE MARDİN MÜLÛK-İ ARTÛKİYYE
TARİHİ VE KİTÂBELERİ VESÂİR VESÂİK-İ
MÜHİMME ADLI ESERİ**
Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Yusuf YAŞAR

Danışmanı: Prof. Dr. Cahit BALTACI

İSTANBUL, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

**ALİ EMÎRÎ VE MARDİN MÜLÛK-İ ARTÛKİYYE
TARİHİ VE KİTÂBELERİ VESÂİR VESÂİK-İ
MÜHİMME ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Yusuf YAŞAR

İSTANBUL, 2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	II
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ EMÎRÎ, HAYATI, ESERLERİ VE KÜTÜPHANESİ	6
I. Hayatı	6
A. Öğrenimi	7
B. Meşhur Kasîdesi Ve Memuriyet Hayatı	9
C. Emekliliği Ve Bibliyofili (Kitap Sevgisi)	14
D. Milletvekilliği Adaylığı	16
E. Edebiyatçı Yönü	19
1. Hafızası	19
2. Şairliği	20
3. Nesri	20
4. Diğer Cephelerden Edebiyatçılığı	21
F. Tarihçi Yönü	21
G. Gazeteci Yönü	22
H. SOSYAL Ve KÜLTÜREL FAALİYETLERİ	22
İ. Ölümü Ve Mezar Yeri	22
J. Fiziki Yapısı Ve Mizacı	25
II. Eserleri	28
A. Kitapları (Matbu ve El Yazması)	29
1. Manzûm Eserleri	29
2. Mensûr Eserler	32
Mardin Mulûk-i Artûkiyye Tarihi Vesâir Vesâik-i Mühimme	35
B. Süreli Yayınları	51
III. Kütüphanesi	53
A. Kitap Toplamaya Başlaması	54
B. Millet Kütüphanesinin Kuruluşu	55
C. Millet Kütüphanesinin Adı, Kuruluş Evreleri Ve Zenginliği	56
D. Dîvân-u Lügâti't-Türk Efsanesi	61
E. Yemen'e Tayin'i Göze Alması	71

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLET KÜTÜPHANESİNDEKİ ALİ EMÎRÎ'YE AİT NÂDİR EL YAZMASI

ESERLER	72
I. Nâdirâtan Olduğu Kesin Olanlar	72
II. Nâdirâtan Olduğu Kesin Olmayanlar	85
EKLER	93
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	119

ÖNSÖZ

Türk Kültür Tarihinin değerli hazinelerini hançeresinde muhafaza ederek hazineler arasına adını altın harflerle yazdıran Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi, 67 senelik ömrünün uzunca bir bölümünü sadece kitaplara hasretmiştir. Hatta kitaplara olan aşkının kıskanılacağını düşünerek bekârlığı tercih etmiştir. Tabii bekârlığı tercih etmesinde Ali Emîrî Efendi'nin annesine olan büyük hürmeti de unutulmamalıdır.

Günümüzde Ali Emîrî Efendi'nin en öne çıkan özelliği sadece bibliyofili değil, aynı zamanda Türk Kültürünün ana temeli olan Kaşgarlı Mahmud'un **Dîvân-u Lügâti't-Türk** adlı eseri başta olmak üzere birçok eserin hayatta kalmasına ön ayak olmasıdır. Bu meyânda Emîrî Efendi, gerek aslını elde ederek, gerek istinsâh ederek, gerekse bir cilt altında toplayarak nice eserleri kütüphanesi kanalıyla Türk Milletine hediye etmiştir.

Biz de tezimizde, değerli tez danışmanım Prof. Dr. Cahit BALTACI'nın yönlendirmeleriyle; öncelikle Ali Emîrî'nin hayatını, eserlerini ve önemli ama bilinmeyen yönlerinin tespitini; ardından kütüphanesinde mevcut olup Türkiye Kütüphanelerinden kataloglanmış olanlarının çalışmamıza esas olan 109 tanesinin hiçbirinde bulunmayan nadir el yazması eserlerin belirlemesini yapmaya çalıştık.

Ayrıca örnek olması için Emîrî Efendi'nin **Nevâdiru'l-Eslâf** başlığı altında topladığı eserlerden biri olan Kâtib Ferdi'ye ait **Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühime** adlı eseri de kısaca inceledik.

Bu çalışmamız esnasında yardım ve inayetlerini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Cahit BALTACI Beyefendi'ye husûsî minnet ve şükranlarımı saygılarımla arz ederim.

Ayrıca Sayın Prof. Dr. Ziya KAZICI, Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI, Prof. Dr. Muhittin SERİN Beyefendilere; derin bilgisayar ve kataloglama bilgilerinden sınırsızca

istifade etmeme müsaade eden Sayın Dr. Muhammed ABAY Hocam'a; Millet Kütüphanesi Emekli Müdürlerinden Sayın Mehmet Serhan TAYŞİ Beyefendiye; Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Sayın Dr. Nevzat KAYA Beyefendiye; İsam Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Sayın Recep YILMAZ Beyefendiye ve Dr. Abdussettar Hayati AVŞAR Beyefendiye; fedâkar kardeşim Taha Halit YAŞAR'a, aileme ve her zaman değerli olacak olan ev arkadaşşıma teşekkür etmeyi minnet borcu addetmekteyim.

Muhammed Yusuf YAŞAR

İstanbul-2006

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser.
agm.	: Adı geçen makale.
c.	: Cilt.
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
s.	: Sayfa.
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı.
ty.	: Tarih yok.
yy.	: Yer yok.

GİRİŞ

Kültür tarihimizin ve İslâmî İlimler Literatürünün mihenk taşını kitaplar oluşturmaktadır. Her biri bir ihtisas alanı olan İslâmî ilimlerin her alanında, gerek genel olarak gerekse özel manada konularda derinleşilerek sayısız eserler yazılmış ve günümüze intikalleri sağlanmaya çalışılmıştır.

Bir eserin kaleme alınması, müellifinin hâkim olduğu konuyu iyi bir şekilde anlatabilmesine ve açıklayıcı olabilmesine bağlıdır. Ayrıca eserin faydalı olabilmesi de, ihtiyaçlara cevap verebilir olabilmesiyle doğrudan alakalıdır. Bunların yanı sıra kaleme alınan değerli eserlerin yazılması kadar muhafaza edilebilmesi de, en az kaleme alınması kadar önemli; hatta kaleme alınmasından dolayı hayatiyet ifade eden bir durumdur. Özellikle müellifinin insanlara sürekli faydalı olabilmek adına yazmış olduğu bu eserin, müellifin vefatından sonraki nesillere ulaşabilmesi ve faydasının çağların ötesine gidebilmesi, iyi muhafaza edilebilmesine bağlıdır.

Değerli eserler kaleme alan İslâm âlimleri, aynı zamanda eserlerinin hayatta kalabilmesi için de ellerinden geleni yapmışlar, hatta bunun için eserlerini zamanın imkânları oranında tab ettirmeye gayret etmişler; tab imkânı yoksa da istinsâh sayısını artırarak eserlerinin kaybolmamasına gayret etmişlerdir.

Eserlerin muhafazası, tatbik edilebilir olmasına; sürekli ihtiyaç duyulur olmasına bağlı olduğu kadar kütüphanelerde gerekli özenle muhafaza edilebilmesine de bağlıdır. Bu anlamda özellikle başlangıçta, İslâmî kaynakların oluşturulmaya başladığı dönemlerde yazılan klasik kaynaklar asıl olmak üzere, sonradan bu ana kaynaklara yazılan şerh ve hâşiye çalışmaları; devamında da alanında uzmanlaşmayı gerektirecek alt bilim dalları ile ilgili yazılmış eserler, büyük ve külliyatlı kütüphanelerde muhafaza altına alınmıştır. Özellikle medeniyetlere beşiklik yapmış büyük şehirler incelendiği zaman İstanbul, Buhârâ, Semerkand, Mısır, Bağdad gibi şehirlerde günümüze kadar ulaşan muazzam kütüphanelerin bulunması da bu gerçeği bizlere anlatmaktadır.

Gereklilikleri zamanında ve mekânında değerlendiren, yerinde müdahale ederek eserlerimizin muhafazasına gayret eden değerli ilim adamları, bu manada en az eserleri kaleme alan müelliflerimiz kadar değerli ve takdire şâyândırlar.

Çalışmamızın temelini oluşturan Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi de, eserlerimizin muhafaza edilebilmesi için hayatını bu uğura seferber etmiş, tarihe mâl olmuş, değerli şahsiyetlerdendir. Kaynaklarda –üzgünlükle belirtmeliyim ki- sadece kitap hastalığına yakalanmış olarak zikredilen Emîrî Efendi, aslında günümüze ulaşan birçok değer, taşıyıcısı ve muhafızı konumundadır. İstanbul Millet Kütüphanesi bünyesinde olan, Ali Emîrî Efendi'ye ait el yazması veya matbu eserlerin incelemesi yapıldığı zaman, açıkça görülecektedir ki; Emîrî Efendi, zamanla değeri anlaşılabilecek ve belki de bir ömre mâl olabilecek zorlu bir yola çıkmış ve bu yolda amacına ve ideallerine ulaşarak ismine lâyıf bir kütüphaneyi bizlere kazandırmıştır.

Ali Emîrî Efendi'nin kitaplarının da içinde bulunduğu Millet Kütüphanesi'nde yaptığımız çalışmada Ali Emîrî Efendi'nin bir hizmetine daha şahit olmuş bulunmaktayız. Çalışmamıza yön veren ve belki de çıkış noktamızı oluşturan Ali Emîrî Efendi'nin hazırlamış olduğu **Nevâdiru'l-Eslâf** başlığı, dikkate alınması ve üzerinde durulması gereken bir hizmettir. Emîrî Efendi, bu başlık altında bastırmış olduğu eserde örneği başka hiçbir yerde kalmamış ve kıymeti ancak uzmanlarca anlaşılabilecek değerde olan birçok eseri son anda yok olmaktan kurtarmış ve kültürümüze kazandırmıştır. Bu hizmetin en bariz örneği de, ünlü Türk Bilgini Mahmud b. Hüseyin Muhammed el-Kaşgârî (Kaşgarlı Mahmud)'ye ait **Dîvân-u Lügâti't-Türk** adlı eserin, Ali Emîrî'nin bu hizmeti sayesinde kültürümüze kazandırılmış olmasıdır. İlk planda göze çarpan bu çağları aşan hizmetin yanı sıra daha birçok eserin yok olmaktan kurtarıldığı da açıkça görülmektedir.

Vefatından sonra bile hizmet etmeye devam ettiğine ve kültürüne sahip çıkan herkesin tanınması gerektiğine inandığımız Ali Emîrî Efendi'nin bu paha biçilmez hizmetini gözler önüne serebilmek amacıyla başladığımız bu çalışmamızda; Millet Kütüphanesi Ali Emîrî bölümündeki el yazması eserleri, kataloglarına ulaşabildiğimiz Türkiye'de resmî olarak hizmet veren 109 kütüphane içerisinde tarama metodunu kullanarak araştırmak suretiyle, hangilerinin nâdir olduğunu tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmayı yaparken daha önceden hazırlanmış Ali Emîrî Efendi Bölümü'ne ait katalog fişlerinin fotokopileri ile çalışmaya başladık. Ancak –üzgünle belirtmek isterim ki- özellikle Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinde yazılmış olan eserlerin isim, yazar ve teknik bilgilerinin net ve anlaşılır olmadığını tespit ettik. Tabii ki bu da çalışmamızı daha zor bir alana itelemekteydi. Ancak çalışmamızı Prof. Dr. M. Saim YEPREM Bey başkanlığında hazırlanan ve halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde kullanılmakta olan Kütüphane Katalog Programından yararlanarak devam ettirerek, sonuca ulaştırabildik. Gerek fişlemelerdeki teknik hatalardan dolayı, gerekse elde mevcut olan eserlerin eksik olmasından kaynaklı olarak; nâdirattan olduğunu net olarak belirleyemediğimiz eserler oldu. Bazı eserlerin yazar isimlerinin bulunmaması dolayısıyla eserin sadece Emîrî Efendi Bölümünde olup olmadığını belirleyemedik. Bundan dolayı çalışmamızda tespit edilen eserleri zikrettiğimiz bölümü, iki ayrı başlık altında sunmaya çalıştık. Net olarak sadece Ali Emîrî Efendi Bölümü'nde yer alan ve araştırmamıza dâhil ettiğimiz başka kütüphanelerde bulunmayan eserleri **Nâdirattan Olduğu Kesin Olanlar** başlığı altında verirken; Ali Emîrî Efendi Bölümünden başka yerlerde olup olmadığından kesin emin olamadıklarımızı da **Nâdirattan Olduğu Kesin Olmayanlar** başlığı ile arz etmeye çalıştık. Belirlemesini yaptığımız eserlerin ulaşabildiğimiz özelliklerini zikrettik.

Başlangıç itibariyle el yazması ve matbu bütün eserleri incelemeyi düşünerek başladığımız bu çalışma esnasında Ali Emîrî Kütüphanesinden başka kütüphanelerde bulunmayan eserlerin sayısının hayli kabarık olması nedeniyle, araştırmamızı Ali Emîrî bölümündeki el yazması eserlere hasr etmeyi uygun gördük.

Çalışmamız genel itibariyle iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, Ali Emîrî Efendi, Hayatı ve Eserlerini; tespit edebildiğimiz kadarıyla ve bilinmeyen yönlerini de açığa çıkarmaya çalışarak arz ettik. Bu bölümün oluşması esnasında Millet Kütüphanesi Eski Müdürlerinden Sayın Dr. M. Serhan TAYŞİ Bey'in yönlendirmeleriyle Diyarbakır Dicle Üniversitesi Tıp Tarihi ve Felsefesi Bilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Abdusettar Hayati AVŞAR Bey'in konuyla ilgili bizlere yeni açılımlar kazandırabileceğini öğrendik. Kendisiyle ısrarla görüşmeye gayret etmemize rağmen yoğun yurt dışı programından dolayı detaylı bir görüşme yapamadık. Ancak kısa görüşmelerimiz esnasında kaynaklarda geçmeyen birkaç bilgiye

ulaşabildik. Bu bilgilere tezimizin ilgili bölümlerinde yer verdik. Fakat bu bilgiler, sadece Sayın AVşAR'ın ifadelerine dayalı olmaktan öteye geçmemektedir.

Yine birinci bölümün hazırlıklarının yapılması aşamasında Emîrî Efendi ile Mahmut Kemal İNAL arasında geçen ve belki de geniş olmayan düşünce ile basit nedenlere dayandırılan; asla Emîrî Efendi'ye yakıştırılamayacak ve kanaatimizce anlatıldığı ve abartıldığı gibi gerçekleşmeyen bazı tartışmalara kaynaklarda rastladık. Özellikle Emîrî Efendi'nin tarih bilgisinin zafiyeti olduğunu söylemeye varacak kadar cretkr ifadelerle karşılaşmak açıkçası bizleri çok şaşırttı. Çünkü yine aynı kaynaklarda Emîrî Efendi'nin Türk Tarih Encümeni'ne Başkanlık yapmış olduğu da kaydedilmekte idi. Kanaatimizce böyle bir çelişki, güvenilirliği zedelemektedir. Bu manada araştırmalarımız neticesinde Emîrî Efendi'nin savunmaya ihtiyaç olmayacak derecede iyi bir müverrih ve eleştirmen olduğuna kn olduk.

Çalışmamız esnasında belki de rastlayamadığımız bir husus bizleri şaşırtmıştır: O da, Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Türbesi haziresinde bulunan mezar yeri şhhide taşı üzerindeki yazıların kaynaklarda pek yer almamış olmasıydı. Tezimizde vurgulayarak, **Ekler** bölümünde detaylı resimlerini sunarak; okumaya gayret ettiğimiz şhhide ve Ayak taşının bir ilginç yönü daha karşımıza ıktı. O da, şhhide de yer alan kitbenin merhum Hattat Hamid AYTAÇ Beyefendiye ait olmasına rağmen, -uzmanlarca değerlendirildiğinde- oldukça acemice bir işlemeye kurban edildiği idi. Bu da bizi, bu taşların Emîrî Efendi'nin ilk taşları olmaması ihtimaline sevk etti. Yapmış olduğumuz araştırmada Emîrî Efendi'nin mezar tefriştının, Millet Kütüphanesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırıldığını ğrendik. Ancak dönemin Kütüphane Müdürü olan saygıdeğer Nail BAYRAKTAR beyefendiye ulaşamadığımız için net olarak daha önceden bir mezar taşı olup olmadığını öğrenemedik.

Ayrıca, tezimizin Birinci Bölümünde, bahsi geçen **Nevâdiru'l-Eslâf** adlı eserin içinde yer alan ve Artuklular Tarihi'ne ait olan **Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mhimme** adlı eseri olabildiğince hassasiyetle latinize etmeye çalıştık. Bu latinize çalışmasını, Ali Emîrî Efendi'nin mensr eserleri arasında yer alan Nevâdiru'l-Eslâf başlığı altında arz ettik. Latinize esnasında eksik bilgimiz ve tecrbesizliğimiz dolayısıyla net olarak okuyamadığımız yerleri kalın harlerle göstererek okuyucuların dikkatine sunduk.

Yukarıda detaylı olarak anlattığımız ikinci bölümün tamamlanmasının ardından ele geçirebildiğimiz detaylı resimleri çalışmamızın sonuna ekleyerek, tezimizi zenginleştirmeye gayret ettik.

Tekrar etmekte fayda vardır ki, çalışmamız bu konuda son noktayı koyacak bir çalışma değildir. Umarım yapılacak diğer çalışmalara katkısı bulunur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ EMÎRÎ, HAYATI, ESERLERİ VE KÜTÜPHANESİ

I. HAYATI¹

Ali Emîrî Efendi, Hicrî 1274 (Mîlâdî 1857) tarihinde Diyarbakır'da doğdu. Diyarbakır havalisinde tanınan müderrisler, şairler, hattatlar yetiştirmiş olan bir aileye mensuptur. Şair Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi'nin torunlarından Mehmed Şerif Efendi'nin oğludur. Ailenin son çocuğu olarak dünyaya geldiğinde babasının yaşı altmışın üzerinde, annesi ise çok genç yaşta idi. Mehmed Şerif Efendi, Diyarbakır'dan Bağdat'a uzanan kervanlarla büyük çapta ticaret yapan zengin bir tüccardı.

Nitekim çok kısa bir süre biraderi Mahmud Efendi'nin Ketenciler Çarşısındaki dükkânında çalışmıştır².

Annesine, babasına, uzak yakın bütün akrabalarına ve dedelerine büyük bir saygı ile bağlı olan Ali Emîrî Efendi, bir yazısında babasından bahsederken: “Pederim beni çok severdi. Lâkin asla yüz vermezdi. Pek vakûrâne bulunurdu. Sâlih, müttakî idi.” dedikten sonra şu garip ifadelerle yer veriyor: “Vefatında Emîrî, Emîrî diyerek üç gün can çekişmiş, gidip yazımla olan levhalardan bir levha getirip göğsünün üzerine koyunca ruhunu teslim etmiş...”

Aynı şekilde annesi hakkında da tuhaf şeyler anlatıyor: “Validem de böyle idi. Gece ve gündüz virdini³ ikmal etmeyince (tamamlamayınca) benimle de konuşmazdı. Bir akşam eve gelince elini öptüm. Dedi ki: ‘Emîrî, ben sana sütümü, emeğimi can ve gönülden helal ettim. İnşallah, hiç zaruret görmezsin ve arkan yere gelmez’. Eğildim, mübarek elini öptüm, sözüne devam ederek dedi ki: ‘Bugün seyir mahalline gittim, bir-

1 Ali Emîrî'nin Hayatı,”Bir kitabın Hikâyesi” adı altında kısa metrajlı bir film olarak 1997 yılında 4 bölüm halinde yayınlanmıştır. <http://www.kameraarkasi.org/belgesel/s/suleymanbaydili/birkitabinhikayesi.html>

2 Muhtar Tevfikoğlu, “Millet Kütüphanesi Kurucusu Ali Emîrî Efendi”, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, yy 1984, c. XX, s. 147–155.

3 Vird: Belli vakitlerde okunması âdet edilen Kur'an cüzleri ve bazı dualar.

çok kadınlar oturuyordu, birçok erkekler de gelip geçiyordu. Uzaktan bir adam görüldü, işte geliyor odur, o değil, vallahi odur, yanlış görüyorsun, o değil' sözleri devam ediyordu. Sonra müttefikan (hep birlikte) 'evet odur, maşallah, Allah'ın birliğine emanet. İşte bahtiyar analar doğurursa böyle evlat doğursun! demeğe başladılar. Gözüm uzaktan fark etmediği için, acaba bu gelen kimdir diyordum. Bir de pek yakın gelince baktım ki sensin. Benim için bundan büyük bahtiyarlık yoktur. Anınçün sütümü, emeğimi helal ettim."

Validem, pederim gibi seksen dört yaşında vefat etti. Teneşir üstünde yıkayan kadın 'bu nasıl beslenmiş ki bu sinde iken vücudu ter ü taze kalmıştır! Deyince akrabadan bir hanım, bunun oğlu kuş sütü ile beslemiştir. Elbette ter ü taze kalır' demişti. Sebeb-i vefatı da koltuğunun altında çıkan bir çibandır¹."

A. ÖĞRENİMİ

İlk tahsiline -ataları gibi- Diyarbakır'da Sülûkiye mescid-i şerifi mektebinde (Sıbyan Mektebi) başlamış, bir müddet hocası Fethullah Feyzi Efendi'den ders aldıktan sonra diğer müderrislerden -bu arada en fazla büyük amcası Mehmed Şaban Kami, Efendi'den- feyz alarak yetişmiştir.

Henüz sekiz-on yaşlarında iken eski yapılar üzerindeki yazılara merak salarak bunları okuyup anlamaya çalıştığını söyleyen Emîrî, o yıllarda şiire karşı da ilgi duyduğunu ifade ediyor. Önce Âşık Ömer'in şiirleri ile Sümbülzâde Vehbi Divanı'nı okuduğunu, dokuz yaşında iken büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'nin kendisine Mısır basması bir "Nevadirü'l-Âsâr" verdiğini, buna çok sevindiğini, beş yüzden fazla şuarâmızı havi olan dört bin beyitlik eseri kısa zamanda tamamen ezberlediğini belirttikten sonra şöyle övünüyor:

"Okunan bir beytin nihayetindeki harften başlamak itibariyle ebyat okumakta kimse mukabele edemezdi. Şaban Kâmî Efendi Hazretleri'nin yanına bir zât-ı şerif geldi mi bendenizi mektebden çağırtır, müşâare² ettirirdi. Mutlak galebe bizde kalırdı. Bazen

1 Annesinin muhtemel ölüm sebebi, septicemie (kan zehirlenmesi) olarak nakledilmektedir.

2 Müşâ'are: Karşılıklı şiir söylemek demektir. Bilhassa halk edebiyatında yaygın bir gelenektir. Saz şairleri meclisinde, hangi âşık öbürlerini kendisine karşılık veremeyecek hale getirirse o, en üstün şair sayılırdı.

umum yârân-ı meclis ittifak ederlerdi yine iskât ederdim. Behram Paşa Cami-i şerifinin imam ve hatibi Abdülkadir Efendi ekser gün muallimim Fethullah Efendi'nin yanına gelir, benimle müşâare ederdi. Aralıkta suret-i tahassür göstererek (hasret duyduğunu belli ederek) 'çocukluk sultanlıktır' derdi. Bunun manasını ol vakit anlayamazdım. Kendi kendime, şimdi kalkıp gidecek olsam üstadım beni bırakmaz. Buna nasıl sultanlık denir, derdim."

Hicrî 1285 (M.1868)'de, Siirt Sancağı'na bağlı Şirvan kaymakamlığında bulunan dayısı Abdülfettah Efendi'nin yanına gidiyor. Orada bir yıl kalarak Nevinli Mehmed Emin Efendi'den ders alıyor. Hocası ona, Şirazlı Sadi'nin ünlü eseri "Bostan ve Gülistan"ı ve diğer eserleri okutuyor. Ertesi sene Diyarbakır'a dönüyor ve gene büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'nin yanında tahsilini sürdürüyor. Altı yıldan fazla süren bu son öğrenimi sırasında ayrıca hat san'atıyla da meşgul oluyor. Yazdığı bazı levhalar Diyarbakır'daki Camilere asılıyor. Büyük bir gayretle -daha doğrusu doymak bilmeyen bir iştah ile- durmadan dinlenmeden kitap okumaya devam eden Emîrî, o dönemde, Doğu edebiyatına ait pek çok eser okuyup hıfzettiği gibi Hazret-i Ali'nin bütün kelam-ı kibarlarını da ezberliyor. Otobiyografisinde: "Lu'biyâta (eğlenceye) merakım yok idi. Üstadımızla teferruce (gezintiye) gittiğimiz zaman çocuklar oyunla meşgul olurlar, ben bir tarafa çekilir kitap mütalaa ederdim. Yalnız cuma günleri saat on-on bir raddelerinde Behram Paşa Camii avlusunda kitap mütalaasından pek ziyade yorulmuş olan fikrimi tahvil ve işgal için bazı kere mûla'abeye (oyuna) iştirak ederdim" diyor."

On sekiz yaşında iken, "telgraf fennindeki seyyale-i berkiye (elektrik akımı) harikasına merak ederek" altı ay kadar bazı günler Diyarbakır telgrafhanesine devam ediyor ve kısa zamanda pek ziyade meleke ve vukuf kazanıyor. Bu arada tarihe de merak sardırıyor. Tarih kitaplarını okumaya öylesine kendini veriyor ki, rahatını uykusunu kaybediyor. "Lamba kenarında kitap mütalaa ederken sabah olmak defaatle vaki oldu, Uyusam kimse yanımda yatamazdı. Okuduğum kitapları savt-ı aleni ile (yüksek sesle) tekrar edermişim" diyor.

Yine kendi ifadesine göre, artık o kadar zayıf ve bitab düşüyor ki, doktorlar, bir müddet okumayı bırakarak sigara içmesini(!) veyahut başka bir yere gitmesini (hava değişimi) tavsiye ediyorlar. Fakat Emîrî okumayı terk edemiyor, tütün içmeye de yanaşmıyor, ancak hava değişimini uygun görüyor ve bu maksatla kalkıp Mardin'e gidi-

yor. Zaten iki dayısı (Abdülfettah Fethi ve Abdülkerim Abdi Efendiler) o tarihte Mardin sancağı tahrirat ve rüsûmat müdürlüklerinde bulunmaktadırlar. Hem ziyaret hem ticaret kabilinden, onların yanında ve değişik bir muhit içinde yeniden sağlığına kavuşuyor. Lâkin orada da boş durmuyor. Bir yandan Kasım Padişah Medresesi müderrisi Diyarbakırlı Ahmed Hilmi Efendi'nin -üç seneden fazla- sabah ve akşam derslerine devam ederken, bir yandan da geç vakitlere kadar kitap okumayı ihmal etmiyor. Bu arada epeyce de kitap topluyor. O günlerde Firdevsî'nin Şehnamesi'ni de okumak ve edinmek istiyor; ancak Mardin'de bulmak mümkün olmadığından Bağdat'a telgraf çekilerek sipariş ediliyor ve kitabın nefis bir nüshası getirtiliyor.

Eski Osmanlı münşîlerinden Veysî'nin meşhur Siyerini bütün Arapça kelime ve tamlamalarını çözerek ve anlayarak okuduğu gibi başından sonuna kadar da ezberliyor, Mardin ahalisi Arapça konuştuğundan kendisinin sözlüklerde arayıp da güçlkle bulabildiği kelimelerin çoğunu halkın konuşurken kullandığına dikkat eden Emîrî, Arap dili üzerinde fazlaca durmaya mecbur oluyor ve o incelemeleri sırasında birçok Arap şairinin eserlerini okuyup hafızasına nakşediyor. Hatta Arapçasını o kadar ilerletiyor ki Arapça şiir söylemeye bile başlıyor.

B. MEŞHUR KASİDESİ ve MEMURİYET HAYATI

Mardin'de bulunduğu günlerde Sultan V. Murad'ın cülûsu üzerine:

Kilid-i genc-i adli keffine ikram ile Gaffar
Cihanın kıldı şah-ı akdesi Sultan Murad Han'ı

tarihini hâvî 93 beyitli bir kasîde tanzim ederek Diyarbakır'a gönderdiğini, **Vilayet** gazetesinde parlak bir başlıkla yayınlanan manzumenin şehirde büyük akisler uyandırdığını (kendi ifadesiyle 'velveleyi mucib' olduğunu) söylüyor. Kasîde o kadar beğeniliyor ki, bunun, Ali Emîrî tarafından yazıldığına inanılmıyor, olsa olsa büyük cedit Mehmed Emîrî Çelebi'nin divanından me'huz olabileceği hükmüne varılıyor. Yani bir nevi çalındı... Bu dedikodulara son derece üzülen Emîrî aynı padişah için yine 93 beyitli -hem de bu defa vezin ve kafiyesini bazı arkadaşlarına seçtirmek suretiyle- bir manzume daha yazıyor ve böylece evvelki kasîdenin de kendisine ait olduğunu dosta düşmana tasdik ettiriyor. Şu beyitler işte o ikinci manzumedan örneklerdir:

Cülûsiyem eğer sirkat ise büyük ceddin Emîrî'den
Bu nazm-ı bînaziri işte çektim silk-i imlâya
Heman emr eyle vasfın âsmâna eyleyip îsâl
İrüşün şöhreti güftârımın ta gûş-i İsa'ya
On altı, on yedi sinnimde yazdım çok güzel sözler
Hadîsü's-sinn iken ben mazharım feyz-i Mesîhâ'ya

Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa, mutasarrıf olarak Mardin'e geldiğinde Ali Emîrî Efendi'yi çağırıp taltif etikten sonra, ikinci manzumeden henüz haberi olmadığı için, gazetede yayınlanan “nâdîde” kasîdenin başka bir yerden alındığı yolundaki riva-yeti tekrarlayarak -şüphe edenlere adeta hak verircesine- gerçekten de böyle bir kasîde yazmanın müşkül olduğunu söyler. Ali Emîrî Efendi cevaben der ki: “Bunu zat-ı âliniz söylememeli idiniz, zira şairsiniz. Sizin için tecrübesi kolaydır. Gayet dik bir vadide bir gazel inşad buyurursunuz, tanzirinden aciz kalırsam hakikat anlaşılır.” Paşa, bu cevabı beğenir. Üç gün sonra bir akşam Emîrî tekrar çağrılır. Paşa, Emîrî Efendi ile beraber bir kişiyi daha çağırmıştır: O sırada Mardin Rüsûmat Katipliği'ne getirilen ve zekası, bilgi-si ile tanınan Diyarbakırlı Mahir Efendi'yi...

Bu görüşmenin hikâyesini de Emîrî Efendi'den dinleyelim: “Gittik. (Sait Paşa),

İbret alsun âlem-i fânide istikbâr eden
Sam'dan, Fir'avn'dan, Nemrud'dan, Calutdan

beytini muhtevi inşâd buyurdular bir gazeli irâde ve tanzirini îrâd buyurdular. Mahir Efendi bizim hanede bendenizin odamda misafir idi. Haneye geldikte mumu söndürüp yattık. Ben evvelce istihzar eylediğim kırk kadar küçük varakpareleri sağ yanıma aldım. Karanlıkta inşâd eylediğim bir beyti kurşun kalemle bir varakpareye yazar sol tarafa atardım. Otuz yedi beyitli bir kasîde yazdım. Mahir Efendi uykudan kalkınca keyfiyeti hikâye ile kasîdeyi okudum. Taaccüb etti. Kaside-i yekşebeyi tebyîz edüb Said Paşa Hazretleri'ne götürdüm. Ol kadar takdîr buyurdular ki tabiri gayr-ı kâbildir. Mezkûr kasîde şudur

Menfaat insana gelmez câhil-i fertûtudan
Olsa âli kevkeb-i ikbâli burc-i hûtta

Ali Emîrî Efendi, bir buçuk yıl sonra babasını ziyaret maksadıyla Mardin'den Diyarbakır'a geldiğinde hemşehrilerinden büyük alaka ve hüsnü kabul görür. O kadar ki

sokakta, camide, gezinti yerlerinde halk onu birbirlerine göstermektedir. Bu arada büyük amcası ve hocası Şaban Kâmî ile babası Mehmed Şerif Efendilerin arzuları üzerine “Miratü’l-Fevaid”i yazmaya başlar.

Üç ay geçmeden tekrar Mardin’e gidip yazdığı kadarını Said Paşa’ya gösterir. Paşa beğenir, devam etmesi için teşvik eder, gerekli yardımı da esirgemez. Daha önce yazdığı bir kasîdeyi Diyarbakır gazetesiyle yayınlayarak umumun takdirine mazhar olan Emîrî Efendi, o sırada Diyarbakır telgrafhanesinde açık bulunan üç yüz kuruş maaşlı bir memuriyete atandığını bildiren resmî bir telgraf name alırsa da Said Paşa buna muvafakat etmez ve kendisini yüz elli kuruş maaşlı Mardin Tahrirat Kalemî kâtipliğine tayin eder. Ancak dayısı Abdülfettah Efendi Gümüşhane Sancağı Tahrirat Müdürlüğü’ne nakledildiği için o da tahrirat kalemindeki vazifesinden istifa ederek Diyarbakır’a döner (H.1295/M.1878).

Diyarbakır’da yine yoğun bir çalışma içindedir. Bir yandan hocası Şaban Kâmî Efendi’nin rehberliğinde bazı eski metinleri okurken bir yandan da vakit buldukça kabristanları dolaşarak mezar kitabelerini tetkik etmekte, ölüm tarihlerini incelemektedir. Kitaplar ve kitabeler arasında geçen o günlerde aynı zamanda “Miratü’l-Fevâid”i de tamamlamaya çalışır ve bir yıl içerisinde eseri müsvedde halinde ikmal eder. İşte bu eserden bazı bahisleri özetlemek suretiyle Diyarbakırlı Şairler Tezkiresi’ni yazmakta iken Abidin Paşa’nın başkanlığında Diyarbakır, Mamuretü’l-Aziz (Elazığ), Sivas Vilayetleri Hey’et-i Islahiyesi adını taşıyan bir heyet Diyarbakır’a gelir (H.1296/M.1878).

Ali Emîrî Efendi’nin otuz yıl sürecek memuriyet hayatı -daha önce Mardin’de pek kısa bir zamana inhisar eden ve istifa ile sona eren tahrirat kalemî kâtipliği hesaba katılmazsa- ilk defa bu heyetle başlar. Tabi bunda da en mühim amil “tabiat-ı şî’riyyesi”dir; yani, memurluğa sanat kapısından girmiştir.

Islahat Heyeti Başkanı Abidin Paşa ile ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor: "Bendeniz bu esnada ticarete karar vermiştim. Fakat Said Paşa Hazretleri’nin âlicenaplığı iktizasından olarak bu abd-i acizi Abidin Paşa Hazretleri’ne sena buyururlar imiş (överlermiş). Abidin Paşa bir cuma günü dayımız Abdülfettah Efendi’ye gelirler. Bendenizi isterler. Gittiğimde iltifat eyledi: ‘Sizin tabiat-ı şî’riyyeniz de var imiş. Nef’î’nin:

Sanman ki felek devr ile şâm ü seher eyler
Her vâkıanın âkıbetinden haber eyler

matlalı bir kasîdesi vardır ki ecnebi mekatibinde (okullarında) bile kıraat ettirirler. Size bir hafta müsaade bunu tanzir etmelisiniz’ buyurdu:

Nef’î’nin şiirlerindeki sözlerin ihtişamına, manaların debdebesine zaten hayran olan genç şairimiz (21 yaşında) hususiyle hepsinden parlak bulduğu o kasîdenin tanzirine ihtimal vermemekle beraber Paşa’nın emrini yerine getirmek için, çaresiz, Nef’î divanını eline alır, sayfaları karıştırır, derin derin düşündükten sonra nazîrenin Peygamber Efendimiz hakkında tanzimine karar verir. Hemen kaleme sarılır. O gün saat 9 raddeleğinde eve gelen dayısı Abdülfettah Efendi, yeğenin kasîdeyi yazmakta olduğunu görünce ““Bir şey karalayabildin mi?” diye sorar. “Evet, der Emîrî, kasîdeyi bitirdim. Şu yazdığım nihayetdeki dua beytidir.” Sayarlar, tam yetmiş dört beyit olmuş. Emîrî manzumeyi okur, dayısı şöyle bir gülümseyerek yüzüne baktıktan sonra bir şey söylemeden kalkıp, gider. Temmuz sıcağında habire şiir yazmaktan yorulmuş, bunalmış olan Emîrî de az sonra ziyaretine gelen arkadaşlarıyla birlikte biraz dinlenip serinlemek için Dicle nehri kıyısında gezintiye çıkar. Fakat serde şairlik var ya nereye baksa manzara ona bir mazmun ve mana gibi görünür. Aklına gelen mazmunu nazım kılığına sokmak için gözü takılır kalır. Neyse ki Dicle’nin ruha ferahlık veren dalgaları heyecanını biraz yatıştırır. Meğer dayısı doğruca Abidin Paşa’nın yanına varıp kasîdenin hazır olduğunu haber vermiş. Paşa da merak ederek ‘müsvedde halinde de olsa derhal kasîdeyi alıp geliniz. Akşam yemeğini birlikte yiyelim’ mealinde bir davet tezkeresi göndermiş. Hâlbuki Emîrî, akşam eve uğramadan kardeşi Mahmud Efendi ile doğruca davetli oldukları bir zatın evine gider ve gece saat 4 raddesinde evine döner. Vakit geç olduğu için de tabiatıyla Abidin Paşa’nın davetine, icabet edemez. Ertesi sabah erkenden eve şehrin eşrafından Vilayet Müdde-i Umumi Muavini (Savcı Yardımcısı) İmamzade Süleyman Efendi gelir. Kendisini götürmeye memur edildiğini söyledikten sonra “Galiba böyle büyük zevat ile görüşmek istemiyorsun, müsveddeyi al da gidelim, fakat hele bir kere oku dinleyeyim” der. Kasideyi dinleyince götürmek için büsbütün acele eder. Emîrî ise “Acele si ne, bugün temize çeker, yarın götürürüm” diyerek işi ağırdan alır. Buna canı sıkılan Savcı Yardımcısı Süleyman Efendi: “Canım, Allah’ın lütfuna karşı niçin ehemmiyet vermez gibi davranıyorsun? Böyle bir kasîde birkaç saat içinde yazılır mı? Hele böyle

kudretli, nüfuzlu bir zat merak ederek tezkere yazar, müsvedde halinde bile kasîdeyi görmek ister, sonra da bizzat beni memur edip gönderirse artık durulur mu?” diye çıkarır. Nihayet giderler.

Bundan sonrasını yine Emîrî Efendi’nin ağzından dinleyelim:

“Gittiğimizde müşarünileyhin (Abidin Paşa’nın) yanında memurîn (memurlar) ve eşraftan bazı zevat var idi. Müsveddeyi takdim eyledim (sundum). Kasidenin üstünde biraz göz gezdirdikten sonra üslûb-ı şairane ile kıraate (şaire yakışır eda ile okumaya) başladı. Sevimli bir ahenk ile kıraat ettikçe kemalatını (olgunluğunu) gösteriyordu. Paşa’nın kâmil, hâkim, şair bir zat olduğunu anladım. Yirmi beyit kadar okuduktan sonra ‘şair sözü kendi ağzından dinlenilmelidir’ taltifiyle bu abd-i aciz tarafından okunmasını emreyledi. Kasideyi tamamen okudum. Ne kadar alkışlandığının derecatını (dereceleri-ni) takrir edersem (anlatırsam) belki mübalağaya hamlolunur (abartıyorum sanılır).”

Şu beyit o kasîdedendir:

Âdem ki ademden bu cihana sefer eyler
Durmaz yine az müddet içinde güzer eyler

Şairimizin bu büyük başarısını Abidin Paşa, sadece kuru kuruya alkışla değil, aynı zamanda bir memuriyet vermek suretiyle de mükâfatlandıracaktır. Bunu da şöyle açıklıyor Emîrî:

“Kalkıp gideceğim sırada şimdilik beş yüz kuruş maaşla hey’et-i ıslahiye müsevvidliğine tayin olunduğumuzdan devamımızı beyan buyurdular. Benim memuriyette hevesim olmayıp ticaret veya sair suretle memlekete hizmet arzusunda idim. Devam etmedim.”

Fakat Paşa işin peşini bırakır mı? Bir hafta sonra Emîrî ’yi sabah kahvaltısına çağırır. Bu defa da Fuzulî’nin bir gazelini tanzir etmesini ister. Emîrî kalkıp öbür odaya geçer ve hemen nazîreyi yazıp getirir. Diyor ki: “Bu gazeli de îcabı kadar takdir buyurdular. Gideceğim sırada mecliste hazır olan hey’et-i ıslahiye mektubcusu Rauf Beyefendi’ye kaleme devamımdan sual etti. Meğer müşavereli bir tertib-i inayetkarane (iyilik etmek için danışıklı bir düzmece) imiş. Adem-i devamım (devam etmediğim) cevabını alınca, oradan doğruca kalem odasına gitmekliğimi emir ve Rauf Beyefendi de kolum-

dan tutarak getirüb hazırlanan sandalyeye ik'ad etti (oturttu). Sene-i mezkûre (zıkr olunan yıl yani H.1296/M.1878) ramazanında kırk gün sonra avdet olunmak üzere devre çıkıldı.”

Islahat Hey'etiyle Harput'a ve Sivas'a giden Ali Emîrî Efendi, Diyarbakır'a avdet edileceği sırada Hey'et Başkanı Abidin Paşa'nın Selanik Valiliği'ne tayini üzerine onunla birlikte Selanik'e gitti. Daha sonra Kozan Sancağı Aşar Müdürlüğü'nde, Adana Aşar Başkâtipliği'nde, Leskovik, Kırşehir ve Trablusşam sancakları muhasebeciliklerinde, Mamuretülaziz(Elazığ) ve Erzurum defterdarlıklarında, Yanya ve İşkodra Maliye Müfettişlikleri'nde, Haleb Defterdarlığı'nda, Yemen Islahat Hey'eti üyeliği ve Maliye Müfettişliği'nde bulundu. Memuriyet derecesi: Rütbe-i Ūla sınıf-ı sanisi (birinci rütbenin ikinci sınıfı) idi.

C. EMEKLİLİĞİ ve BİBLİYOFİLİ (Kitap Sevgisi)

Otuz yıl devlet hizmetinden sonra ikinci meşrutiyetin ilanında henüz 50–51 yaşında iken, canından çok sevdiği kitaplarıyla daha çok meşgul olabilmek, daha fazla okuma yazma fırsat ve imkânına kavuşabilmek için 5000 kuruş aylıkla çalıştığı Haleb defterdarlığından kendi arzusuyla 1904 yılında¹ emekliliğe ayrılarak 2600 kuruş gibi cüz'i bir maaşla İstanbul'a yerleşti.

Emekli olduktan sonra İstanbul'da zaman zaman bazı makam ve şahıslar tarafından yapılan teklif ve ısrarlara rağmen bir daha resmi görev almadı. Gerçi, bu devrede Milli Tetebbular Encümeni, Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni, Âsârı İslâmiyye ve Milliye Encümeni Başkanlığı, Tarih-i Osmani Encümeni Üyeliği gibi vazifelerde bulunmuşsa da bunlar tamamıyla ilmi mahiyette olup yine kitaplar ve vesikalarla ilgili çalışmalardı.

Geniş İmparatorluk coğrafyasının çeşitli illerinde oldukça mesuliyetli vazifeler almış olan Ali Emîrî Efendi, memuriyeti devam ederken dahi mesaisinden arta kalan zamanlarını çok iyi değerlendiriyordu. Fırsat buldukça çevredeki tarihi yapıları, ecdad yadigârı sanat eserlerini, mezar kitabelerini inceliyor, genel ve özel kütüphanelerde bulunan kitapları tarıyor, tarih, edebiyat, biyografi ve bibliyografi sahalarında malzeme

1 Kemal Eraslan, “Ali Emîrî Efendi”, Türk Kültür Dergisi, ty, yy, s. 235, 237.

topluyordu. Araştırma heyecanıyla uzak yakın demeden kitap, kitabe, vesika peşinde koşmaktan büyük bir zevk alıyordu. O kadar ki, mesela bir yazma eseri görmek veya bir kaç kitabeyi defterine kaydetmek için uzun ve yorucu yolculuklara bile seve seve katlanıyordu. (Yemen’den kalkıp Cend şehrine gidişi gibi). Buralarda tesadüf ettiği nadide kitapları dışından tırnağından arttırdığı parayla satın alıyor, alamadıklarını da geceyi gündüze katarak istinsah ediyordu.

Böylece fevkalade zengin bir Kolleksiyona sahip olmuştu. Bir kısmı ünük (tek nüsha) olan ve sayısı on beş bini aşan bu paha biçilmez yazma ve basma eserler, şimdi onun millete armağanı olarak Fatih’teki Millet Kütüphanesi’ndedir.

Gittiği yerlerde halkla da kısa zamanda iyi bir uyum sağlayabilen Emîrî Efendi, muhitin ilim ve sanat adamlarıyla tanışıyor, onların dostluklarını kazanıyor, sohbetlerine katılıyor ve her fırsattan yararlanarak feyzini arttırmaya çalışıyordu.

Yemen’de bulunduğu sırada Şeyh Seyyid Abdullah ve Şeyh Magribî gibi devrin şöhretli din âlimleriyle tanışmış, onların fikir ve görüşlerinden faydalanmıştı. İlim nerede ve kimde ise arayıp bulacak, dağarcığına her gün yeni bir şeyler katacaktı. Ona göre yaşamanın anlamı ve amacı buydu. Küçük yaşlarda beliren ve gittikçe artan kitap sevgisi, okuma öğrenme tutkusu sayesinde Arapça ve Farsçasını adamakıllı ilerletmiş, bu iki dilde de rahatça okuyup yazacak, hatta şiir söyleyecek seviyeye erişmişti.

Kırşehir’de iken, Merzifonlu İsmail Efendi ile birlikte Arapça bir mûsikî kitabını tercümeyle koyulmuştu. Arap tarihçisi Ebu’l-Ferec tarafından cahiliye devrindeki Arapların şarkıları, türküleri derlenerek Arap mûsikîsi hakkında bir fikir vermek üzere kaleme alınmış olan ve Kitabü’l-Egani (Şarkılar, Türküler Kitabı) adını taşıyan bu eserden Emîrî’nin yaptığı tercümelerin müsveddeleri maalesef kaybolmuştur.

Devlet hizmetinden çekildikten sonra İstanbul’da Ali Emîrî Efendi’nin hayatı ölünceye kadar ‘kütüphanesiyle evinde geçti, denilebilir. Büyük şehrin dağdağasından, gelip geçici dünya nimetlerinin cazibesinden uzak, biteviye, sessiz ve hareketsiz... Her zamanki sadeliğiyle... Evet son derece sade bir hayat çizgisi. Lâkin o nispette de çarpıcı bir tezat çizgisi. Gündüzleri kütüphanesinde, çok değerli kitaplarının yanında, muhteşem bir hazinenin ortasında, birbirinden güzel binlerce sevgilinin arasında büyüleyici

bir atmosfer içinde... Manevi manada Karun gibi zengin, zamana ‘geçme, dur’ diyecek kadar mutlu... Geceleri ise Gedikpaşa’daki mütevazı evinde yapayalnız ve yoksul... Bütün bunların hepsine sadece ama sadece önceleri kitap sevgisi olarak başlayan, kitap hastalığını yenemediği için katlamıyordu. Çünkü Ali Emîrî Efendi kitaplarını çok seviyordu.

Emîrî’nin kitap sevgisi bildiğimiz manada bir sevgi değil, büyük bir aşk, büyük bir tutkuydu. Görülmedik derecede kuvvetli, şiddetli bir ihtiras... Daha doğrusu bir hastalıktı. Evet, tarifi güç, tedavisi imkânsız bir hastalık! Altını çizerek tekrar ediyoruz: Emîrî yalnız bir kitapsever, kitap sevdalısı, kitap aşığı yani “bibliyofil” değil; aynı zamanda bir kitap hastası yani “bibliyoman”dı. Emîrî’nin psikolojisini incelerken bu teşhis üzerinde önemle durulmalıdır.

Nitekim bu bibliyomaniye dönüşen bibliyofili, Ali Emîrî’nin hayatı boyunca bekâr kalmasına neden olmuştur¹. Kapıldığı bu bibliyomaniyi kendisi yazdığı şu beyitlerle dile getirmektedir:

“Bir derde düşmüşüm ki bu âlemde hâsılı,
Baktıkça kendime ederim nefret ü hayâ”²

D. MİLLETVEKİLLİĞİ ADAYLIĞI

"Benim yeniden silsile-i memuriyete dâhil olmağa hahişger (istekli) olmadığım halde geçende meb’usan intihabına (milletvekilleri seçimine) karar verildiği sırada namzedliğimin vaz’ı (adaylığımın konulması) için bazı hamiyetmend yârânın (hamiyetli dostların) vaki’ olan ısrarlarına muvafakatim vicdanen zarurî idi. Esbabını (sebeplerini) izah etmek istemem.

Kimseler bilmez o sırr-ı mübhemi Mevla bilir.

Tab' ettirip dört yüz yetmiş kadar müntahib-i sâniye kapalı zarflar derununda posta ile tebliğ eylediğim taahhütname ancak altmış kimsenin enzâr-ı hamiyetini celb edebilmişti. Ahd ü peymanın mahiyeti anlaşılmak ve tarihî bir yadigâr kalmak üzere bir

1 Tefikoğlu, agm., s. 149.

2 Tefikoğlu, agm, s. 152.

suretini aynen derc eyliyorum. İşte şudur:

Efendim Hazretleri,

Meşrûtiyetin ibtidâ-yı zuhûrunda bazı mahalden mebus intihab etmek istedikleri halde arz-ı i'tizar etmiştim. Bu kerre İstanbul ahalisinden bazı zevât-ı muhtereme namzedliğini vaz' edeceklerinden kabul etmekliğim arzusunda bulundular. Birçok düşündüm. Milletin geçirmekte olduğu safahat-ı elimeyi göz önüne getirdim. Gözlerimden yaşlar dökülmeğe başladı. Biz evvel ne idik, sonra ne olduk, şimdi ne oluyoruz.

Buralarını her bir sâhib-i insâf gibi nazar-ı teemmüle aldım. Sinnim altmış üçe geldi. Hamd olsun vücudum sıhhattedir. Rumeli, Arabistan Anadolu kıt'alarında on beş vilayette vali ve mutasarrıf vekâletleri, müteaddid defterdarlıklar, Rumeli maliye müfettişliği, muhasebecilikler gibi memuriyetlerde birçok tecrübeler geçirdim. Pek çok icraat, inşaat, i'marata muvaffak oldum. Her vilayet ahalisi bu adam bitaraftır, ehl-i Hakdır, çalışkandır diyerek otuz bir sene devam eden memuriyetimde hakkımda hiçbir şikâyetle bulunmadılar. Dâimâ ta'zim ve terkîm ettiler (saygı gösterip yücelttiler). Ben de onlara kardeş gibi muameleler ve muavenetlerde (yardımlarda) bulundum.

Me'mûl ederim (umarım) ki gerek buraları ve gerek mâhiyet-i meslek-i çâkerânem ma'lûm-ı âlîleri veyahut pek çok gazeteler vâsıtasıyla mesmu'-ı samileri olmuştur (duymuşsunuzdur).

Meşrutiyetten evvel Yemen'deki memuriyetim hitam bulduğu cihetle İstanbul'a gelip beş bin kuruş ma'zuliyet maaşı almakta idim. Meşrutiyetin zuhurundan sonra kendi rızam ile hatta kimseye haber vermeksizin tekaüdlüğümü istida ettim. Ma'zuliyet maaşımın nısfı derecesinde olan iki bin altı yüz kuruş maaşa kanaatle tekaüdlüğü bilkabil teşkiline muvaffak olduğum "Millet Kütüphanesi"ne çekildim.

Sonra da mühim memuriyetler teklif ettilerse de cereyan-ı ahvâl i nazar-ı teessüfe alarak muvafakat etmedim. Zira görüyorsunuz ki cami'-i şerifler harap, mebâni-yi hayriyeler harap, çeşmeler harap, hariklerle İstanbul'un her tarafı harap, sokaklarda bile emniyet münselib, memurîn-i müteallikanın ekserisi sıcak döşekler üstünde kemal-i istirahatle yatıp kalkmağa mübtela, vatanın hukuku, memleketin intizamı ayaklar altında, inşaata bakacak, ihyâyı hayrâa çalışacak şöyle dursun, ihtarat-ı muhikkayı dinleye-

cek yok. Her gün Gedikpaşa'da bulunan hanemden çıkıp Fatih'te Millet Kütüphanesine gelinceye kadar o değerli camilerin, o dîlcû çeşmelerin, o sokakların, o mezarlıkların hallerine baktıkça yüreğimden kan gidiyor. Sızıltısızca ve kolayca yapılacak pek çok işler var iken yapılmıyor. Gerek Avrupa'ya ve gerek birbirlerimize karşı mahziûn, mahcûb oluyoruz.

İnsan kendisini İstanbul'da değil Hazret-i Hüseyin Efendimizin Kerbela meydanında zannediyor. Ben bu halleri bir hiss-i insaniyet sevkiyle sadrazamlara, şeyhülislâmlara kadar arz ettim ve sonra da her ay çıkarmakta olduğum "Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası" ile neşr eyledim. Hala hiçbir netice çıkmadı. Zamanımızda en büyük muamele eslatın tertibatını beğenmeyip bozmak ve sonra da hiçbir şey yapamayıp işleri karmakarışık etmekten ibaret.

İşte bâlâda bir kısmını ta'dâd eylediğim birçok müessif hallere ve rü'yeti farîzadan olan hizmetlere karşı bu kerre vaki' olan namzedlik teklifini de reddedersem 'indillahda muâteb olurum havfiyle muvafakat ettim.

Binaenaleyh müntehib-i sânilîği kabul buyuran zât-ı âlîlerinin nezih bir vicdan sahibi olduklarını ve şu ahvâl-i felaket-iştimalimize müteessif ve dilhûn bulunduklarını bilirim. Ve umum ümmet-i Muhammed'in dilhûn ve mahzûn oldukları böyle bir zaman-ı mesaib-i kübra arasında yed-i emniyet-i âlîlerine vedî'atullah olarak tevdi' olunan payitaht mebus intihabatı gibi pek mühim bir vazifeyi hüsn-i icra buyuracakları yani bu fırkacı imiş, bu müteneffiz imiş, bu büyük bir memuriyet başında imiş gibi birtakım nefsi şaibelere ehemmiyet vermeyecek ve daima hub-ı vatanla havfullah'a tevessül buyuracakları ve hususiyle vaktiyle memuriyetleri sebkât etmeyip hamiyet hamiyet, vatan vatan diye bağırдыıkları halde iş başına gelince neler yaptıkları görülen veyahut öteden beri memuriyette bulundukları halde vazifelerinden ve hattâ idâre-i beytiyelerinden âciz kalan birtakım âciz ve haris adamları gördüğünüz ve geçirdiğiniz tecrübeler üzerine mebus intihab buyurmayacakları hakkında pek büyük hüsn-i zan taşımaktayım.

Namzetliğı ilan olunan bu abd-i âciz hakkında İcra edeceğiniz tahkikat veyahut icra etmiş olduğunuz tetkikat üzerine beni mebus intihab edip etmemek yed-i ihtiyarınızda bulunduğundan bu babta bir şey demem. Yalnız, beni mebusluğa münasib gördüğünüz halde dünyanın hiç bir hasis haline râğbet etmeyip terakki-i vatan ve terfîh-i ahâlî

ve selâmet-i maslahat namına çalışacağımı ve şayet ihlâl-i hukuk-ı mülk ve millet yolunda bir halimi görür iseniz hem beni dünyada tevbîhe hem de ahirette Peygamber Efendimizin huzurunda “Yarabbi bu kulun bizimle ettiği ahd ü peymânın hükmünü icra etmedi” diye hakkımda Cenabü’r-Rabbü’l-âlemine şikâyetle mezun bulunduklarını arz ederim efendim hazretleri.

İstanbul ahali-i muhteremesi tarafından mebus namzetliği vaz’ olunan Ali Emîrî¹

Ali Emîrî Efendi'nin kaç yılında milletvekilliğine aday olduğu, seçime katılıp katılamadağı ve seçime katıldı ise seçim sonuçlarının ne olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

E. EDEBİYATÇI YÖNÜ

İlmî ve edebî tecessüsleri son derece genişti; hatta hudutsuzdu denilebilir. Tarihten hal tercümelerine, şiirden musikiye, kitabiyattan hat sanatına, pozitif ilimlerden telsiz telgraf fennine kadar merak sardırmıştır.

Batı dillerinden hiçbirini bilmiyordu. Fakat Farsça ve Arapçaya vakıftı. Hele Arapçası bu dilde şiir söyleyebilecek kadar kuvvetliydi. Durmadan okuyor, her gün dağarcığına yeni bir şey katıyordu.

“Emîrî”, “Ali Emîrî”, “Ali Emîrî-i Âmidî”, “Kâtip Ferdi” imzalarıyla çok sayıda eser kaleme alan, toplu ve dayanıklı olmaktan ziyade bolluğa bereketliliğe önem vermiş gibi görünen bir eski Şark bilgini olarak görülmektedir.

1. Hafızası

Tecessüslerinin sevk ettiği her istikamette, sürekli okuduğı ve okuduklarını unutmadığı için -eski bir tabirle- “mahfuzatı” çok zengindi. Binlerce beyit ezberindeydi. Bir yığın tarihî vak’a en ince ayrıntılarına kadar hafızasına yerleşmişti. Yüzlerce kişinin hal tercümesi hatta soy kütüğü, binlerce kitabın adı, künyesi ve muhtevası hafızasına nakşedilmişti.

1 Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sene 3, s. 756–759.

Kuvvetli bir hafızaya malikti. Binlerce beyiti ihtiva eden kendi gazelleri, kasîdeleri, hatta en ehemmiyetsiz beyitler bile hafızasında menkuştı. Türk şairlerinin ekser gazellerini ve en uzun kasîdelerini bile su gibi okurdu. Meşâhir-i ricâlden, şuarâdan ve üdebâdan ekserinin silsile-i nesebini (soyunu) bile hafızasına nakşetmişti. Hayatını ancak kütüphanelerde ve kitap sevdasıyla geçirirdi. Edebiyat tarihimizin en mühim simalarının hayat ve âsârı hafızasında menkuştı.

2. Şairliği

İyi bir şair miydi? Hayır.

Kendisini “Emir-i Mülk-i sühan” sanmasına, pek büyük hacimli bir divan tertip etmesine, konuşur gibi rahatça, çabucak şiir söylemesine, memuriyete bile “tabiat-ı şi’riyesi” sayesinde, yani sanat kapısından girmiş olmasına rağmen iyi bir şair değildi. Hatta bugünkü “halis şiir” telakkisi ne göre şair bile değildi.

Ancak şunu da hemen ilave edelim: Divan şiiri geleneğine sınıksız bağlı olan, orijinal sayılmasa da şekil ve muhteva bakımından o tarzın kusursuz örneklerini veren, heyecana ve fikre ait edebî sanatları ustaca kullanan Emîrî’nin bazen şaşılacak derecede ince, zarif beyitler ve mısralar söylediği de bir gerçektir.

Ne var ki, bir yığın mekanik manzume arasında bunlar enderdir. İmaj, benzetiş ve söyleyiş açısından ustaca olan beyitler ve mısralar, ta çocukluk yıllarından beri şiir atmosferi içinde yaşayan bir adamın bütün güzellikleri, incelikleri belirli bir ölçüde aynı manzumeye yayma, yani (courant poétique) “şiir akımı”nı başından sonuna kadar sürdürme gibi pür sanat faaliyetidir

3. Nesri

Peki, nesri nasıl? Üslûbunu bir kimlik kartı gibi çağına ve ileriki çağlara bırakmış bir nâsir miydi? Hayır.

İbnülemin Mahmut Kemal’e göre: “Emîrî Efendi’nin nazmı, nesrine galibdir. Nazmında da rekâket (tutukluk) varsa da nesri derecesinde rekik (tutuk) ve müşevveş (karışık) değildir.”

Bu görüş de doğrudur. Hele bazı yazılarında dili o kadar eski, üslûbu o kadar ağdalı ve tumturaklıdır ki, adeta, yakın zamanda yaşamış bir yazarı değil, on altıncı, on yedinci yüzyıl dönemini okuduğunuzu zannedersiniz.

4. Diğer Cephelerden Edebiyatçılığı

Eski metinleri ince elekten geçirerek belirli bir plan dâhilinde ehemmiyet derecelerine göre sırasıyla değerlendiren seçici bir naşir miydi? Hayır.

Fakat o metinleri insanüstü bir gayretle arayıp bulan, her birini vukufle, dikkatle inceleyen, itina ile tasnif ve muhafaza eden, bu arada rastgele bir bölümünü kendi yöntemine göre yayımlayıp gerisini ilim adamlarına bırakan bir uzmandı. Saadeddin Nüzhet Ergun diyor ki: “Kütüphanesindeki üç yüze yakın mecmua, bilhassa edebiyat ve mûsikî tarihimiz için büyük ehemmiyeti haiz hazinelerdir. Yazdığımız bu kitabın menbalarından mühim bir kısmını Ali Emîrî merhumun elde ettiği eserler teşkiletmiştir.

F. TARİHÇİ YÖNÜ

Kafasında sağlam bilgilerle perçinlenmiş çok kuvvetli tarih şuuru, kalbinde çok sıcak mazi sevgisi, elinde fevkalade zengin bir arşiv bulunduğu halde, eserlerinde objektif ilim metodunu uygulayarak tarihî olaylar zincirini sebepleri ve sonuçlarıyla topyekûn ele alan ve o zincir içindeki şahısların rollerini ilim disipliniyle inceleyen, yorumlayan bir tarihçi miydi? Hayır.

Lâkin yorulmak bilmez, ciddi bir araştırmacı idi. Hele “vesika”ya verdiği büyük değer bakımından emsali az bulunur bir ilim adamı idi. Takip fikriyle hareket eden bir inceleyici idi. Kısacası “tarih hassasiyeti”nin temsilcisi idi.

Modern biyografi anlayışına uygun biçimde hayat hikâyelerini en can alıcı noktalarıyla tespit eden bir biyograf mıydı? Hayır.

Sistemli bir bibliyograf mıydı? Hayır.

İnce dikkatler ve mukayeselerle dolu, sağlam ve zarif bir üslupla eserleri tahlil eden bir münekkid miydi? Hayır.

Yeni ufuklar açan bir müdekkik miydi? Hayır.

Fakat bütün bu olumsuz değerlendirmelere rağmen Ali Emîrî Efendi, büyük bir değerdî. Geniş bir tarih bilgisine sahipti. Bilhassa Osmanlı tarihini çok iyi bilirdi. Görevli olarak bulunduğu yerlerin tarihine ayrı bir ilgi gösterirdi. Eserleri arasında yer alan bölgesel tarih kitapları, bunun en önemli tanıklarındır. Ali Emîrî Efendi ayrıca, Millî Tettebular Encümeni'nde üye, Tasnîf-i Vesâik-i Tarihiyye Encümeni Reisi ve Târih-i Osmânî Encümeni'nde üye olarak da görev yapmıştır. Böylelikle Türk tarihi araştırmalarına ve târihî belgelerin tasnif ve neşrine önemli katkılarda bulunmuştur¹.

G. GAZETECİ YÖNÜ

Ali Emîrî Efendi gazeteci olarak da basın ve yayın hayatımıza önemli hizmetlerde bulunmuştur. Altı sayı çıkardığı **Âmid-i Sevdâ** dergisi ile otuz iki sayı çıkardığı **Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, bu yolda başlıca hizmetlerindendir².

H. SOSYAL ve KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

Emîrî Efendi, memuriyet vazifesiyle bulunduğu yerlerde okuma, inceleme ve araştırmalarının yanı sıra birtakım sosyal ve kültürel faaliyetlere de ön ayak oluyordu. Bunun en güzel misali Kırşehir'deki çalışmalarıdır. Burada Hacı Bektaş-ı Velî hakkında araştırmalar yaparak vakfiyesini buldu. Kendi imkânları ve halkın yardımlarıyla “Dergah” (Dergâh-ı ziyaret) ve “Kırklar Meydanı”nı genişletti. Buranın açılışında Ali Emîrî tarafından söylenen, açılış tarihini ebced hesabına göre tespit eden beyit, sonradan kitabe haline getirilerek Dergâh'ın avlu kapısına asılmıştır:

Geldi Üçler yazdı tarih eyleyüb hamd-i hamîd
Dilküşa oldu mekan-ı Hacı Bektaş-ı Velî
(H.1311/M.1893)

İ. ÖLÜMÜ ve MEZAR YERİ

Hastanede yapılan tıbbî müdahale ve tedaviye rağmen 23 Ocak 1924 Perşembe günü sabaha karşı 67 veya 68 yaşında vefat eden Ali Emîrî Efendi'nin naaşı, önce

1 Kemal Eraslan, “Ali Emîrî Efendi”, s. 235-237.

2 Kemal Eraslan, “Ali Emîrî Efendi”, s.236.

Gedikpaşa'daki evine getirilmiştir. Sonra Fatih Camii'ne götürülerek burada aralarında son Osmanlı Veliahtı ve son Halife Abdülmecid Efendi'nin de bulunduğu seçkin ve kalabalık bir cemaat tarafından kılınan cenaze namazını müteakip -vasiyeti gereğince- Fatih Türbesi avlusuna defn olunmuştur.

Cenaze masrafının Mustafa Kemal Atatürk'ün mükâfat olarak kendisine gönderdiği 4000 lira ile karşılandığı söylenir.

Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii haziresinde Fatih Sultan Mehmed Han Türbesinin Kuzey paftasında 250 numarada kayıtlı olan türbesini incelediğimizde, mezar taşı ve tefrişatının 1930–1940'lı yapıldığı anlaşılmaktadır. Millet Kütüphanesi Eski Müdürlerinden Mehmet Serhan TAYŞİ ile yaptığımız özel görüşmelerde mevcut mezar taşının Millet Kütüphanesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği ile hazırlatıldığı ve mezar tefrişatının yaptırıldığını öğrenmiş bulunmaktayız.

Mezar taşı kitabesinde Hattat Hamid AYTAÇ'ın imzası yer almaktadır. Ancak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. M. Hüsrev SUBAŞI ve Porf. Dr. Muhittin SERİN beyefendilerle yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde ünlü hattatın çalışmasının bir acemi mermerciye kurban edildiğini ve hattat Hamit AYTAÇ'a ait olamayacak kadar hat üslûbundan uzak bir tarzda mermere işlendiğini tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu da bizi, Ali Emîrî Efendi'nin daha önceden bir mezar taşının olup olmadığı araştırmalarına götürmüştür. Ancak konuyla ilgili sayın Mehmet Serhan TAYŞİ Beyefendinin yönlendirmeleriyle Millet Kütüphanesi Eski Müdürlerinden Sayın Nail BAYRAKTAR Bey'e ulaşmaya çalıştığımız halde muvaffak olunamamıştır.

Mezar Ayak taşındaki süslemeler, Sayın SUBAŞI ve Sayın SERİN ile yaptığımız incelemelerde Osmanlının son dönemlerine ait bir süsleme olduğunu ve yine mermercilik sanatının kötü bir örneği olduğunu üzüntüyle tespit etmiş bulunmaktayız.

Mezar yeri taşlarının ölçüleri şunlardır:

Baş Taşı:

Üst Taraf Çapı: 15 cm.

Alt Taraf Çapı: 13 cm.

Uzunluğu: 165 cm.

J. FİZİKİ YAPISI ve MİZACI

Ali Emîrî Efendi, hayatında ne bir fotoğrafını çekirmiş ne de bir resmini yaptırmıştır. Bu itibarla fizik görünüşü, beden yapısı, çehresi hakkında bildiklerimiz bir fotoğraf makinesinin adesesı veya modeline sadık bir ressamın fırçası gibi objektif vasıtalarla dayanmıyor. Gerçi elimizde Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER tarafından -onun ölümünden epey sonra- çizilmiş¹ bir temsili portre var ama bu da kesin bir belge sayılmaz. Zira hafızada kalan -yıllar öncesine ait- belli başlı izlerin yardımıyla yapılmış hayali bir etüttür, bir eskizdir. Hakikate ne kadar yakın olursa olsun elbette bir fotoğraf gibi veya bir ressamın canlı modeli karşısında çalışması gibi sıhhatli değildir. Bununla beraber hiç yoktan iyidir ve az çok bir fikir vermektedir.

Ali Emîrî Efendi, uzun boylu, iri yapılı, buğday tenli, yüz hatları düzgün, siyah gözlü, zeki ve keskin bakışlı, uzunca ala kırsakallı, çehresi ve her haliyle ilk bakışta ilim adamı izlenimi veren ciddi bir insan olarak tanımlanmaktadır. Buna Süheyl Ünver'in resmettiğı profildeki çizgileri de eklersek: Boynunun azıcık kısa, alnının geniş ve hafifçe çıkık, göz çukurlarının derin, burnunun kemerli olduğunu da söyleyebiliriz. Bilhassa sesi ve fesi üzerinde de çok durulmaktadır; iri yarı (robüst) vücuduyla bir tezat teşkil edecek kadar ince sesli olarak anlatılmaktadır. Fesine gelince adeta vücudunun bir parçası gibi, başından hiç çıkarmadığı aktarılmaktadır. Hatta onu fessiz gören olmamıştır.

Rivayet edildiğı üzere Ali Emîrî Efendi'nin hiçbir kötü alışkanlığı yoktur.

Hiç evlenmemiş olan Emîrî Efendi'nin yaşayışı bir yığın mahrumiyet ve zaruret içinde dağınık, bakımsız, huzursuz; fakat ahlakî ve İslâmî kurallar çerçevesinde mazbut ve muntazam geçmiştir.

Ali Emîrî Efendi, tam manasıyla “nev'i şahsına münhasır” veya “orijinal” dediğimiz insanlardandır. Ali Emîrî Efendi sıradan, desteden adam değildir.

İfrat ve tefritle yoğrulmuş mizacı, med ve cezirle bir anda coşup durulan ruhu, heyecanları, sevgileri, tutkuları, tepkileri, öfkeleri, tavırları, davranışlarıyla; hâsılı zihnî,

1 “Kitapların Efendisi”, Mostar Dergisi, İstanbul 2005, Eylül sayısı, s. 74.

teessürî ve iradî hayatına hâkim olan psikolojik özellikleriyle başlı başına farklı bir şahsiyettir. O, bir an içinde itidalden öfkeye, öfkeden bir anda neşeye geçebilen bir şahsiyeti barındırmaktaydı. Göze çarpan en bariz özellikleri şöyle sıralanabilir:

- 1) Ali Emîrî Efendi Fatih'te Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi medresesindeki kütüphanesinde kapıdan girince sağdaki ilk odada otururdu.
- 2) Genellikle biri içeriye girdiği zaman yerinden kıpırdamaz, ziyaretçisine eliyle yer gösterir, ancak o oturduktan sonra ayağa kalkar 'safa geldiniz' derdi.
- 3) Fesini başından hiç çıkarmazdı. Umumiyetle siyah papyon kravat takardı.
- 4) Gözlük kullanmaz, ihtiyaç duyduğunda gözlük yerine lup (büyüteç) kullanırdı.
- 5) Kütüphanesinde okumak, araştırma yapmak isteyenlere elinden geldiği kadar yardımcı olur, içinden çıkamadıkları veya tereddüt ettikleri ilmî meselelerde alçak gönüllülükle, nezaketle yol gösterir, ışık tutar, mehzaz verir; kısacası, onların rahat ve verimli çalışabilmeleri için hiçbir şeyi esirgemezdi.
- 6) İnce sesiyle bağıra bağıra konuşurdu.
- 7) Öfkelendiği zaman ölçüyü kaçıırır, ağzına geleni söyler, fakat öfkesi çabuk geçer, bir dakika sonra pişman olur, bu defa tatlı sözlerle muhatabının gönlünü almaya çalışırdı. Hatta bazen özür dileyerek, kalbini kırdığı adamın elini öptüğü bile anlatılmaktadır.
- 8) En çok kızdığı şeyler de: 1) Kitapların iyi kullanılmaması, itina ile muhafaza edilmemesi, 2) Tarih, edebiyat, sanat, biyografi ve bibliyografi sahalarında yapılan fâhiş hatalar, 3) Bilgisizlik veya dikkatsizlikten doğma okuma yanlışları idi. Yani hep ilim ciddiyetiyle, ilim hassasiyetiyle, kitap sevgisiyle alakalı şeylerdi.
- 9) Vakur ve mağrurdu.
- 10) Öfkelendiği zamanlar hariç umumiyetle herkese karşı nazik ve mültefit davranırdı. Tabi şahsına karşı da hürmette kusur edilmemesini isterdi. İhtiramdan,

iltifattan pohpohlanmaktan hoşlanırdı. Hatta belki biraz ileri derecede... Yani mu'tad nezaket klişelerinin üstünde, hatta riya ve istihza ile karışık olsa bile isterdi denilebilir. Mesela kendisine “Emîr-i Mülk-i Sühan”, “Üstad-ı Âzam”, “Fâzıl-ı Muhterem” gibi parlak sözlerle hitap edildiği zaman yadırgamaz bilakis pek memnun olurdu. Özellikle yüksek makam ve mevki sahibi kişilerin, tanınmış ilim ve edebiyat adamlarının takdir ve iltifatlarıyla iftihar ederdi. “Hafızî Kütüb”, “Kütüphane Müdürü” gibi unvanları beğenmez, kendisini “Kütüphane Nâzırı” olarak görürdü. Hatta “Millet Kütüphanesi Nazırı” diye büyücek bir mühür de kazdırmıştı. Resmî dairelere yazdığı tezkirelerin altına imzasını attıktan sonra o mührü basardı.

- 11) Mücadeleci idi. Birtakım anlayışsız, kıskanç ve garazkâr insanların şurada burada söz ve yazıları ile kendisine sataşmalarını hazmedemez, onlara mutlaka ve en ağır şekilde cevap verirdi. Sırf bu maksatla -nafakasından kısarak- nice maddî sıkıntılar pahasına bir mecmua çıkarmıştı: “Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası”
- 12) Kindar değildi. Yukarıda da belirtildiği gibi haksız yere aleyhinde bulunanlara gereken cevabı verir, fakat onlara karşı kalbinde kin beslemezdi. Kin, garaz, husûmet şöyle dursun, hatta -her şeye rağmen- onlara da iyi duygularını, sevgilerini, saygılarını ifade etmekten geri durmazdı.
- 13) Yerine göre tok sözlü, demine göre kalender-meşrep, bazen keyifli, çoğu zaman huzursuz fakat daima samimi, hoşsohbet ve nüktedandı.
- 14) Ali Emîrî Efendi'nin birtakım saplantıları da vardı: Daha önce de söylediğimiz gibi, çok sevdiği annesine karşı belki bir kusur işler diye hiç evlenmemiş, taassup derecesine varan dindarlığı dolayısıyla hayatında hiç fotoğraf çektirmemiş, resmini yaptırmamış, ömründe bir defa bile yüzüne ustura değdirmemiştir.
- 15) Ayrıca Emîrî'nin mizacının ve karakteristik özelliklerinin şekillenmesinde şu etkenlerin çokça fonksiyonel etkisi olmuştur:
 - a) Emîrî'nin bekâr oluşu, yani sıcak bir yuvadan; düzenli, bakımlı, rahat bir yaşayış tarzından mahrum oluşu,

- b) Otuz yıl süren memuriyet hayatında bir yerde düzenli hayat kuramadan göçebe gibi diyar diyar dolaşması, daima mâlî ve idârî mesuliyeti gerektiren vazifeler yüklenmesi,
- c) Maaşının büyük bir kısmını (hatta bazen tamamını) kitaplara verdiği için sürekli geçim sıkıntısı çekmesi; dolayısıyla gıdasının, bakımının noksan kalması,
- d) Keza emekliliğinde de otuz lirayı bulmayan cüz'i bir maaşla kıt kanaat geçinmeye çalışması; bu arada yine nafakasından arttırdığı paralarla kitap almaya devam etmesi,
- e) Kimseye yük olmadan, şeref ve haysiyetinden en küçük bir fedakârlığa katlanmadan kaderinin çizdiği yolda yürürken ara sıra bazı aykırı durumlarla karşılaşarak burkulması,
- f) Birtakım haksız tariz ve alaylamalara uğraması; hele öyle kırıncı söz ve hareketlerin çoğu zaman dost bildiği, sevdiği, güvendiği adamlardan geldiğini görmesi ve tabiatıyla kalbinin en ince yerinden yaralanması, hâsılı bir yığın maddî ve manevî sıkıntılar, üzüntüler içinde yuvarlanıp gitmesi.

Ayrıca Sayın TAYŞİ ile yaptığımız görüşmelerin ışığında Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Felsefesi Bölümü Öğretim Üyelerinden Dr. Abdüsettar Hayati AVŞAR Beyefendinin, Ali Emîrî Efendi'nin Hz. Peygamber soyundan olduğunu iddia ettiğini öğrenmiş bulunmaktayız. Sayın AVŞAR'la konuyla ilgili görüşme taleplerimiz yoğun mesaieleri dolayısıyla ertelenmiş olup; ilgili iddianın doğruluğu araştırılmakta ve varsa Emîrî Efendi'nin şeceresi elde edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmalarımız neticesine ilgili iddianın sadece Sayın AVŞAR'ın ifadeleri ile sınırlı olduğu ve kaynaklandırılmadığı tespit edilmiştir.

II. ESERLERİ

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, Ali Emîrî Efendi'yi oradan oraya sürükleyen, kasıp kavuran bir tek rüzgâr vardı: Kitap! Başka hiçbir şey değil... Çünkü Emîrî kitap sevdalısı, kitap aşığı, kitap hastası idi. Kitap aşkıyla diyar diyar dolaşmış, her

mihnete katlanmış ve ne tarafından bakılsa göz kamaştırıcı, muhteşem bir kütüphane vücuda getirmişti. Onun içindir ki, -daha önce de söylediğimiz gibi- Emîrî'nin asıl eseri, kütüphanesidir.

A. KİTAPLARI (Matbu ve El Yazması)

1. Manzûm Eserleri

a. *Dîvan*: 3 cilttir, Millet Kütüphanesi Emîrî Kitapları, Manzum No. 37, 38, 39'da yer almaktadır. Kendisinin on cilt tutacağını ve yüz binden fazla beyiti ihtiva edeceğini söylediği divanı basılmamıştır.

Millet Kütüphanesinde Ali Emîrî'nin dîvanı kaydı altında üç tane cilt bulunmaktadır. Bunlar birbirlerinin temize çekilmiş nüshaları halindedir. Ali Emîrî Efendi'nin bahsettiği üç ayrı dîvan, kayıtlarda bulunmamaktadır. Kayıttaki eserler şunlardır:

— Manzûm eserler 37 numarada kayıtlı olan nüsha: 34X23 cm. ölçülerinde, açık sarı renkte çizgisiz, Eser-i Cedîd Ahd-i Hümâyûn damgalı kâğıtlara yazılmış, deri ve bezle ciltlenmiş, üzerinde yeşil yırtık kap olan bir kitaptır. Bir battal boy ebru kesilerek kitabın iki tarafına yan kâğıdı yapılmıştır. Şîrâzelidir¹ ve 113 varaktır. Rik'a hattıyla Ali Emîrî tarafından yazılmıştır. 59. varağa kadar reddâdelidir².

— Manzûm eserler 38 numarada kayıtlı olan nüsha: 29,3X30 cm. boyutlarında, başları açık sarı renkte, çizgisiz kağıda yazılmış; 31. varaktan sonra daha koyu ve 70. varaktan sonra saman kağıda yazılmıştır. Karton ve bez üzerine hâkî renkte bir kabı vardır. Yaklaşık 25 satırlık 86 varaktan oluşmaktadır. Rik'a hattıyla Ali Emîrî tarafından yazılmıştır. 37 numaralı dîvandan daha derli topludur ve onun temize çekilmiş halidir.

— Manzûm eserler 39 numarada kayıtlı olan nüsha: 20,3X13,2 cm. ölçüsünde

1 Farsça kökenli bir isimdir. Birkaç manaya gelmektedir. 1. Eski tarz ciltte kitap sırtına yapılan ilave formları tutan ibrişim örgü, 2. Yeni tarz ciltte süs olarak yapıştırılan bez şerit, 3. Pehli-van kispetinin paçası, 4. Düzen, nizâm, intizam. Konumuzla ilgili olan manası ise ilk iki manadır..Geniş bilgi için bkz. <http://tr.wiktionary.org/wiki/%C5%9Eiraze>

2 Mushaflarda ve bazı yazma eserlerde sayfa sırasını takip kolaylığı sağlamak amacıyla bir sonraki sayfanın ilk harfi ya da ilk kelimesidir. Geniş bilgi için bkz. http://www.hatsanat.org/article_showall.asp?cat_ID=34&parent_ID=7&parent_name=HAT+S%D6ZL%DC%D0%D C&sub_name=R.

ve koyu kahverengi bir cilt içindedir. Cildin üstü altın yaldızla Avrupaî tarzda süslerle bezelidir. Açık sarı renkte ve filigranlı kâğıda, müellif tarafından rik'a hattıyla yazılmıştır. Boş varaklarla birlikte 476; mücerred olarak 248 varaktan oluşmaktadır¹.

b. *Tuhfetü'l-lelyiyye* (hicivler, latifeler): Eser kayıptır. Hakkında hiçbir bilgi yoktur.

c. *Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin Türkî Eş'âr-ı Şahânelerinin Tahmisatı*: Basılıdır².

d. *Cevâhirü'l-Mülûk Mukaddimesi* (Manzûm): İstanbul'da Kader Matbaası tarafından 1330/1911–1912 tarihinde basılmıştır. 24X16,2 cm. ebatlarındadır.

Ali Emîrî Efendi'nin bazı Osmanlı padişahlarının şiirlerine yaptığı tahmisler, tasdisler, terkiib ve tercileri topladığı eseridir. Eserde Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirlerine nazîreler yer almaktadır³.

e. *Durûb-ı Emsâl*: Ali Emîrî Efendi'nin manzûm örnekler ile atasözlerini topladığı, ancak bitiremediği 3 ciltlik müsvedde bir eserdir. Eserin adı, bu tip eserlerin genel adı 'Durûb-ı Emsâl' olduğundan dolayı sonradan verilmiştir. Ali Emîrî, bu eserini alfabetik sıraya dizmiştir. Millet Kütüphanesi, Edebiyat Yazmaları arasında 282, 283 ve 284 numarada kayıtlıdır.

— Edebiyat Yazmaları arasında 282 numarada kayıtlı nüsha: 28X20 cm. boyutlarında bir gelir-gider defteridir. Müellif tarafından rik'a hattıyla yazılmıştır.

— Edebiyat Yazmaları arasında 283–284 numarada kayıtlı nüsha: 19,8X14,5 cm. boyutlarında kırmızı çizgili, kâğıt rengi sarı olan bir gelir-gider defteridir. Cildi

1 Hakan T. Karateke, *İşkodra Şairleri ve Ali Emîrî'nin Diğer Eserleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 17–20.

2 Ayrıntılı bilgi için M. Hüsrev SUBAŞI'nın *Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin Türkî Eş'âr-ı Şahanelerinin Tahmisatı* üzerine yazılmış basılmamış doktora tezine başvurulabilir.

3 Karateke, *age.*, s. 16-17.

kâğıt kaplıdır ve üstünde kahverengi bir kap daha vardır. 61 varaktır¹.

f. *Levamiü'l-Hamîdiyye*: İstanbul'da Alem Matbaası tarafından 1312/1894–1895 tarihinde basılmıştır. 12 + 187 sayfadan oluşur. Eser, 19,3X12,6 cm. ebatlarındadır. Ali Emîrî'nin II. Abdülhamid'i övmek için yazdığı kasîdeleri bu kitapta toplamıştır. Padişah tarafından beğenilerek altın yaldızla basılmıştır. Emîrî, bu eseriyle 10 Ağustos 1892 tarihinde gümüş liyâkat madalyasına lâyık görülmüştür. Bu eserin Millet Kütüphanesi Manzum Eserler 1080 numarada kayıtlı, düzgün rik'a hattıyla yazılmış bir nüshası daha vardır. Bu nüsha 22,8X17,7 cm. ebatlarındadır. Açık renk filigranlı kâğıda yaklaşık 16 satır halinde yazılmıştır. Kitap Şîrâzelidir ve cildinin üzerine hâkî renkte bir kap geçirilmiştir. Eseri reddâdelidir. 1310/1892–1893 tarihinde istinsâh edilmiştir.

g. *Vesâikü'l-Âsâr*: Ali Emîrî Efendi'nin ilk önce Osmanlı şairlerinin nazîrelerinden bazı beyitleri toplamaya başladığı ve daha sonraları nazîre olmayan eserleri de dâhil ettiği eseridir.

Bu eser, Osmanlı Tarih ve Edebiyat Dergisi ekinde fasikül olarak 31 Ağustos 1338/1922 tarihinde verilmeye başlamıştır. Toplam 3 sayının eki olarak üç fasikül halinde çıkartılabılmıştır. Eserin geri kalan kısmının müsveddeleri bugün elimizde mevcut değildir.

Eserin daha önceki ismi *Mecmau'n-Nezâir* iken, içine nazîre olmayan beyitler de dâhil edildiği için *Vesâikü'l-Âsâr* adına dönüştürülmüştür².

h. *Mevâhibu's-Sülûk*: Böyle bir eserinin mevcut olduğunu Emîrî'nin kendi eseri olan *Levâmi'u'l-Hamidiyye*'nin arka kapağında yayınlanan bir ilandan anlıyoruz. Bu eser, Osman Gazi'nin oğlu Alaaddin Paşa'dan itibaren on üç şehzadenin şiirleri ve bunlara yapılan nazîreleri içermektedir. Kitabın ilanında eserin 1000 sayfadan oluştuğu belirtilmektedir. Bu eser, şu anda kayıptır³.

i. *Tuhfetü'l-Beliyye*: Hedef alınan kişinin adı yazılacak yerin boş bırakıldığı birçok hiciv barındıran bir kitaptır. Eserin ismini Emîrî'nin **İleri** gazetesinde yazdığı bir

1 Karateke, **age.**, s. 21-22.

2 Karateke, **age.**, s. 42-43.

3 Karateke, **age.**, s. 55.

yazıdan öğrenmekteyiz. Bu eser bugün elimizde mevcut değildir¹.

j. *Yanya Vilayeti Osmanlı Şairleri*: Emîrî'nin Müfettiş olarak gittiği Yanya'da yazdığı 500–600 sayfalık bir tezkire olduğunu Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Dergisindeki yazısından öğreniyoruz. Eser, bugün mevcut değildir².

k. *Yemen Kıtasındaki Türk Müellif ve Şairleri*: Ali Emîrî Efendi'nin Yanya'ya ikinci kez gittiğinde yazdığını bildiğimiz bu eser, bugün elimizde mevcut değildir³.

2. Mensûr Eserleri

a. *Cevâhirü'l-Mülûk Mukaddimesi*: Başta devrin padişahı Abdülhamid'e olmak üzere; Osmanlı padişahlarına nazmen ve nesren yazılmış olan medhiyeleri ve yine Osmanlı padişahlarının, bazı şehzadelerin Türkçe, Arapça ve Farsça yazdıkları bazı şiirlerin ve tarihî örneklerin toplandığı eserdir. Ayrıca eserin dördüncü sayfasında Ali Emîrî Efendi'nin Kırşehir'de muhasebeci iken bu kitaba mükâfat olarak aldığı rütbe ve nişanın “emirnâmesi”nin sûreti vardır⁴. İstanbul'da Asır Matbaası tarafından 1319/1901–1902 tarihinde basılmıştır. 60 + 8 sayfadan oluşmaktadır. 19X13,4 cm. ebatlarındadır.

b. *Ezhâr-ı Hakikat*: Emîrî Efendi'nin Yanya ve İşkodra vilayetlerinde müfettiş olarak bulunurken; görev için gittiği Berat sancağının Luşna kazasında yazdığı bir nasihat kitabıdır. Cümleleri alfabetik olarak düzenlenmiştir. 220 tane vecize halinde nasihati içermektedir⁵. İstanbul'da Kader Matbaası tarafından 1334/1915–1916 tarihinde basılmıştır. 19X10,3 cm. ebatlarındadır.

c. *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi*: Ali Emîrî Efendi'nin doğu illerini tek tek ele alıp detaylı olarak bilgilerini anlatmaya çalıştığı bir dizi eserin ilk kitabıdır. Bu dizinin sadece bu kitabı basılabilmektedir. Serinin basılan bu eseri, Diyarbakır ilinden bahsetmektedir⁶. İstanbul'da Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası tarafından 1337/1918 tarihinde basılmıştır. 112 sayfa olan bu eser, 23,5X15,3 cm. ebatlarındadır.

1 Karateke, **age.**, s. 56.

2 Karateke, **age.**, s. 56.

3 Karateke, **age.**, s. 56.

4 Karateke, **age.**, s. 16.

5 Karateke, **age.**, s. 26.

6 Karateke, **age.**, s. 36.

1918 yılında basılan bu kitabı, Mustafa Kemal Atatürk, millî hâkimiyet ve istiklal davamızın en önemli ilmî dayanaklarından biri olarak kabul etmiş ve İstanbul hükümetine, sulh antlaşmasını hazırlamak üzere Avrupa'ya gönderilecek heyete tarih uzmanı sıfatıyla Ali Emîrî Efendi'nin de dâhil edilmesini teklif etmişti. Atatürk -ayrıca maddî sıkıntı içinde bulunan Emîrî Efendi'ye yardım ve mükâfat olarak dört bin lira da göndermiştir.

d. *İşkodra Şairleri*: Ali Emîrî Efendi, bu eseri müfettiş olarak İşkodra'ya gittiğinde kaleme almıştır. Eserde İşkodra'daki şiir söyleme geleneğinden bahsetmektedir. Bu eser İkdam gazetesinde fasikül halinde yayınlanmakta iken, 1919 yılında siyâsî hareketler neticesinde sona ermiştir. Eser, alfabetik olarak hazırlanmıştır. Ancak bu sıralamaya uymayan şairler de vardır¹.

e. *Osmanlı Şairleri Tezkiresi*: Yazmadır, 16 cilttir. Bu eserin 1. cildinin el yazısı olarak Muzaffer Eser'de olduğu kaydedilmektedir.

f. *Diyarbakırlı Bazı Zevatin Terceme-i Halleri*: Yazma.

g. *Esâmi-i Şuarâ-i Âmid*²: Yazmadır. Diyarbakırlı şairlerin hayatlarından ve eserlerinden bahseden bir eserdir. Millet kütüphanesi 781/1 numarada kayıtlı nüsha, sırtı bez olmak üzere yeşil-mavi karışımı bir kâğıt cilt içindedir. 24,3X16,2 cm. boyutlarında ve sarıya yakın bir kâğıda yazılmıştır. Eser, müellif hattı ve rik'a yazısıyladır. Yaklaşık 20 satırlık 60 varaktan oluşmaktadır. Şairler alfabetik olarak verilmiştir³.

h. *Mir'atü'l-Fevâid fî Terâcim-i Şuarâ-i Âmid* (Mir'atü'l-Fevâid fî ahvâl-i üdebâ ve füzelâ-i Âmid): Yazma. Emîrî'nin 20–21 yaşında iken Diyarbakırlı şairlerin, ediplerin, âlimlerin, şeyhlerin biyografilerini toplayarak hazırladığı bu eserin tamamı elimizde değildir.

1 Karateke, **age.**, s. 59.

2 Âmid: Diyarbakır vilayetinin eski adı. Asur çivi yazılarında adı Âmidî'dir. Müslümanlar bu şehre Âmid adını vermişlerdir. Hz. Osman zamanında Bekr kabilesi buraya yerleştirildiği için bölgeye Diyar-ı Bekr denmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı Devleti topraklarına katıldı (1515). Cumhuriyetin ilanından sonra da vilayet merkezi haline getirildi. 1937'de Atatürk tarafından Diyar-ı Bekr vilayetine Diyarbakır adı verildi ve Bakanlar Kurulu kararıyla tescil edildi.

3 Karateke, **age.**, s. 23.

Ali Emîrî Efendi'nin en önemli değeridir. Emîrî bu eseri altı cilt olarak hazırladığından bahsetmektedir. Şu anda elimizde biri Mukaddime, diğeri elif harfini kapsayan iki cilt mevcuttur ve bunlar müsvedde halindedir.

— Mukaddime: Edebiyat yazmaları 562 numarada kayıtlıdır. 22,6X17 cm. boyutlarında, müellif rik'asıyla yazılmıştır. Siyah bez üstüne kahverengi bir kap geçirilmiş kabın içindedir. Yaklaşık 15 satırdan oluşan 113 sayfadan oluşmaktadır. Eser reddâdelidir¹.

— Elif harfini hâvî 1. cilt: Tarih yazmaları 750 numarada kayıtlıdır. 23X17 cm. boyutlarındadır. Müellif rik'asıyla yazılmıştır. Yan kâğıtları ebrudur. Kahverengi deri cilt üzerine ebru yapıştırılmıştır. 237 varaktır ve reddâdelidir. Tashih edilmiş bir müsvedde gibidir².

i. *Tezkire-i Şuarâ-i Âmid*: Yazarın daha önce kaleme aldığı “Mir’atü’l-Fevâid fî Terâcim-i Şuarâ-i Âmid” adlı kitabından şairler bölümünü ayırıp kısaltarak vücuda getirdiği bir tezkiredir. Sadece 73 şair i içine alan 1. cildi 1328 tarihinde 3 + 5 + 424 sayfa olarak İstanbul’da Matbaa-i Âmidî tarafından basılmıştır. 23,5X15,8 cm. ebatlarındadır. Diğer iki cildi basılmamıştır.

Ali Emîrî, el yazısı ile Millet Kütüphanesi’nde bulunan eserin müsveddelerinin son yaprağına 1295 tarihini koymuş; önsözünde: “Âmid şehri şuarâsının teracim-i ahvâl ve âsârına ait olmak üzere itmamına muvaffak olarak ‘Mir’at’ül-Fevaid fî Terâcim-i Şuarâ-i Âmid’ tesmiye ettiğim tezkire bir kitab-ı kebir olmasına binaen muhtâsârı olarak bu eseri tahrir ve ‘Tezkire-i Şuarâ-i Âmid’ ismiyle tevsim eyledim” dedikten sonra kenarına, 1296 ortalarına kadar da ilaveler yaptığını, kitabın bir bölümünün basıldığını, fakat ondan sonra topladığı bir hayli isim ve eserin hastalığı dolayısıyla perişan kaldığını üzüntüyle kaydetmiştir. Basılmamış olan kısımlar Millet Kütüphanesindedir.

j. *Nevâdir-i Eslâf*: Ali Emîrî Efendi, gezip dolaşırken rastladığı bazı nadir eski metinleri bu başlık altında -haşiyeler ilave etmek suretiyle- yayınlamıştır. Dizide yer alan kitaplar:

1 Karateke, **age.**, s. 27-28.

2 Karateke, **age.**, s. 31.

1. Câm-ı Cem Âyin (Silsilename-i Osmânî):1331/1915 tarihinde İstanbul'da Cem Sultan'ın isteği üzerine Oğuzların Bayat boyuna mensup bir Türk olan Mahmut oğlu Hasan Bayatî tarafından 1481 yılında kaleme alınmış olan bu eser, Osmanlıların atalarına dair tarihî bilgileri ihtiva etmektedir.

2. Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi:1331 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eserin müellifi, Kâtip Ferdî'dir¹. Eserin okunabilen metni aşağıdadır:

Nevâdir-i Eslâf Külliyyâtı:

Aded: 4

Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi Ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühime

Müellifi: Kâtip Ferdî

Târih-i Te'lîfi: 944

Nâşiri: Ali Emîrî

Dersaadet "Kader" Matbaası 1331

(ALİ EMÎRÎ'YE AİT ÖNSÖZ)

1292 senesinde tebdîl-i hava için memleketim olan Diyâr-ı Bekir'den Mardin'e gitmiştim. Vâkıa Mardin'deki âb ve hava ve menâzır ruh-u bahşâ az müddet içinde kesb-i âfiyet oldu. 1295 senesine kadar tamam 3 sene müddet Mardin'de ikâmet ettim. Zira o esnada vatanımın mâ bihî iftihârı olan tâcu'l-fudalâ Said Paşa Hazretleri, Mardin Mutasarrıfı ve büyük dayımız Abdülfettah Feti Efendi, Mardin Tahrîrat Müdürü ve küçük dayımız Abdülkerim Abdi Efendi, Mardin Rûsûmat Müdürü; fudalâ ve sulahâyı memleketten Ahmed Hilmi Efendi Mardin'in Kâsım Paşa Medresesi müderrisi bulunuyorlardı².

Gece gündüz sohbetimiz müdâvele-i şi'r ve inşâ ve ülfetimiz müzâkere-i mazmûn ve ma'nâ idi. Ben ise, on yedi yaşlarında genç bir nev-heves olduğumdan bir taraftan üstadım olan Ahmed Hilmi Efendi Hazreterinden tahsîl-i ulûme çalışır ve bir taraftan da Said Paşa gibi bir fâzıl ile dayılarım gibi iki edîbden kesb-i meârifeye sarf-ı nakdine (1b) gayret eylerdim. Hatta mümtâz udebâmızdan şâir-i meşhûr Veysî-i mu'ciz-i beyânın ibaresi muğlak, lâkin emsâline nisbetle üstâdâna ve edîbâna yazdıkları:

1 Karateke, **age.**, s. 58.

2 Şu zâtların dördünün de iş'âr ve terâcim halleri –Tezkire-i Şuarâ-i Âmid-de mestûrdur.

“Durretu’t-Tâc fî Sîret-i Sâhibi’l-Mi’râc”

Ünvanlı kitab-ı belîğini onların teklîf ve teşvîkiyle ibtidâdan intihâya kadar o-rada ezber ettim.

Üstad ve akrabam olan şu dört edîb-i muhteremden başka Mardin’in ne kadar fuzalâ ve udebâsı var ise ekser geceler ve tatil günleri birleşirler, zarif ülfetler ve azîm sohbetler olunurdu. Kış mevsimi şehrin kâşânelerinde ve yaz zamanı köşklerde ziyafet-lerin had ve hesabı yok idi.

Mardin görülmedikçe, dillerle tarif olunamayacak cihannümâ ve şahane bir şehir-i bülend ve dilârâdır. Bir derecedeki her hanesinin pencerelerine –dûrbîn-i cihân-denilse sezâdır.

Vapur ile derya ortasında bulunan bir kimse deryanın nihayeti sema; ve sema-nın ibtidâsı derya olduğunu tahlîl eylediği gibi Mardin’de mukîm olan bir âdem de pîşgâhında bulunan o pââyânsız sahraya baktıkça o mevki’-i bülendden in’itâf eden enzâr-ı neşâtı karşısında dağlar tepeler küçülür, küçülür. Adeta zemine serilmiş bir nok-ta-i bî hâil şeklini alırdı. Nûr-u nazar onların üzerinden mürûr ederek âsumân ve zemine birbiriyle birleşmiş zan olunan nuKât-ı ba’îdesine kadar cevelân-ı peyrâ-yı vusûl olur¹.
(2a)

Mardin, Diyâr-ı Bekir’e 18 saat kadar karîb olmakla beraber Diyâr-ı Bekir ile maddî ve manevî pek çok revâtıbı vardır.

Diyâr-ı Bekir’in müstedîru’ş-şekil o azametli suer-i metûni ile Mardin’in şekl-i hilâli olan o kıymetli kale-i rasîni güya ki cihân tarihine bir şems ve hilâldir.

1 Said Paşa Hazretleri –Mir’âtu’l-İber- ünvanlı tarih-i Âliyelerinde Mardin hakkında şu îzâhatı i’tâ buyuruyorlar.

“Mardin şehri bilâd-ı cezîre ve diyâr-ı rabî’adan ma’dûd olup Diyâr-ı Bekir’e 72 km. mesafede ve çöl havâlisinin intihâ-i cihât-ı şarkiyyesinde vâki’ bir medinedir. Medîne-i mezkûre, bir yüksek dağ üzerindedir. Şu dağa, Cebel-i Ğurâb denilir. Şehrin mevki’i sath-ı bahirden 3200 ve Medîne-i Âmidin mevki’inden 1200kadem mürtefi’dir. Medd-i Basrî çöl havâlisinin cenû-bundan 100 ve ğarbından dahî 100 km. mesafeye kadar mümted olarak havası biğayet latîfdir. Bahar mevsiminde manzarasında sahra-yı vâsi’in yeşil otlarla görünüşü bir derya-yı ahdarı andırır.

Mardin Şehrinin ittisâlindeki kale cesîme-i kalla’ kabîlindendir Derin kalede burç ve bare (?) eserleri ve yüz kadar hane-i harâbesi ve Hızır aleyhisselâmın nâm-ı Âliyelerine mensûb bir ziyâretgâh ve bin vüs’atlı su sarnıçları mevcuttur.”

Diyâr-ı Bekir'in suveri ile emâkin-i kadîmesinin hangisine bakılsa geçmiş zamanlardan yâdigâr kalmış güzel bir binaya ve üzerinde kıymetdâr kitâbelere tesâdüf olduğu gibi Mardinde dahî hangi cihete tevcîh-i nazar edilse âsâr-ı bâkiye-i eslâf kendisini gösterir.¹ (2b)

Şu iki şehir-i bedâyi' nümâ yek diğerine bu kadar garîb iken Diyâr-ı Bekir'de Türkçe, Mardin'de Arapça tekellüm olunur. İşte şu iki şehir ahâlisinin tezyîd-i zekasına yardım eden bir şey var ise, budur.

Çünkü Diyâr-ı Bekir ahâlisi Mardin'e giderek az vakitte Arapça tekellüm eder ve Mardin ahâlisi Diyâr-ı Bekir'e gelerek çabuk zamanda Türkçe'ye vâkıf olur.

Mülûk-u Sâlife-i İslâmiye'den Mardin'de en ziyade icrâ-yı hükûmet eden Türk kabâilinden **Mülûk-u Artûkiyyedir**.

Hükûmetleri 6. asır hicrî evâilinde başlamış Cengiz, Hülâgü, Teymur gibi her biri bir cihângir hûn-rîz itlâkına kesb-i istihkâk eden o dâhîler bunların müddet-i hükûmetleri zamanında zuhûr etmiş oldukları halde kimisine batş ve şiddetle mukâbele; ve kimisine rıfk ve mülâyemetle muâmele icrâ ederek ve hayli belî-i azîmi geçerek silsile-i hayât-ı hükûmetlerini 9. asırdan sonralara kadar îsâl eylediklerinden müddet-i idâreleri 300 seneyi geçmiştir.

Böyle müddet-i medîde-i hükûmet eden bir devlet hakkında (3a) elsine-i İslâmiyenin hiç birisince vaktiyle husûsî ve müstakil bir tarih yazılmamıştır.

Artûkî Devleti'nin zîrde tafsîli görülecek senelerinde olan alâmet-i mahsûsadan anlaşılacağı üzere Kayı Han silsile-i âliyesine mensûb olup tarih-i teşekkülleri de Osmanlı Devleti'nden 200 sene mukaddem olduğundan eğer Artukîler zamanında Türkçe

1 Âmid "Diyâr-ı Bekir" şehrinin sûr-u kalesi ile câmi-i kebîrindeki kıymetdâr kitâbeler hakkında İsviçreli Müsteşrik Mösyö Van Berkem (Max Van Berchem) tarafından ilmî ve târihî bir kitab-ı kebîr (Âmidâ) yazılmıştır. 350'den mütecâviz resim harita ve kitâbe ve levhayı hâvîdir. Bu eser bî nazîr cidden şâyân-ı takdîr-i azîm ise de şu kadar ki (Âmid) kitâbeleri bundan daha pek çok fazladır. Bu kitabın bir nüshası kütüphanemizde mevcuttur. (Katalogarda bulunamamıştır. TDV İSAM Kütüphanesinde mevcuttur.) Lâkin Mardin'in Dilrubâ kitâbelerine dair henüz bir kitab yazıldığı mesmû'umuz olmamıştır.

bir eser yazılmış olsaydı veya yazılmış ise zuhûr etseydi hazâin-i müliyyemizi tezyîn edecek nice nice cevâhir-i iş'âr ve Âsâra tesadûf olunacağında şüphe yok idi¹.

Çünkü “Kutadgu Bilig”²ve “Dîvân-ı Ahmed (3b) Yesevî”³ gibi kadîm ve kıymetdâr kitâblar mevcut ise de Osmanlı lehçesine pek de muvâfık değildirler. Bununla beraber Türklüğün Hizânetü'l-‘İrfânına aid pek değerli vesâikdir.

Zannımca Osmanlı seciye-i mahsûsasına aid kadîm pek çok eserlerimiz vardır. Mesela 618 senesinde azm-i serâpürde-i melekût eden Harezmîn Meşâyih-ı ‘Îzâmından Şeyh Necmeddin Kübrâ Hazretlerinin Ertuğrul Gazi ile Rum cânibine gelen halifelerinin ve kezâlik “Harezmî” ve “Hacendî” mahlaslı kadîm Türk şâirlerinin eserleri ve hatta “Harezmî”nin “Muhabbetnâme” ve “Hacendî”nin “Letâfetnâme”leri gibi manzûm ve kıymetdâr kitâbeler Osmanlı lisanı şîvesinin asıl ve iştikâkına aiddir. Mesela “Harezmî” Hazretlerinin 704 senesinde ikmâl eylediği Muhabbetnâme”nin başlangıcında olan ve yine o zamanlarda yazılan nüshasında muharrer bulunan ve kendi imlâsıyla yazılan yalnız şu 3 beyte olsun imlâ-yı nazar buyurulursa Osmanlı Edebiyatı’nın nerelerden kopup geldiği tezâhür eder.

Ulu Tanrı’nın adın yâd kıldım
Muhabbetnâmeyi bünyâd kıldım
Dokuz kat zerengâr-ı îvân-ı bâlâ
Yarattı altı günde Hak Teâlâ (4a)
Yer üzere kudreti derya yarattı
Sedef dâ lu’lu-i lâlâ yarattı.

1 Ezcümle e’âzım-ı fuzalâ-i Türkten Mahmud Kaşgarî Hazretlerinin 464 senesinde te’lîfine muvaffak oldukları “Dîvân-ı Lügâti’t-Türk”, bu kabîl âsâr-ı muazzama ve nâdiredendir. Türk kavm-i necîbinin bu kitabda olan iş'âr ve durûb-u emsâl ve lûgat vesâir âsâr-ı kadîme ve âliyesi dünyada hiçbir kitabda henüz görülmemiştir. Bu kitab-ı muazzamı Dâhiliye Nâzırı Me’âlî Muzâhiri Talat Bey Efendi Hazretleri layık olduğu ehemmiyet-i azîmesi nizbetinde nazar-ı dikkat ve hamiyete alarak gayet nefis bir surette Matbaa-i Âmire’de tab’ ve neşrine himmet buyurmuş ve birinci cildinin tab’ı bile hitâm bulmuştur. İkinci ve üçüncü ciltleri dahî tab’ olunmak üzeredir.

2 Bu kitab, Avrupa’da basılmıştır. Dîvânı İstanbul’da mevcut ve Bâbürnâmesi Avrupa’da matû olan ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanı mülûkundan bulunan Bâbü Şâh’ın bazı noksan şiirleri derc olunmaktan ise ondan 500 sene evvel yazılan ve bizde nüshası bulunmayan bu kitab ile Hüdâvendigâr zamanı fuzalâsından “Kadı Burhaneddin Dîvânı” dahî bizde mefkûddur. Madem ki Avrupa’da basılan eserleri mecmualarımıza derc ediyoruz; onlardan daha mühim ve daha kadîm böyle eserlerimiz de acaba yazılsa ne olur?

3 Ahmed Yesevî Hazretlerinin vefatı, 562 senesindedir.

Eslâfın kadîm ve âlî eserlerini bulmak ve hazâini-i müliyyemizi bi hakkın zenginleştirmek için şevk-i hakîkî ve meslek-i ciddî ile çalışmak ister.

Meşhur Ebû'l-Fidâ-yı Eyyûbî “Tarihi”nde Mardin Artûkîlerine dair –Hall-i Takvîm-i Mardin- isminde bir şeyden bahsediyor isa de bazı Mardin meliklerinin ondan nakleylediği tarih-i vefatlarına bile –zan- işareti terdîf etmesine nazaran bunun bir tarih olmaktan ziyade isminden de anlaşılacağı vechile –takvim- gibi bir şey olması daha ziyade yakışık alır.

Bir de Ebû'l-Fidâ 693 tarihine kadar bundan bahsetmesine ve halbuki Mardin Artûkîleri ondan daha 120 sene sonra kadar hükûmet etmelerine nazaran –Hall-i Takvîm-i Mardin- elde edilse bile fazla bir destres olunamayacağı mahsûs oluyor.

Mardin’de bulunduğum esnada gerek Mülûk-u Artûkiyye’nin gerek sâir mülûkun cevâmi’ ve mebânii üzerindeki kitâbelerine merak ederek epeyce şeyler zabt ve tahrîr eylemiştim.

Bir gün Mardin Müftû-i esbakı Hacı Kemâleddin Efendi'de (4b) Mardin’e dair bir Tarih olduğunu haber aldım. Zaten kendileri kur'a-i meâniye meclisinde âzâdan oldukları gibi bu hakîr de o meclisin fahrî sûrette hizmet-i kitâbetinde bulunuyordum. Müsaadeleriyle bir Cuma günü giderek Tarih-i Mezkûru gördüm.

Filhakika –Kâtip Ferdî- imzalı bir zat tarafından Mülûk-u Artûkiyye’ye dair 944 senesinde Türkçe olarak yazılmış mûciz ve muhtasar bir tarih idi. Kitabın aslı tomar şeklinde tûlânî olarak yazılmıştır. Ma’lumdur ki Mülûk-i Artûkiyye üç kısım olup; birincisi Hısn-ı Keyf (veya) Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ile Diyâr-ı Bekir, ikincisi “Mardin”, üçüncüsü “Harput” şehirlerini merkez-i hükûmet ittihâz ederek her bir şube ayrı ayrı icrâ-yı hükûmet etmişlerdi. “Kâtip Ferdî”nin elimize geçen şu tarihi Mardin Mülûk-u Artûkiyyesine ait ise de mürûr-u zaman bu tomarın baş tarafını imhâ ettiğinden kimin emriyle tahrîr eylediğine ve kendisinin hüviyetine ve diğer Artûkiyeler içinde başkaca bir tarih yazdığına dair eğer baş tarafında îzâhât vermiş ise de şâyân-ı tessüfdür ki mahv ve nâ-bûd olmuştur. –Ba’de mâ-dan sonrasının yani yalnız Mardin Mülûk-u

1 Hacı Kemâleddin Efendi merhûm 25 Sefer 1271 senesinden 23 Muharrem 1276 senesine kadar, 5 sene Mardin Müftülüğü’nde bulunmuştur.

Artûkiyyesine aid olan şu tarihin baş tarafında 2-3 yerinde yarım veya bir satır kadar mahallerden mâ ‘adâsı tamamen mevcut bulunuyordu. Bir sûretini derhal istinsâh eylemiş idim.

Şu Artûkiyye Devletleri’nin sanâyi’ ve ticaret ve zirâ’at ve bilhassa ulûm ve me’ârife hizmetleri pek çoktur. Vaktiyle (5a) hükûmfermâ oldukları kıtaların el-Hâlet-u hâzihî hangi tarafına bakılmış olsa hayret-i eفزâ-yı ‘ukûl eserleri görünüyor.

Diyâr-ı Bekir (Âmid) şehrinin (ben ve sen) denilen mahalde kitâbe ve nukûşları hâvî ve gayet azametli iki burç ile **Mesudiye ve Zinciriye Medreseleri** ve Mardin’in Câmi-i Kebîr’i ve Hısn-ı Keyf (veya) Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf)’in ğarâib-i rüzgârdan olan **Su Terazisi**¹ (5b) gibi muhteşem binalar âlem-i temeddünde kendilerine büyük bir

1 Dicle’den 80 m.den ziyade yüksek ve yekpâre kesme taştan ibaret bulunan Hasankeyf kalesi-ne çıkarılan suyun su’ûdine hâdim olan mîl-i cesîm ile sâir âsârı kale üstünde merkûz olduğu halde el-Ân hayret-i bahş-ı ‘ukûl olacak derecede mevcuddur.

Hükûmet-i Artûkiyye zamanında Su makinelerine ve saatlere vesâir sanâyi’-i garîbeye dair birçok resimler ve şekiller ile beraber te’lîf olunmuş olan kitab Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerine ve asıl olarak kıymetini bi’t-takdîr Türkçe’ye tercüme ettirdiği bazı tabakânda meşhûdumuz olmuş ve Topkapı Sarayı himayesinde bulunan 4 adet kütüphane-i kıymetdârın cümlesi teharrî olunmuş ise de o kitabın ne aslı ve ne de tercümesi bulunamamıştır. Lâkin Melik-i Artûkî nâmına yazılmış olan bu kitabın aslı hâvî olduğu resimlerle beraber bizzat müellifin hattından müstensih olmak üzere bir mahalde görülmüş ve bu ‘abd-ı âciz ömrümün bir kısm-ı a’zamını buna tahsîs ederek bundan 15 sene evvel istinsâha başlamış idim. Lâkin Bir mahalle vâsıl oldum ki orada noksan olduğu halde san’atlı bir sûrette teclîd edildiğinden yek nazarda anlaşılamıyordu. Futûr-i bâdî olduğundan artık mâ ba’dını yamadım. Vâki’ olan tetkîkâtıma nazaran Avrupa pay-i tahtlarının birisinde bu kısmı mevcut imiş. Zamân-ı sâbıkda muhâbere edip yazdırmayı pek çok atzu ettim. Bazı zevat ile müzâkerelerde bulundup ve hatta muhâbere etmek istedim ise de bunun kâbil olamayacağını anladım. İşte kısmen nâkıs olan o kitâb-ı âliyeden yalnız şu kadarını istinbât ettim ki, Artukîler böyle zir-u zamândan yükseklerle su çıkarmak gibi envâ’-ı hüner ve sanâyi’-i medeniyyeye vâkıf ve Türkî memlekete bi hakkın hâdim imişler. Numûnesi ise bâlâda beyân olunduğu üzere el-Hâlet-u hâzihî Hasankeyf şehrinde âsârı pek hünerli ve san’atlı olarak bâkî olan Su Terazisi ile sâiredir.

Şu halde İl Gazi ismi, şu aileye ecdâdından intikal etmiş oluyor.

Müverrih-i şehîr Necîb Asım Bey Efendi hazretleri 1318 senesinde neşr buyurdıkları “Türk Tarih-i âliye”sinde Melik-i müşârun ileyhın sikkesi hakkında ‘Gazi’nin elde bulunan ilk sikkesi 502 tarihli olduğundan tekâdiyyûn sene-i istiklâlinin bu tarihten başladığına hükm ederler.’ Buyuruyorlar. Lâkin me’hez göstermiyorlar.

Müşârun İleyh Necmeddin İl Gazi Hazretlerinin Mardin kalesinde Hızır aleyhisselamın nâm-ı Âliyelerine mensûb ziyâretgâh-i câmi’de kitâbesi olduğunu haber alarak bazı pîran (cîran) memleketi davet ve ziyafet ederek o murtefi’ kaleye çıktık. Cami’in miharbı ile minarenin dört köşeli temel kâimesinden başka eser-i binâ kalmamıştı. Mihrabın üstünde âyet-i kürsî mahkûk idi. Ve altındaki ibâreden ancak şu kadar mevcut idi: “Emr-i tecdîde-i Mevlâna es-Sultânul-Meliku’l-Mansûr Necmu’d-Dünyâ ve’d-Dîn”

Alt tarafının taşı murûr-u zaman ile yerinden uçmuş ve mahv ve nâ-bûd olmuş olduğundan pek çok taharrî ettik ise de bundan başka yazılı bir **sinek** pâreye tesâdüf edemedik. Melik Necmeddin İl Gazi’den başka bu silsilede el-Meliku’s-Sa’îd Necmeddin ve’l-Meliku’l-Mansûr Necmeddin elkâb ve ünvanıyla iki Necmeddin daha vardır. Kitâbede mevcut “es-Sultânul-Meliku’l-Mansûr Necmu’d-Dünyâ ve’d-Dîn” tabirine bakılırsa üçüncü

mevki' takdîr-i bahş etmek için mahkeme-i vicdân karşısında şehâdet edip durmaktalardır. İşte böyle bir devlet-i münderesenin velev ki bir şubesine aid olsun 400 sene evvel Türkçe yazılan bir kitabın ilm-i lisan ve fenn-i tarih-i Avrupâî nezdinde kıymetdâr görüleceği cihetle bir tuhfe-i takdîm olmak üzere bu kere tab' ve temsilini münâsib gördüm.

Vaktiyle istinsâh eylediğim nadîde bir kitabın böyle 40 sene sonra tab' ve neşrine bu 'abd-i âcizi muvaffak eden Cenâb-ı Kibriyâ'ya arz-ı tahmîdât mâ lâ nihâye eder. Ve giranbaha (pahada ağır) kitâbeleri zîrine tahrîr ve daha bazı hâşiyeler ilave ile bu eser-i nâşenîdeyi –Nevâdir-u Eslâf- mecmuamızın dördüncü cüzü 'ad eylerim.

Ali Emîrî (6a)

MARDİN MÜLÛK-İ ARTÛKİYYE TÂRÎHİ (VE KÎTÂBELERİ VESÂİR VESÂİK-İ MÛHİMME)

.....m olup merğûb ola.¹

Men' olup sehv ve hatadan vird-i perâ üslûb ola.

Ba'demâ şark vilâyetinde ve Diyâr-ı Bekir Hânesinde...² ile ma'rûf ve meşhur mahrûsesinde ve kalesinde Akkaoyunlu ve Karakoyunlu Padişahları...¹ ile ve şecâ'atle

Necmeddin'in olması daha muhtemeldir. Ve yıkılmış olan minaresi de gayet yüksek olduğunu, bayram geceleri bu minareye çıkıp Diyâr-ı Bekir'in Cevâmî'-i Şerîfesi minarelerinden yakılan kandilleri gördüklerini bazı ihtiyarlar, pederlerinden rivâyeten hikaye ederler. Filhâkika Ramazan Bayramı yaklaştı mı Diyâr-ı Bekir'in ekser minarelerinin şerfelerine iskeleler kurulur, gerek bu iskeleler ve gerek onun üst tarafı külliyyetli kandillerle tezyîn edildiği gibi; şerefelerden aşağıya da iplerle kandiller sarkıtılır. Ekser minareler adeta bir 'amûd-u nûrânî şekline girer, memleketin soakları bir mertebe aydın olur ki; sabaha kadar ele fener almaya hacet kalmaz. Ziyâlar yek diğerine iltisâk ederek öyle bir öyle bir sûrette aks-i endâz-ı âlem—i bâlâ olur ki birkaç saatlik uzak meafelerdewn bakılsa şehrin fevkine nûrdan bir tâc konulmuş kıyâs olunur.

Güzel sadâlî gençler minarelere çıkarlar, müezzinlerle beraber sabahlara kadar tevhîd ve tekbîr getiriler ve nu'ût-u Şerifeler okurlar. Ramazan Bayramı'ndan sonra iskeleler minarelerden alınmayıp Kurban Bayramı'na kadar mevcut kalır, Kurban Bayramı'nda dahî aynı muâmele-i kudsiyye icrâ olunur. Ondan sonra iskeleler bozulur. İskeleler kurulduğu vakit minarelerde hâsıl olan tarrakalar (çıkan sesler), sıbyân-ı memlekete, âlem-i bâlâdan süzülüp inen bir terâne-i lâhûtî kadar hoş gelir. Kemâl-i neş'e ve sürûrlarından gözlerini minarelerden ayıramazlar. Ama iskelelerin bozulmak tarrakası masumlara bir sâika-i belâ kadar ye's-i âver görünür. İşte vaktiyel bu minareden Diyâr-ı Bekir minareleri kandillerinin müşâhede olunması, bayram akşamları icrâ olunan şu mübarek şehri-âyin-i müstesnâya mahsûsdur.

1 Mukaddime ile şu beytin ilk mısra'ının yarısına kadar nüsha-i asliyede kâmilten yıtılıp mahv ve nâ-bûr olmuştur.

2 Şurada dahî birkaç kelime kopup zâyî' olmuştur.

ol emirden zikrolunan Artukiyyûndan evvel göherlerin...² **levlerinden** meliku'l- ulemâ ve's-sulahâ mu'înu'l- fukarâ ve'l-ğurabâ sâhibu'l-mürüvvet ve's-sehâ 'uluvvu'l-himmet ve's-şefâ'at ve's-safâ dûne kevn-i Hakla kılan niyâzı ve nâzı.

“**Melik Necmeddin Gazi**” aleyhi'r-rahmeti ve'r-ridvani³. (6b) ki zamanında 494 yılında tâife-i Frenk memleketlerinden ve şehirlerinden kalkıp mahrûse-i Halep üzerine hurûc ettikde Halep halkı, bunlardan korkup mezbûr Necmeddin Gazi hazretlerine (7a) mektub ile⁴ gâsıtlar gönderip isti'âneler dilediklerinde ve şehir-i Haleb-i teslim edip itaat gösterdiklerinde evvel esnâda şehir-i Haleb, ziyâde kıtlık olup bî zahîre kalmıştı. Melik Necmeddin Gazi etraftan zahîre cem' ettirip, Müslümanları bir miktar zahîrelendirip şehir-i Haleb'i zabtedip (7b) oğlu “Hüsâmeddin Timurtaş”ı Haleb'e Melik nasb edip kendi dönüp şehir-i Mardin'e geldikte küffâr-ı la'în yine Halep üzerine hücum edip Halebu'l-Kâsin ekserin ğâret edip harâb eylemişlerdi. Ondan şehir-i Haleb'in halkı Bağdad'a feryadçı gönderip isti'ânet taleb eylediklerinde onlardan kimse yardıma gelmeyip, Melik Necmeddin Gazi gaza-yı niyet edip 20.000 er cem' edip bilesince “Üsâme b. Mübârek b. Sübülü'l-Kılâbî” ve “Emîr Sağan Arslan” Sahib-u Bitlis ve Erzin süvvâr olup be-cânib-i şâm revâne oldular.

Kağan Arslan Beyi⁵ meydanda erler,
İşit imdi nice kalır hünerler
Ricâlu'l-ğayb bûlara (bunlara) oldu yoldaş
Eridi heybetinden dağla taş.

Ondan kâfir askeri tamam 30.000 atlı ve 9.000 piayde cemö' olup Necmeddin Gazi Hazretlerinin geldiğin işitecek karar etmeyip kaçıp Tel'afrîn nâm dağa çıkıp ol dağı melâz edinip eyle sarb bülend⁶ (8a) cibâl dir ki⁷ anca üç yerden yolu olup ser âsu-

1 Şurada dahî bir satırlık ibâre telefgirde-i rüz-i gâr olmuştur.

2 Şurada dahî birkaç kelimeyi pençe-i mürûr-i zaman gasb etmiştir. Kitabın daha bir nüshası yok ki şu nevâkıs ikmâl olunsun.

3 -Ümmü'l-İber-Tarihinde Müşârun İleyh Melik Necmeddin İl Gazi Hazretlerinin babası Emir artuk, onun babası **Eksik**, onun babası İl Gazi, onun babası Davud olduğu muharrerdir.

4 Müşârun İleyh Necmeddin Gazi Hazretleri Mardin'de bir Mâristan (bîmâristan) ile cami ve medrese ve hamam vesâire binâ etmiştir. Mâristan harâb ve yebâb olmuş ise de sâir müberrâtı bir çok tamirata uğradığı halde mevcuddur. Müftî-i Esbak-ı Abdüsselam Efendi merhûm “Ümmü'l-İber” isimli tarihinde der ki: Cami ve mârîstân ve hamamı Necmeddin İl Gazi'nin biraberi Emînu'd-Dîn bünyâda ibtidâr etmiş ise de ikmâlne ömrü vefâ etmediğinden Müşârun İleyh Necmeddin İl Gazi İkmâl ederek biraderi nâmıyla tevsîm eyledi. Filhakika mezkûr cami ve hamama Mardin'de el-Ân Emînü'd-Dîn ve mârîstân cami ve hamamı denilir.

5 Gibi

6 Bulend

7 Ki

mâna çıkıp kûh-i kaf misâl bir acâib bûka'a¹ ve bir ğarâib kûhestândır ki vasfa kâbil deĝil. Öyle olacak Necmeddin Gazi Hazretleri dahî gayret kuşanıp Hamzevâr cûş ve hurûş kılıp harb âletine müstağrik olup askerine bahşış ve in'âm-ı ni'met ve delhûşî ve istimâlet verip çerisin üç bahşedip ol dağın üç yerinden Allah-u Ekber deyip kâfir askerine koyuldular. Bir cenk-i azîm ve azâb-ı elîm kâfirlerin başlarına kazâ-yı âsumân beyi (gibi) yağdırdılar. Şöyle kim, şeyâtîn cem'iiyeti esfelu's-sâfilîne deĝin ve kâfirlerin Revânları cık (?) cehennem dibine deĝin urûc olundular.

39.000 kâfirden 70 kâfirden artık canına dermeyân bulmayıp tu'me-i şimşîr ve hâk ile yeksân olup İslâm askeri bî-nihâyet mal ve ğanîmet-i birle (lerle) ol etrafı feth eylediler.

Nazm

Hak Teâlâ verdi nusret hoş fütûh
Kâfire olmuş idi Tûfân-ı Nûh
Mü'minân bulmuş idi gazâ-yı 'îd
Türlü türlü feth ve nusret ki sa'îd

Ondan Necmeddin Gazi Hazretleri nice nice bunun emsali gazalar edip zâhir ve bâtın vilâyetle âlem içinde (8b) müstecâbu'd-da've olup âhiret ahvâlini dünya sarayında müretteb ve dâr-ı dünyadan vahşet edip 516 sitte ve 'aşera hamsi mie yılında dâr-ı 'ukbâya cân-ı azîzin teslîm eyledi.² Rahmetullâhi aleyhi Rahmeten Vâsi'aten.

Nazm

Kimseye bâkî kalmaz iş bu mülk-ü bî bekâ
Küllü şeyin fânî evvel-i yüsr illâ Hak durur bekâ
Etmedi merdân bu dünya mülküne herkes nazar
Rağbet etmeyip kamûsi ettiler bundan hazer

1 Bak'â

2 Melik Necmeddin il Gazi'nin kabri mârîstân (bîmârîstân) karşısında "Camîu'l-Asğar" dimekle cami'de marufdur; bir hücre derûnunda olduğunu Mardin müftü-i esbakı olup 1259 senesinde vefat eden Abdüsselam Efendi yazıyor ise de Melikü'l-Müeyyed 'Îmâdüddin Ebü'l-Fidâ İsmail Eyyûbî "Kitâbu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer" nâmındaki tarih-i meşhûrunda Necmeddin İl Gazi'nin 516 senesi Ramazan'ında meyyâfârîn (Silvan)de vefat eylediğini tasrîh ediyor. Şu iki rivayetin müşârun ileyhin nâşının Mardin'e nakl olunmak sûretiyle te'lîfi kâbildir.

Ondan merhûm ve mağfûr sa'îd-i şehîd nevverallahu merkadehû Necmeddin Gazi ahirete intikâl edip Hak Teâlâ Celle Celâluhû'nun Rahmet-i bî-pâyânına vâsıl ol-
duktan sonra oğlu “**Melik Hüsameddin Timurtaş**”¹ (9a) tahta geçip padişah oldu.

Göründü tâc u taht bahtiyârı
Kamû mahlûkun oldu ihtiyârı
Saadet izz u ikbâlle doğdu
Tamam-ı bedr-i dücâtın (zifiri karanlıklar) tahta ağdı
Deminde adl u insâf tuttu âdem
Ânın lütfuyla pür olmuştu âlem

Ondan mezbûr Melik Hüsameddin Timurtaş kale-i (9b) Mardin'e ve etrafında olan vilayetlere padişah olup her câniblerden ser kaldıran adüvlerin pâymal edip bi 'avni ve'inâyet-i Rabbânî vilâyet-i Diyâr-ı Bekir ve mülk-ü Şam ve şehir-i Haleb ma'a vilâyetihî dest-i hükûmetinde ve kabz-ı tasarrufunda kalıp ama Necmeddin Gazi merhûm kendi hal u hayatında oğlu Süleyman'ı müfârakine Mevlâ kılıp ve kardeşi oğlu Süleyman b. Cebbar b. Artuk'u şehir-i Haleb'e melik nasb eylemişti. Ondan Melik Hüsâmeddin dahî dünya-yı bî-vefâda bir nice müddet fî Sebîlillah cühd ü cihâd ve feth-i bilâd edip bir zaman padişahlık resmini sürüp devr-i eyâmin tamam ettikten sonra âhîret sarayına cân-ı hümâsı tâlib ve râğib olup 548 semânin ve erba'îne ve hamsi mie yılında

1 Hüsameddin Timurtaş'ın bu hakîrde bulunan sikkelerinin zâhirindeki ibâre şudur:

el-Meliku'l-âlimu'l-âdil Hüsâmeddin Timutaş b. İl Gazi b. Artuk.[]

Benî Artuk sikkelerinin şekil, vezin, resimleri hakkında meskûkât-nâmelerde îzâhât-ı kâfiye mevcut olduğundan burada tafsîlât vermeye lüzûm yoktur. Şu kadar ki bu sikkelerde [] şeklinde mevcut olan damga, Türkün Kayı Han Sülâsine aid işâret-i mahsûsa olduğundan Mülûk-i Artûkiyye'nin o silsileden olduklarını gösterir. Sâir akvâm-ı Türkmâniyyenin de böylece işâret-i mahsûsaları vardır. Ezcümle Akkoyunlu sikkelerinde görülen damga dahî kendilerinin Türkün Bayındır Han silsilesinden olduklarına alâmettir. Bu şekiller “Dîvân-ı Lüğâtî't-Türk” ünvanlı kitab-ı mühimmede mevcuttur.

Müşârun İleyh Mardin'de Hüsâmiye nâmiyle bir medrese ve karşısında bir de cami-i şerif ve bunlara evkâf-ı kâfiye tahsîs eylemiştir. Sahâvetle muttasıf idi. (Ümmü'l-İber)de Abdüsselam Efendi der ki: Bir gün bütün servetini fukarâ ve ulemâ ve zuafâyâ i'tâ eyled. Yine Abdüsselam Efendi, Bedîhî namında bir âlimden naklen şu hikayeyi yazıyor:

“Va'z ve nasîhat etmek üzere Diyâr-ı Bekire giderken Mardin'e uğradım “Melik Timurtaş” be-ni iftara davet eyledi. Huzuruna girdikde asla iltifat etmeyip nev'ime istihfâf gördüğüm-den müteessir oldum. Ba'de'l-iftâr bir kitab celb ve kırâatı bana işâret edildi. Açtığımda İmriu'l-Kays'ın Gazeliyatı olduğunu (metinde elif harfi düşmüştür) gördüm ise de birinci gazeli hâl-i vezne mirfak bulamadım. Kendiğimden birkaç beyit söyledim. Vâkıf olarak fevkalade inbisâ-tını mûcib oldu. Hakkında pek çok iltifatlar ibzâl ve birçok ihsâna müstağrak idi.”Melik-u Müşârun İleyh 544 senesinde kerîmesini Musul Meliki Seyfeddin. İmadüddin Zengî'ye tezvîc eyledi. Lâkin henüz halvet-i sahiha olmadan Seyfeddin hastalanıp vefat eylediğinden yerine geçen Kutbeddin Mevdûd, kızı aldı. İki aile arasında şu suretle sıhriyet peydâ oldu. “Melik Hüsameddin Timurtaş” yâdigâr-ı kıymetdârı olan medresede defîn-i hâk-i Ğufrândır.

rihlet eyledi¹. İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn. Rahmetullahi (10a) aleyhi Rahmeten vâsi'aten.

Nazm

Hak yolunda canını kıldı sebîl
Buldu Cennât içre ayn-ı selsebîl
Cârı oldu bahr-ı vâd her rûz u şeb
Cân u dilden eyledi Hakk'ı taleb
Eyledi küffâr ile dâne kevn-i cihâd
Tâ kim oldu âlem içre nîk-nihâd
Hakk'ın emrin hoş getirdi yerine
Buldu bin ecir ânın için birine

Ondan onun tahtgâhına ve sadr-ı baht-ı râhına 'izz u devlet âfitâbı

“Melik Necmeddin Alp”² (10b)

1 Ebû'l-Fidâ , tarihinde Hüsameddin Timurtaş'ın vefatı 547 senesi âhîrinde mukayyedir. Ama “Ümmü'l-İber” ile “Mir'âtü'l-İber”, Ferdî'ye muvâfık yazıyorlar.

2 Melik Necmeddin Alp'in dahî bu hakîrde sikkesi mevcuddur. Sikkelerinin bazısında “Meliku'l-Umerâ Ebû'l-Muzaffer Necmeddin Alp Melik-u Diyâr-ı Bekir” evsâfı vardır. Ve bazı sikkelerinde dahî kendi isminden başka “Emîru'l-Mü'mîn'in el-Müstencidu Billah” ve bazısında “Emîru'l-Mü'mîn'in el-Müstadâ Billah” ibâreleri muharrerdir. Müşârun ileyhin vefatını “Ümmü'l-İber” ve “Mir'âtü'l-İber” tarihleri “Ferdî”nin bâlâda tahrîr eylediğine muvâfık olarak 560 yazıyorlar. Ve Meskûkat Kataloğu 572 gösteriyor. Ve Ebû'l-Fidâ , Tarihinde vefatı senesine zaferyâb olamadığını beyan ediyor.

Halîfe-i Abbâs el-Müstedâ Billah'ın cülûsu 566 senesinin evâili demek olan Rabiulevvel'in 9. günü vukû2 bulmasına binâen herhalde Necmeddin Alp, o seneye kadar yaşamıştır ki, sikkesinde Halîfe-i Müşârun İleyhin ismini yazmıştır.

Lâkin müddet-i hükûmetinin 566 senesini geçmediği halefi ve mahdûmu Kutbeddin'in Mardin'de binâ eylediği Câmî-i Kebîr'in cidâr-ı şarkıyyesinde mektûb olan Âhir-i Muharrem senesi 568 ve kezâlik minaresinde menkûş olan 572 tarihli kitâbelerle müsbittir. Mezkûr kitâbelerden başka vakıfnâmesinin tarihi dahî 573 olup öyle azametli bir câmî-i-i celîl 1-2 senede itmâm olunup vakıfnâmesi tanzîm ve tescîl olunamaz. Bu kitâbeler âtûde Kutbeddin bahsinde aynen görülecektir.

Melik-u müşârun ileyhin haremi olup mahdûmu “el-Melik Kutbeddin İl Gazi” Hazretlerinin vâlideleri bulunan “Sitti Raziye”nin hatuniye ismiyle mevsûm ve'l-hâlet-u hâzihi mevcut bir medresesi vardır. Mahdûmu İl Gazi zamanında inşâ ettiği cidârında muharrer olan şu kitâbeden müstebân oluyor.

“Ba'de'l-Besmele” ‘İzzen li Mevlânâ's-Sultan el-Melik “el-Mansuru'l-Meliku'l-Âdilu'l-Mücâhidu'l-Müeyyed Kutbeddin kâmi'u'l-kefere ve'l-mulhidîn ve'l-mu'ânidîn Kâsım ehlu'l-bağy ve't-tuğle ve Nâsiru'l-İslâm ve'l-Müslimîn ve Zahîru'l-Mü'mînîn Sultânü'l-Cihât el-Mevkûfe ‘alâ hazîhi'l-medreseti'l-mübâreketi'l-hâtuniyyeti ve'l-ma'rûfeti bimâridîni'l-mahrûseti”

Sonra iki satır yazı vardır ki; beher satırı on zirâ'a karîbdir; vakfın tafsîlatına dairdir. Lâkin bozulmuştur. Ondan sonra şu ibâre mevcuddur.

“Femen bedelde mâ semi'ahu feinnemâ ismuhû ‘alâ'llezine yubdilûnehû inne'llahe semî'un ‘alîm. Ve ecruhû ‘alâ'llahillezi Lâ yudî'u ecrâ'l-muhsinîn. Ve zâlike fî Cemadi'l-âhire. Senesi.....ve sittemie. Velhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn. Ve sallallâhu ‘alâ seyyidînâ Muhammedin ve ‘alâ âlihî ve sahbihî ecma'în.”

Duhûl edip onu hôd dillerle zikr etmek olmaz. Zira hem velâyetle marûf ve hem adâletle ve şecâ'atle mevsûf ve meşhur olup âlem içinde lâ nazîr ve bî bedel Sultanu'l-Milleti (11a) ve'd-Dîn, kâtîlu'l-kefere ve'l-mütemerridîn Gıyâsu'd-Devle ve'l-Mücâhidîn Emîru'l-Mü'minin ve'l-Müslimîn.

Zulmet içre Hızır'a hemrâhı gösteren âb-ı hayât
Ol velî olsa aceb mi bâtın ve hem der sıfât

Nazm

Serteser âlemde olmuştu benâm
Gendûzen kıble tutardı hâs u âm
Taatından hôd usanmıştı Melek
Kuru da yaş da Melek hem ger semek

Ondan mezbûr Melik Necmeddin Alp bu saray-ı fânîde lutf u keremle ve ihsân-ı tamla rüzgârın leyl u nehâr ikdâmla Hak Teâlâ Celle Celâluhû buyurduğu emre itaat gösteren ve zâhir gözüyle hakkı gören ve dünyada âhiret yerâğın bi'l-küllîye ömrünü nehy olunan ef'âlden biri ve emr olunan a'mâle ser verip, yüzü ak, Hak dergâhına müstehak olup kutb-i hâs-ı ezder-i ihlâs her murâdât tahsîl olunduktan sonra âkibet dârına mürtefi' olup onun evlâdından ve kendi nazar-ı nihâdından ve ol lü'lü-ü derbârından ve ol nesebin (11b) güher-nesârından

“Kutbeddin Gazi b. Necmeddin Alp”¹

Sene 560 Sittîne ve hamsi miede zikr olunan mülke padişah olup adâlet-i hükûmetinde 38 yıl burc-i saltanatında sultanlık edip adl u dâd ile ve lutf u bezl-i âd ile şarkdan ğarba nâm-ı şerîfi benâm olup.

Muşârun ileyh “Sitti Raziye”nin türbesi dahî buradadır. Ve türbenin derûnunda ve kıble cihe-tinde duvar içinde “Kadem-i Şerîf Hazret-i Nebevî eseri olan bir mübârek taş mevcuddur. Mahdûmları “Melik Kutbeddin İl Gazi” dahî vâlideleri yanında ğunûdedir. Ama Melik-u Müşârun İleyh “Necmeddin Alpi, Vâlid-i Mâcidleri gibi Hüsamiye Medresesi'nde medfûndur. 1 Müşârun İleyh Kutbeddin İl gazi Bey sikkelerinde muharrer olan elkâbı şu vecihledir. “Li mevlânâ'l-meliki'l-âlimi'l-âdil Kutbeddin İl Gazi Meliku'l-Umerâ şâh-ı Diyâr-ı Bekir.” Ve Halîfe-i Abbasî en-Nâsır li Dînillah ile de müşterek bazı sikkeleri vardır. Ve vakıfnâmesinde muharrer olan ibâre-i tavsîfiyyesi şöyledir :”Sümme inne sâhibu'l-hayrât ve MEvâzıbu'l-Hasenât Ze'l-Kadri'l-Etemmi ve'l-Fadli'l-E'ammi men Fâke mine'l-Enâmi bi'l-Cûdi ve'l-En'âmiye Fâze bi'l-'İzzi ve'l-İhtişâmi ve'l-Müşerrefi bi Ensâbi'l-Arukiyeti ve'l-Muhtass-i bi 'Înâyeti'l-Berıyyeti Fahru'l-Mülûki'l-İslâmiyyeti ve Nuhbet-i Sülâleti'l-Artukiyyeti'n-Nakiyyeti'l-Meliki's-Sâlihi'l-Âlimi'l-Âdilil-Muzafferî'l-Mücâhidi'l-Murâbıtı'l-Müeyyedi'l-Mansûr Kutbeddin İl Gazi b. el-Meliku'l-Mağfûr Necmeddin İl Bey b. el-Emîr Timurtaş b. Artuk Zâ'ifu'l-Mevlâ Kadrehû, ve Şerhun li'l-Müberrâti Sadrehû ve Huve Yevmeizin bi Mennillahi ve Fadlihi'l-Mu'îni Melik-u Mardin”

Nazm

Lutf u ihsân idi daim pîşesi
Ehl-i diller ma'den-i hak tûşesi
Her ki dirilir cihanda hayr ile
Tâ kıyâmet zikr olunur hayr ile
Kendi gitse adı kalır bî gümân
Tâ ebed kalır eğilir Câvidân
Bellidür dedi Rasûl-i Kâmûr
Mü'min ölmez ol Serâya nakl eder (12a)

Önceleyn Kutbeddin ki, mahrûse-i Mardin'de Câmi'-i Kebîr demekle meşhur câmi'-i bünyâd edip¹ tarif-i câmi'.

1 Mardin Câmi'-i Kebîrinin cidâr-ı şarkiyesinde câmi'-i mezkûrun tarih-i binâsı mezkûrdur. Lâkin baş tarafında altı satır murûr-u zamân ile bozulup okuanamıyor. O altı satırdan sonraki ibâre şudur:

“Fî âhir-i şehri-i Muharrem senete semânin ve sittîne ve hamsi mie min hicreti. Seyyidinâ Muhammedin Sallâhu ‘aleyhi ve Sellem”

Cami-i Kebir'in minaresinde mektûb olan kitâbe şudur:

“Elhamdülillahi ve Eşkuruhû'l-lezî Vekafenâ li Binâ-i hazihi'l-minâreti fî Devlet-i Eyyâm. İl Gazi Kutbeddin el-Artûkî Melik-u Diyâr-ı Bekir. Büniyet hazihi'l-minâreti fî'l-Muharremi senete isneteyni ve seb'îne ve hamsi mie –ve altında hatt-ı kûfî ile- ve men Yetevekkel 'ale'llah fehuve hasbuhû”

Büyük bir taş üzerinde Cami-i Kebir'in tamam vakfiyesi muharrerdir. Vakfiyenin tarih-i tanzîmi Müşârun İleyh Melik Kutbeddin zamanında 573 senesinde olduğu halde bu taş üzerine ondan 40 sene sonra 713 senesinde yazılmıştır, şöylece başlar:

“Berezu'l-Mersûm ve'l-Emri'l-Âlî's-Sultani'l-Mevkifi'l-Muzaffer...” ve nihayet tarihi şudur:

“Zâlike fî nısf-i şehri-i Şevvâli'l-Mu'azzam-i fî Seneti Selâse 'Aşere ve Sitti mie”

Ve Mezkûr vakfiyenin dahî sûreti tamamen ahz olunmuştur. Lâkin pek mufassal olacağı için yalnız ibtidâsıyla intihâsından bir miktar yazılmakla iftîâ olundu.

İbtidâsı

“El-hamdülillahi'l-lezî haza'ati'l-mülûki ledeyhi ve vekafeti'l-azâimu aleyhi ve ahsene mâ sarufeti'l-efkâra ve'l-himeme ileyhi. Ve mâ câze fî mülkihi el-vakfu ve'l-hakeru ve'l-istihkâru ve lâ yatasevveru fî sultanîhi el-müteğâyire ve'l-eğyâra. Ve Fâze'l-mübârizûne min 'indihî bi 'alâ'd-derecâti ve's-tebşera's-sâbikûne yû'iduhû'z-Zülfâti ve's-salâtu ve's-selamu 'alâ men erselehû bi'l-âyâtî'l-kâti'âti ve eyyedehû bi'l-berâhîn ve eccelâ'l-mu'acclât Muhammedin sallallahu aleyhi ve sellem ve 'alâ âlihî ve sahbihî'n-nücûmî't-tâli'âti ve 'itretihî ve ezvâcihî't-tâhirât. Emmâ ba'd fe hâzâ mersûmun şer'iyyun ve kitâbun meriyyun...”

Nihayeti

Ve'l-hamdülillahi Rabbi's-Semâvâtî's-Seb'i ve'l-ardîne's-seb'i ve mâ fihinne ve Rabbi'l-'arşî'l-azîm. Ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ seyyidinâ Muhammedini'r-Raûfu'r-Rahîm. Hurrîre fî'l-yevmi's-sâbi'i ve'l-'işrîne min şehri Ramazani'l-Mu'azzami min şuhûri senete hamsi miyet ve selâse seb'îne min hicreti men ersele rahmeten li'l-âlemîn”

Vakfiyede bu camiın iki minareli olduğu muharrerdir. Şark cihetindeki minare mevcut ise de, ğarb tarafındaki Timurlenk'in cânibinden tahrib edilmiş lâkin bir daha yapılmamıştır. Mevcut olan minarede nukûş-u zarîfe vardır. Rivayete göre polattan bir zincir i'mâl ettirip bunu her iki minare arasına ta'lîk ettirmişti. Ğarb tarafındaki minarenin tahribinden bir müddet sonra mezkûr zincir Sultan İsâ Medresesi'ne nakl olunup iki kapı arasına astırılmış ve ondan dolayı Zinciriye Medresei nâmını almıştır. Kezâlik bu cami-i şerifin mihrab-ı âliyesinde iki “kadem-i şerif eseri mevcut olup vaktiyle “Nusaybin” kasabasında bulunan “Camîu'l-Mukaddem”den buraya nakl edildiğinin “Rihlet-i Zemahşerî”de muharrer olduğunu bazı Mardin fuzalâsı söylediler. Lâkin “Rihlet-i Zemahşerî” nâmında bir eser şimdiye kadar meşhûdumuz olmadı.

Nazm

Der u gûherle bezenmiş sânesin mahbûbdur
Ânın için beş vakitte halk âna matlubdur
Dilkuşâdır âlem içre gökte sân-ı ma'mûrdur
Subh u şâm içinde olur zikr u tesbîh u namaz
Hak Teâlâ Hazretine kulları kılar niyâz (12b)

Ve kale-i mezbûrîye mâlik olup insâf-ı tamla ve Dîn-i Hak İslâmıla rüzgârın ge-
çirip tohum-u zulmet ekenlerin mezra'a-i dünyadan mahv edip ve ilm ve rahmet ve
hikmet kitâbeleri defterlerini levh-i mahfûz sahifesine nakş edip **rişte-i mu'addelet**
satırların bâb-ı cennet masdarına çekip âkibet yerâğın tamam edip Hak nazargâhı
merâhiline mürûğ-i hümâvâr-ı cân-ı azîzîn ve câ-yı mukaddesrâhına rûh-u temyîzin ta-
mam surûr ile pervaz edip bi's-sıdk ve'l-ihlâs emre itaat gösterip sene 598 “semânin ve
tis'îne ve hamsi mie”de bârgâh-ı ‘illiyîne bî hesab (13a) vâsıl ve mütevâsıl oldu¹.
Rahmetullah-i Aleyhi Rahmeten vâsi' aten. (13b)

1 Müşârun İleyh Kutbeddin 598 senesinde vefat etmeyip 580'de vefat etmiştir ve yerine âtûde
ismi beyan olunan Melik Nasıruddin tayin olunmayıp el-Melik Hüsameddin Yavlak (Yoluk)
? Arslan tayin olunmuştur. Pederleri “Melik Kutbeddin İl Gazi”nin vakıfnâmesinde dahî ismi
şu vecihle muharrerdir:

“Sümme min ba'dihî tekûnu't-tevliyetu 'alâ cem'i-l-hayrâti ve'l-müberrâti ve kâffeti'l-
mevkûfâtî'l-mezkûrati ve idâretihim li'b-nihi's-sulbî ve necletu't-tekâ ve fahru'n-nücebâ ve
zübdetü'l-ezkiyâ Hüsameddin E'ânehu'l-Mu'în”

Binaenaleyh her nasılsa derûn kitâba derc olunmamış olan müşârun ileyhin ismiyle ahvâlinden
bir miktarını buraya derc ve ilave eyledik:

“el-Melik Hüsameddin Yavlak (Yoluk) ? Arslan”

Sâbiku't-Tercüme Kutbeddin İl Gazi'nin büyük mahdûmudur. Pederinden sonra makâmına kâ-
im olmuştur. Henüz hadîsü's-sin idi. Bizzat idâre-i umûr edemeyip babasının memlûku
Nizâmeddin Bakş (?) tarafından idâre-i memlekete kıyâm olundu. 594 senesi Ramazan'ında
Mülûk-u Eyyûbiyye'den Şam hükümdârı Melikü'l-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir b. Eyyûb, Mar-
din'e hücum eyledi. Şiddetli muhârebeler cereyân ederek Mardince telefât-ı azîme vukûa gel-
di. Melikü'l-Âdil'in askeri, Mardin şehrinin ortasına kadar vâsıl oldular. Hüsameddin ve
Nizâmeddin ve dah bir hayli ahâlî ve me'mûrîn, kalede tahassun eyledi. Müddet-i muhâsara,
bir sene müddet oldu.

Yüz yıldan beri hüsn-ü idâre ile ahâlîyi memnûn eden bir devletin zamân-ı inkırâzı hulûl etti,
diyerek herkes müteessif ve müteessir iken; Sultanu'l-Mısır Melikü'l-Efdal ile Melikü'l-Âdil
beyninde zuhûr eden ihtilâf, Şam havâlisini tehlikeye düşürdü.

Melikü'l-Âdil, Mardin muhâsarasını oğlu Melikü'l-Kâmile havâle ile kendisi Şam'a gitmek
üzere Meyyâfârkîn (Silvan)e azîmet etti.

Melikü'l-Âdil'in Mardin'den çekilmesini müteâkib Musul Hükümdârı Nureddin Arslan Şah,
595 senesi şehir-i Şa'abân'ının ikici günü Mardin'e dört saat mesafede bulunan Kocahisar
“Dinyeser”e geldi.

'Am zâdesi Sencer hâkimi Kutbeddin ve diğer 'am zâdesi cezîre-i İbn Ömer Hâkimi Sencer
Şah dahî, birer gû-i askeriye ile yanına geldiler. Benî Artuk Devleti'nin kıymetdâr kasırları ve
bahçeleri bulunan Harezm nâm mevki'e nüzûl ve oradan dahî Mardin cebelinin alt tarafına
doğru bir istikşâf müfrezesi sek eylediler. Melikü'l-Kâmil askerle Mardin'den çıkıp; muhâcir-
lere mukâbele eyledi. Lâkin askeri münhezem ve perişan ve Mardin cebeline doğru gerizân
oldular. Hüsameddin'in askeri daha mukaddem kaleden inip Mardin şehrini taht-ı muhafazaya
aldılar ve arka taraftan Melikü'l-Kâmile sûret-i hücum gösterdiler. Melikü'l-Kâmil'in askeri
cebele sûde çalşırken Hüsameddin'in askeri önden; ve Nureddin'in askeri arkadan yetişti,
düşman askerini fena halde esîr ve berbâd eylediler. Melikü'l-Meyyâfârkîn (Silvan)e doğru
firâr eyledi.

Hüsameddin Yavlak (Yoluk) ? Arslan şu tehlike-i azîmeyi atlattuktan sonra daha 3 sene kadar
yaşayarak 598 senesinde vefat eyledi.

Cân-ı hümâsı Hakk’a pervâz eyledi
Cümle âlem halkı feryâd eyledi
Kimse kalmaz bu cihanda tâ ebed
el-Ehemmîn birdir Allahu’s-Samed
Küllü Şeyin hâlikun, Haktır bekâ
Küllü men ‘aleyha fân mutlaka
Daima iş bu durur çarhın işi
Âkibet olmaktadır erkek, dişi (14a)
Bu fenâda kimse bulmaz murâd
Lâ cerem ketmin gerek Ey Hoş Nihâd!
Her ki dünyaya o yer mağbûn olur
Ahirette lâ bûdde evvel mahzûn olur
Kutbeddin Gazi sözü bundan tamam
Oldu, Sadbâr-ı rûh-u pâkine İslâm

Ondan Merhûm, mağfûr sa’îd-i şehîd nevverallahu merkadehûnun cesed-i pâki bâb-ı sûr kurbünde vâlideşi inşâ ettiği “Sitti Raziye” Medresesinde defn olundu. Aleyhi’r-Rahmeti ve’r-Rıdvânî. Ondan yerine Mevlâ olan oğlu

“es-Sultan Melik en-Nâsıru’d-Dîn”¹ (14b)

Sâhibu’d-Dünya ve’-d-Dîn el-Ma’rûf bi’ş-Şehîd önceleyn Nasıruddin Said’in Koçhisar demekle maruf şehirde (15a) cami-i kebir ve kurbünde medrese-yi âli² ve

1 Müşârun İleyhin ismi Artuk Arslan’dır. Kutbeddin İl Gazi’nin ikinci oğludur. Pederinin binâ eylediği cami-i kebîr vakıfnâmesinin tarih-i tanzîmi olan 573 senesinde âlem-i şuhûdda **harâmân** bulunduğu mezkûr vakıfnâmenin şu “Ve yekûnu sevâbuhum li rûhi’l-vâkifi ve veledeyhi yetekabbelu’l-lahu minhu” ibâresinden anlaşılıyor ise de o tarihten ne kadar (...) ol dünyaya geldiği bilinmiyor. 637 senesinde vefat etmesine nazaran herhalde sininin 65’inden ziyâdeye bâliğ olduğu bedîhdir. Sikkelerinde –el-Melikü’l-Mansûr Nâsıru’d-Dünya ve’-d-Dîn Artuk Arslan, Melik-u Diyâr-ı Bekir- ve –el-Melikü’l-âlimu’l-âdil Nâsıru’d-Dîn Artuk Arslan, Melik-u Diyâr-ı Bekir- unvan ve elkâbı muharrerdir. Melik-u Âdil Eyyûbî ve Melik-u Kâmil Eyyûbî ve Melik-u Zâhir Gazi ve Sultan Alaeddin Keykûbât Selçûkî ve’l-Mustansır Billah Abbâsî ile bazı müşterek sikkeleri vardır. Pederi Kutbeddin İl Gazi’nin zamanında rütbe-i vizârete (vezârete) su’ûd eden ve biraderi Yavlak (Yoluk) ? Arslan Hadîsu’s-Sin olmak münasebetiyle 18 senelik zaman hükûmetinde Ata Beyi bulunan Nizameddin Bakş Müşârun ileyhin evâil-i zamanında dahî makam-ı inkırâdda tasaddur nümâ iken hastalanması münasebetiyle 601 senesinde ziyaretine giderek Nizamettin Bakş’ı bizzat öldürüp hükûmeti mürûsesini yed-i iktidârına lımıştır. Katûl Nizameddin Bakş’ın dahî cevâmî’i şerife vesâir mebânî-i hayriyyesi vardır. Şu noksan kitâbeler müşârun ileyhin nâmına mensûbdur:

“Besmele...yini (yeni) Hâza’l-câmi’u’l-emîru’l-**isfihsâlâru**’l-kebîru’l-âdilü’l-‘abdu’l-muvaffak Nizam İbn Abdillâh...Ve kâne zâlike fî ‘aşri’l-âhir min Muharrem senete isteneteyni ve seb’îne ve hamsi mie min hicret-i Seyyidinâ Muhammedin sallallahu aleyhi vesellem”

Diğer

“Adudu’d-Devleti ve’l-Müslimîn Muhyi’l-Adl Ebû Bekir Mansûr el-Bakş”

Melik-u Müşârun ileyhin Kâdî’l-Kudâtı Koçhisar (Dinyeser) fuzalâsından Muhammed b. Süleyman b. Mecelî ed-Dîneserî nâm zat idi. 913 senesinde Kâdî’l-Kudât nasb ve ta’yîn olunmuş ve müddet-i kazâsı 53 sene imtidâd ve 669 senesinde vefat etmiştir. Bırakmış olduğu hüsn-ü **sayt** ve ve zikri cemil’e hürmeten yerine mahdûmu fuzalâdan Mevlânâ Abdullah Dîneserî ta’yîn olundu. Âtîde bahsi gelecektir.

2 Bir akşam Mardin’de güneşin gürûbu sırasında Mardin Eşrafından “Ensârî” zâdelerle “**Gelmedi**” zâdelerin konakları arasında bulunan hânemizin damından çöl tarafına bakarken 5-6

Harezmi'de dahî bir medrese-i âhar ve ondan mahrûse-i Mardinde medrese ma'a cami-i vâsi' ki Şehidiye demekle mevsûf medrese¹ ve cumâ –cum'a- mescidinden bünyâd ettirip onun gibi medâris dir ki, derzebânâ mevsûf est.

Beyt

Bir nazar kılsan ânın bünyâdına Ey Şâh-ı Dîn!
Zâhir ola çeşmine mi'mâr-ı dîn 'ayne'l-yakîn

Nazm

Hayrla âlemde Rûşen bir delil
Gün gibi her yerlere olmuş celîl
Otuz beş yıl kim tamam etti hükûm
Âkibet ânı dahî uttî ölüm (15b)
Bî vefâ dünyâyı döndür bî vefâ
Kimse kılmaz vefâ illâ cefâ
Kaldıra gör bir nefis-i halktan birin
Ağlatıp tâmû eder bin yıl yerin
Çünkü bu dünya tâlûttur böyle gâm
Pes ne der âna harîs olmak ümem
Pîr-i zendir, bakmayıp geçmek gerek
Âhiret menziline göçmek gerek
Olur 'ikabda murâdâtı hâsılı
Leyl bunda âl-ı rezâ'at hâsılı

Ve Mezbûr Melik Nasıruddin sene 533 “selâsin ve selâsine ve sitti mie”de müteveffâ olup² Mardin’de bünyâd olunan medresede defn olundu. Rahmetullahi aleyhi Rahmeten Vasi’aten. Ve onun yerine sultan olan oğlu “**Meliku’s-Sa’îd**”³.

3. Âsafnâme: Eserin müellifi Sadr-ı Esbâk Lütî Paşa’dır. Devlet İşlerinin Tanzimini içeren bir eserdir. 1326 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

4. Nizamü'd-Düvel: Eser kayıptır. Hakkında hiçbir bilgi yoktur.

5. Acâibü'l-Letâif: 822 senesine ait Çin ve Hitai Sefaretnamesidir. 1331 tarihinde İstanbul’da basılmıştır. Eserin müellifi, Gıyaseddin en-Nakkaş’tır¹.

saatlik mesafede bir kubbe ile iki minare gibi şeyler hayal-meyal his olunmaya başladı. Hem odadan dürbünü getirip dikkatle nazar ettiğimde filhakika ortada bir kubbe ve iki tarafında iki minare olduğu gözlece fark olundu. Yanımda duran Mardinli Timur nâmında bir hizmetçiden şu görülen mahallin Koçhisar –Dinyeser- olduğunu öğrendim. İşte bu cami ile kurbünde bulunan medrese-i müğârun ileyh imiş. Şimdi kasaba, bir köy halinde olduğu gibi cami ve medrese de harab; lâkin kitâbesi kısmen mevcut imiş. Oraya gitmek husûsî birkaç defa niyet olunmuş ise de nasîb olmadı.

1 Müşârun İleyhin bu medrese-i cesîmeyi 80 hücre olmak üzere bina eylediğinden (Semânîn) nâmıyla yâd olunur.

2 “Ümmü'l-İber” ve “Mir’âtü'l-İber” tarihleri, müşârun ileyh vefatını 632 ve “Kâtib Ferdî” bâlâdaki satırda 633 ve bazı tarihler 636 gösteriyorlar. Lâkin Ebü'l-Fidâ -yı Eyyûbî Hazretleri tarihi-i Âliyelerinde 636 kavlini beyân ile beraber vefatını 637 senesi olmak üzere tasrîh ve kayd eylemiştir.

3 Müşârun İleyhin ismi, Necmeddin; Lakabı Gazi’dır. Sikkeleri –el-Meliku’s-Sa’îd Necmeddin İl Gazi- ve –el-Meliku’s-Sa’îd İl Gazi- ünvabıyla mu’anvendir.

k. *Tunus Tarihi: Yazma.*

l. *Yemen Hatıratı*: 24X16,3 cm. ölçülerindeki bir defter içinde olan bu esere, bez-kâğıt bir cilt üzerine vişne kurusu renginde bir kap geçirilmiştir. Defterin kâğıtları, ince sarı saman kâğıttır. Eser, 50 varaktan oluşmaktadır. Eserin hattı, Ali Emîrî'nin rik'a hattıdır. Millet Kütüphanesinde Ali Emîrî Tarih Yazmaları 653 numarada kayıtlıdır.²

m. *Şeyh Emin Tokâdî Hazretlerinin Terceme-i Hâli: Yazma.*

n. *Tesalya Osmanlı Şairleri*: Eser kayıptır. Ali Emîrî, bu eseri 500–600 sayfa olarak Yenişehir'de yazdığını söylemektedir³.Hakkında hiçbir bilgi yoktur.

o. *Âbâü'l-Akvâm*: Gençlik yıllarında “kavimlerin ataları” üzerine büyük ve şümulü bir eser kaleme aldığı söylenirse de bu çalışmanın nerede olduğu bilinmemektedir.

p. *Kitabü'l-Egânî Tercümesi*: Arap yazarlarından Ebü'l Ferec'in Arapların cahiliye devrine ait şarkılarını derleyerek Kitabü'l-Egânî adıyla Mısır'da bastırdığı bu eseri, Ali Emîrî Efendi, Kırşehir'de bulunduğu sırada Merzifonlu İsmail Efendi ile birlikte tercümeyle koyulmuştu. Tercümenin tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmediği gibi müsveddeleri de kayıptır.

r. *Musâhebe-i Edebiyye*: Ali Emîrî Efendi, bu eserde Âsâr-ı Müfîde kütüphanesinden çıkan Yahya Dîvanı'nın neşrini tenkid ettiği yazılarını toplamıştır. Millet Kütüphanesi, Edebiyat Yazmaları 523 numarada kayıtlı olan eser, 23,3X15,8 cm. boyutlarındadır. 24 sayfadan oluşmaktadır⁴.

B. SÜRELİ YAYINLARI

a. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*: 31 Mart 1334'den 30 Eylül 1336'ya kadar 31 sayı yayımlanmıştır. Mecmuanın ilk sayısında Ali Emîrî Efendi, maksat ve programını açıklarken, “Millî Tettebbular” ve “Yeni Mecmua” dergilerine cevap verebilmek için çıkardığını açıklamaktadır. Esasen Emîrî Efendi de bir yazısında maksadı-

1 Karateke, **age.**, s. 57.

2 Karateke, **age.**, s. 43-44.

3 Karateke, **age.**, s. 56.

4 Karateke, **age.**, s. 36.

nın mükemmel bir edebiyat dergisi çıkarmak olmadığını, ancak söz ve yazılarıyla aleyhinde bulunan bazı şahıslara cevap verebilmek için bu dergiyi çıkarmak zorunda kaldığını ifade ediyor.

Bu dergideki makaleleri genellikle Emîrî Efendi yazmaktadır. Ayrıca derginin bir önemli özelliği de kaybolmak üzere olan eserler hakkındayazılmış **Vicdannâmeler**'in de bu dergi ile birlikte neşredilmiş olmasıdır.

Bu dergi aynı zamanda Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey başta olmak üzere bazı önemli şahsiyetlerin yazılarındaki yanlışları tenkit etmek ve özellikle Köprülü zâde'nin soyunu araştırmak için çıkartılmıştır¹.

b. *Tarih ve Edebiyat*: 30 Eylül 1336 tarihli 31. sayıdan sonra yayımına 23 ay ara veren “Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası”, küçük bir isim değişikliğiyle yeniden yayın hayatına girmiştir. Bu defa adı “Tarih ve Edebiyat” olmuş ve ‘sene: 1, adet: 1 diye’ başlamıştır. İlk sayısı 31 Ağustos 1338’de yayımlanan bu ikinci seri ancak 5 adet çıkabilmiştir. Dergi, ilave olarak her sayısında ayrı bir forma halinde “Vesâik-i Âsâr” adıyla bir edebî tefrika vermiştir.

Kapakta “Tarih ve Edebiyat” başlığının altında şu ibare yer almaktadır: **“Mülk ve millete nafi’, tarih, edebiyat, fûnûn, iktisadiyât ve şuûn-ı sâireye müteallik mebâhis-i müfîdeyi hâvi mecmûa-i şehriyye (aylık dergi) dir.”**

Daha sonra “Mündericat” sunulmuş sonra, Tefrika-i Edebiyye, Vesâik-i Âsâr “Birinci Forma” denilerek edebî ek hakkında bir cümle ile bilgi verilmiştir. Daha sonra: Yazar ve yayınlayanın adı (Muharrir ve Naşiri: Ali Emîrî) ile basıldığı matbaa (İstanbul Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası) gösterilmiştir.

Arka kapakta ise: “Fiyatı 10 guruştur”, “Vesâik-i Âsâr tefrikamız da birlikte-dir” kaydı ve derginin dağıtıldığı başlıca kitapçıların adresleri yer almaktadır. Ayrıca, Ali Emîrî Efendi'nin “evvel ve âhir” neşrettiği eserlerden elde mevcut kalanların nere-

1 Müjgan Cunbur, “Ali Emîrî Efendi, Kütüphanesi ve Çıkardığı Mecmua”, 21 Mart 1988 tarihinde Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde yapılan konuşma.

den temin edileceği bildirilmiş ve mevcut kitapların o zamanki fiyatlarını gösterir bir liste verilmiştir.

Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nda olduğu gibi "Tarih ve Edebiyat" adını taşıyan bu ikinci seride de Ali Emîrî'nin ve diğer şairlerin manzûmelerine, nazîrelere geniş ölçüde yer verilmiştir. Ayrıca, Millet Kütüphanesi'nde bulunan nadir ve pek değerli bazı yazma eserler de tanıtılmıştır.

c. *Âmid* (Âmid-i Sevdâ veya Sevdâ-i Âmid): 1325'de 6 sayı yayımlanmıştır. Başlığın altında "Her on beş günde bir neşrolunur ilmî, fennî, ictimâî, edebî gazetedir" ibaresi vardır. Başlığın üst tarafında sayı, gün ve tarih yazılıdır. Başlığın sağ tarafında "Sâhib-i imtiyaz ve Müdîri: Şükri-i Âmidî", "Umûr-ı idâre ve tahrîriyeye müteallik hususat için müdir namına müracaat edilir", "Vatan ve milletin menafiine hâdim ve mesleğimize muvâfık âsâr maalmemnuniye kabul edilir. Derc edilmeyen âsâr iade edilmez" ibareleri; sol tarafında ise, abone ve ilan şartları bulunmaktadır. Her iki yanda da "nüshası 50 para" yazısı vardır (1338'deki fiyatı: Beher nüshası 6 guruştur). Her ne kadar gazetenin sahibi ve yönetici olarak Diyarbakırlı Şükrü adında bir şahıs görünüyorsa da yazıların hemen hemen hepsi Ali Emîrî'ye aittir. "Âmid'de de yine bazı makalelerin yanında bolca şiir ve nazîrelere yer verilmiştir.

III. KÜTÜPHANESİ

Bu çalışma esnasında edindiğimiz kanaate göre, Ali Emîrî Efendi'nin en büyük eseri kütüphanesidir. Türk kültürüne en büyük hizmeti de o çok değerli kütüphaneyi "ecdâd-ı pâkimiz gibi" millete bağışlamasıdır. Zaten Emîrî Efendi'nin dünyada varıyoğu kitaplarıydı.

Evet, kâpları yegâne servetiydi. Lâkin o servet de kolay kazanılmamıştı. Emîrî Efendi, onu hazır bulmamış, babasından dedesinden tevarüs etmemiş, kendi gayretiyle, kendi imkânlarıyla, daha doğrusu dişıyla tırnağıyla yapmıştı. O, kütüphanesini bin bir sıkıntıya, meşakkate göğüs gererek, bir sürü mahrumiyete katlanarak, çoğu zaman nafakasından keserek, bazen bir nadide eser peşinde diyar diyar dolaşarak elde etmişti.

A. KİTAP TOPLAMAYA BAŞLAMASI

Bu, sadece bir kitap hikâyesi değil, Emîrî'nin baştan sona hayat hikâyesidir. “Bir kitap için bu kadar zahmete değer mi?” diyenlere belki bir şey ifade etmez; ama bir büyük kütüphanenin nasıl kurulduğunu merak edenlere çok şey söyler. Tarihî nakillerde hep şu konunun altı çizilmiştir: Emîrî'nin kütüphanesi kolay kurulmamıştı. Nice çileli yılların, nice huzursuz günlerin, nice uykusuz gecelerin mahsulüydü. Dolu dolu bir ömrün muhassasıydı. Baştanbaşa alın teri, her kitabı, her sayfasıyla göz nuru idi.

Bir adam düşününüz ki, çocukluk yıllarından beri okumaya meraklı. Durmadan dinlenmeden okuyor ve kitap topluyor. Büyüyüp memur olunca da, gittiği yerlerde yine hiç ara vermeden okumaya ve kitap biriktirmeye devam ediyor. Ev ev, dükkân dükkân dolaşarak, hatta bazen şehirlerarası uzun mesafeleri göze alarak nadide kitaplar arıyor, bulduklarını satın alıyor, parası yetmediği veya sahibi satmadığı için elde edemediklerini de bin bir rica ve minnetle ödünç alıp kısa zamanda istinsah ediyor veya ettiriyor (Kütüphanesinde -çoğu kendi el yazısıyla olmak üzere- istinsah edilmiş eserlerin sayısı yedi yüzü aşkındır), böylece kitaplarının yekûnu günden güne kabarıyor, memuriyetinin nakli dolayısıyla bir yerden başka bir yere giderken yanında taşıdığı kitap sandıkları da tabii her seferinde epey çoğalmış oluyor (mesela 1895’de Leskovik muhasebeciliğinden ayrıldığı vakit yanındaki kitap sandıklarının sayısı on dokuz, yani hatırı sayılır bir kitap katarı), nihayet, 1908’de emekli olup İstanbul’a geldiğinde beraberinde fevkalade zengin bir kütüphane getiriyor. Ve o paha biçilmez kültür hazinesini -aynı ölçüde bir gönül zenginliğiyle- milletine bağışlıyor...

İşte bu adam, Ali Emîrî Efendi’dir. Unutulmayacak eseri ve hizmeti de budur.

Vakıa, resmen (veya fiilen) 1916’da bağışladığı biliniyor ama aslında çok eskiden karar vermiş bu işi yapmaya. “Kalû belâdan beri kitaplarını millet namına vakfetmiş olduğunu” kendisi açıkça ifade ediyor. Yani ta çocukluğundan beri millet için kitap biriktirmeye başlamış, kendisi için değil... Yayınladığı dergilerde kütüphanesi hakkında da bazı bilgiler veren Emîrî Efendi, bir yazısında, kitap merakından ve kütüphane kurma kararından bahsederken diyor ki:

“Bende kitap merakı dokuz yaşında hâsıl olmuştur. Bugün tam altmış senedir ne gecem gece, ne gündüzüm gündüzdür. Ömrüm kâmilen bu merak arkasında koşmuştur. Şöyle ki: Diyarıbekir’de bundan beş-altı yüz sene evvel tamam 1,040.000 (bir milyon kırk bin) cildi havi bir kütüphane bulunduğunu pederim ve akrabalarım bana hikâye ederlerdi. Çocukluk bu ya, böyle milyonluk bir kütüphane meydana getiremezsem bile karınca kaderince hiç olmazsa on beş, yirmi bin ciltlik bir kütüphane meydana getirebilirim ya, diyerek dokuz yaşımdan şimdiye kadar tam altmış sene oluyor elime ne kadar para geçerse kâmilen kitap almaya hasr u tahsis etmeyi Cenab-ı Hakk ile ahd ü mîsak eyledim. İşte o tarihten beri kitap almaya başladım.” Bundan altı sene evvel kitaplarıma bir göz gezdirdim, on bin miktarından ziyade olduğunu tahmin ettim ve zaten kal ü beladan beri millet namına vakfetmiş olduğum bu kitapları enzâr-ı umumiyyeye vaz’ etmeye karar verdim, Yârân-ı kiramım haneme gelip mütalaaya başladılar. Fakat ahşap binalara mûlasık olması yüzünden Hüda nâkerde bir harik vuku’ bulursa dünyalar değen bu kitapların bir daha yerine konulamayacağını yârân-ı kirâmım kemâl-i teessüfle ihtar ettiler.”¹

Evet, bu emsalsiz kültür varlığı çok eski yıllarda verilmiş bir kararla millete mal edildi. Bir yerde de söylediği gibi, “altmış senelik arzu ve tahassürünün galeyana gelmesiyle” millete vakfedildi. Adına da yine onun arzusuyla “Millet Kütüphanesi” denildi.

B. MİLLET KÜTÜPHANESİNİN KURULUŞU

Ali Emîrî Efendi’nin bağışıyla (H.6 Nisan 1332) 17 Nisan 1916’da kurulan Millet Kütüphanesi, İstanbul’da Fatih’te Bayezid Meydanını Edirnekapı’ya bağlayan ana caddenin sol tarafında Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Medresesi’nde kuruldu. Feyziye Medresesi adıyla da anılan bina, 1701’de Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi tarafından bir büyük dersiyeye, bir kütüphane, bir mescid ve on oda olarak inşa ettirilmişti. Ortada bir de bahçesi vardır. Mimarının kim olduğu bilinmemektedir. Ana caddede bakan kısımdaki büyük dersiyeye, okuma salonudur. Bunun karşısında, kütüphaneye ait pek nadir eserlerin sergilendiği bir müze (ilk kitap müzesi) bulunmaktadır.

1 Müjgan Cunbur, “Ali Emîrî Efendi, Kütüphanesi ve Çıkardığı Mecmua”, 21 Mart 1988 tarihinde Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde yapılan konuşma.

Emîrî Efendi'nin bağışladığı on beş binden fazla -yazma ve basma- nadide eserden başka diğer bazı vakıf koleksiyonlarla çeşitli yollardan sağlanan kitapları da sinesinde toplayan Millet Kütüphanesi, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'ne bağlı ve halka açık bir müessesedir. Fevkalade zengin bir bilgi ve belge kaynağıdır. Her gün yüzlerce okuyucunun faydalandığı büyük bir kültür ocağı, pek çok araştırmacının müracaat ettiği göz kamaştırıcı bir ilim odağıdır.

111/1699–1700 tarihinde Şeyhulislâm Feyzullah Efendi tarafından medrese ve dâru'l-hadîs olarak yaptırılan bina, sonradan Ali Emîrî kütüphanesinin bulunduğu yeri oluşturmuştur. İnşa tarihinden bu yana çeşitli tamirler görmüş olan yapı 1894'teki İstanbul depremi ve daha sonra Fatih yangınında hasar görünce Evkâf Nâzırı Şeyhulislâm Mustafa Hayri Efendi tarafından tamir ettirilmiştir. Sonraları Fatih Millet Kütüphanesi adı altında genel kitaplık haline getirilmiştir. Ali Emîrî'nin kütüphaneye bağışladığı eserler Hüseyin Hüsametdin Yasar tarafından kayda geçirilmiş ve dillerine ve konularına göre tasnif edilmiştir. Kuruluşunda nâzırlığını Ali Emîrî Efendi'nin yürüttüğü kütüphane, Necati İlder zamanında müdürlüğe dönüştürülmüştür. Bilinen müdürleri Necati İlder, Mehmet Ali Aynî, Halit Dener, Şemim Emsen, Nail Bayraktar, Celalettin Kışmır ve Mehmet Serhan Tayşi'dir. 17 Ağustos 1999 depreminde oldukça hasar görünce kitaplar Bayezid Devlet Kütüphanesine nakledilmiştir¹.

C. MİLLET KÜTÜPHANESİNİN ADI, KURULUŞ EVRELERİ VE ZENGİNLİĞİ

O günlerde bazı şahıslar kütüphanenin, sahibinin namı ile veya onun doğduğu ve yürekten bağlı olduğu şehrin adı ile anılmasını ısrarla istedikleri halde Emîrî buna karşı çıkmıştı. “Ali Emîrî Efendi Kütüphanesi” yahut “Âmid Kütüphanesi” değil de “Millet Kütüphanesi” ismini koymuştur.

Bunun başlıca sebebi, hiç şüphesiz, Emîrî'nin milletine karşı duyduğu büyük sevgi ve saygı idi. Bu sevgi zamanla bir vazife veya borç haline dönüşmüştü. Bir diğer sebebi de -tabii gene o sevginin ifadesi olmak üzere- eski bir layihada yer alan güzel bir

1 Mehmet Serhan Tayşi-Mustafa Birol Ülker, “Millet Kütüphanesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2005, c. XXX, s. 70–71.

teklifin gönlünde bıraktığı müspet tesirdi. Layiha, vaktiyle Tahir Münif Paşa tarafından Hicrî 1287 (M. 1871) kaleme alınmıştı.

Layiha'da, İstanbul'da devrin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, çok sayıda Doğu ve Batı kitaplarını ihtiva eden bir "Millet Kütüphanesi" kurulması lüzumu belirtiyor ve bu maksatla Çemberlitaş'taki yanık Elçi Hanı arsasına büyük bir bina inşa edilmesi teklif olunuyordu. Ancak, bu güzel teklif gerçekleştirilmemişti. Münif Efendi, layihasını Pertev Paşa'ya sunmuş, Pertev Paşa bazı ilavelerle Sadrazam Âlî Paşa'ya takdim etmiş, o da metin üzerinde birtakım tashihler ve tadiller yaptıktan sonra dosyaya koymuş ve bir daha el sürmemişti. Yani teklif kağıt üzerinde kalmış, daha iyi bir deyimle rafa kaldırılmıştı. İşte Ali Emîrî Efendi, vakfettiği kütüphaneye "Millet Kütüphanesi" adını verirken bir kenarda unutulmuş olan bu eski layihayı da hatırlamış ve teşebbüsü, kendi iradesi ile gerçekleştirmek istemişti. Millet Kütüphanesi haline getirilen Feyzullah Efendi Medresesi'nin yanındaki bina ve arsanın satın alınarak yine Millet Kütüphanesi adıyla Batı kitapları için ayrı bir bina yapılmasını isteyişi de aynı layihanın özüne uygun düşüyordu.

Bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunan ve yurdumuzda ilk defa büyük çapta bir millî kütüphane kurulması fikrini ortaya atan bu tarihî belgenin arka sayfasına Emîrî Efendi, el yazısıyla, layihada dile getirilen tasavvuru tahakkuk ettirdiği için duyduğu memnunluğu da kaydetmiş.

Anlaşıyor ki "Millet Kütüphanesi" adı, onun millet sevgisi ile Millî Kütüphane hasretinden doğmuştur.

Kütüphanenin kuruluş safhalarına gelince; bu, vaktiyle birtakım lüzumsuz tartışmalara, yersiz dedikodulara konu olan uzun ve tatsız bir maceradır. O günlerde yazılanlar ve söylenenler Emîrî Efendi'yi ne kadar üzmüş olmalı ki bir makalesinde¹ Çemberlitaş'taki yanık Elçi Hanı arsasına inşa edilmesi düşünülen Millet Kütüphanesi'nden bahsederken Millet Kütüphanesi adını göze çarpacak şekilde yazmış ve dipnotunda da "Celi kalemle yazıyorum ki benim küşad ettiğim Millet Kütüphanesi'ne ve bu münasebetle benim şekil ve şemailime kadar itiraz eden erbab-ı hasedin gözleri görsün"

1 Tarih ve Edebiyat mecmuası, 1 Ağustos 1338, s. 36.

demekten kendini alamamıştır. Zaten hemen hemen bu maksatla yayınladığı anlaşılan mecmualardaki yazılarından Millet Kütüphanesi'nin nasıl kurulduğuna dair bir hayli bilgi edindiğimiz gibi o günlerde bazı gazetelerde yer alan -yine Millet Kütüphanesi ile ilgili- birtakım yalan yanlış haberlerle bunlara verilen cevapları da öğreniyoruz. .

“Tarih ve Edebiyat” mecmuasının Mîlâdî 30 Eylül 1338 günlü nüshasında Ali Emîrî Efendi: “Ben kitaplarım için ne Evkaf’a ne de hiçbir mahalle müracaatta bulunmamıştım. O vakit Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı bulunan zattan şöyle bir mektup aldım” dedikten sonra mektubun metnini neşrediyor. Şeyhülislâm Hayri Efendi mektubunda, bu kıymetli kütüphaneyi vakfetmeyi düşündüğü haberini memnuniyetle öğrendiklerini, kendisinin münasip göreceği şekilde adıyla adlandırıp muhafazaya hazır olduklarını bildirmektedir.

O tarihte kitapların bir listesi mevcut olmadığından Evkaf Nezareti ilk planda bu işi yaptırmak ister. Çabuk ve okunaklı yazabilen yedi sekiz memurdan oluşan bir heyet kitapları adları ve numaralarıyla defterlere kaydeder. Kayıt işleri bittikten sonra defterler yedi büyük cilt halinde anahtarlarla birlikte hafız-ı kütüblere teslim edilir. Ne var ki biraz aceleye getirilen bu çalışma Emîrî Efendi’nin içine sinmemiştir. Kitapların künyeleri tamamen tespit edilmediği gibi kayıtlarda birtakım yanlışlar ve noksanlar da vardır. Kütüphane halkın istifadesine açıldıktan sonra Emîrî bir yazı ile Evkaf’a müracaat ederek kayıtların tekrar gözden geçirilip defterlerin yenilenmesini ve bütün kitapların tescilini ister, hatta bu hususta ciddi ve dikkatli çalışacağına inandığı için genç halefi Kilisli Muallim Rifat Efendi’nin vazifelendirilmesini de teklif eder. Fakat Evkaf işi önce biraz ağırdan alır, sonra da Kilisli Rifat (Bilge) yerine Hüseyin Hüsamettin Efendi’yi tayin eder¹. Hüsamettin Efendi hemen kolları sıvar ve dört ay çalışarak dört bini aşkın Arapça eserin kaydını yapar; cetvelli defterini tanzim etmek üzere kayıtları götürür.

O günlerde gazetelerde Ali Emîrî Efendi’nin vakıf işlemini geciktirdiği gibi tescil işinde de müşkilât çıkardığı, hatta Hüsamettin Efendi’ye divan yazdırdığı yolunda bazı yazılar yayımlanmaktadır. Zaten son derece hassas, alıngan, çabuk öfkelenir yarıdılıştaki olan Emîrî bu neşriyat karşısında -haklı olarak- büyük infial duyar, kızar köpürür.

1 “Amasya Tarihi” yazarı olan bu zat da Arapça ve Farsçaya vâkıf değerli bir ilim adamıdır; ayrıca Ali Emîrî Efendi’nin her akşam Diyarbakır kıraathanesindeki sohbet halkasına katılan ve onu çok takdir eden bir aydın Osmanlı efendisidir

Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibinin kendisinden özür dilemesini ister. Hele bu yazıların bir kısmını Köprülüzade Mehmed Fuad Bey'in yazdığını veya yazdırdığını öğrenince büsbütün kırılır, gücenir, öfkelenir. Çünkü onunla münasebeti daima dostane idi. Emîrî'nin ölümünden hemen hemen yarım asır sonra bir yazısında Orhan Seyfi Orhon'un da belirttiği gibi: "Bu iki kültür adamı, birbirlerine hayrandı. Fuat Köprülü üstad addettiği Emîrî Efendi'ye çok saygılıydı. Emîrî Efendi de edebiyat tarihinde pek değerli bir genç olan profesörle çok dosttu". O halde Fuad Bey bunu nasıl yapardı? İşte Emîrî'nin asıl üzüldüğü, hazmedemediği, affedemediği nokta buydu.

Ali Emîrî Efendi Tarih ve Edebiyat mecmuasının 2. sayısında "Diyar-ı bekir şehrinde vaktiyle bir milyon kırk bin cilt kitabı havi cesim bir kütüphane" başlıklı makalesini yayımlar. "Şimdi değil bir milyonluk hatta yirmi bin kitabı havi bir kütüphanemiz ve tababete mahsus bir iki dolap dolusu kitabımız bile yok" cümlesiyle nihayet bulunan bu makale, hem onun çocukluk yıllarından beri büyük çapta bir millî kütüphaneye hasretini hem de -sayıca vaktiyle Diyarbakır'da bulunan milyonluk kütüphane ile boy ölçüşemese de nitelik bakımından pek önemli bir kuruluşu memleket irfanına kazandırma tasavvurunu dile getirmektedir.

Tabiatıyla bu çok büyük bir tasavvurdu. Yüz bin cilt Doğu, bir o kadar da (hatta daha fazla) Batı eserini kucaklayacak muazzam bir kütüphane... Buna ne Emîrî Efendi'nin feragat ve fedakârlığı, ne de Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin himmet ve gayreti yeterdi. Nitekim bu şart yerine getirilemedi. Ancak, böyle bir kütüphane tesisi için çalışmalar da devam edildi. O sıralarda vekillerin ve yüksek dereceli memurların sık sık değişmesi çalışmaları zaman zaman aksatmakla beraber mesele gündemdeki yerini ve tazeliğini koruyordu. Bu maksatla bakanlardan ve ilim adamlarından oluşan bir komisyon kurulması için bakanlara ve ilgili kişilere bir tezkire yazıldı. (Gerçi daha önce de böyle bir komisyon kurulmuş, birkaç toplantı da yapmış fakat araya Dünya Savaşı'nın girmesi ve diğer bazı sebeplerle de çalışmalarını sürdürememişti). Tezkirede ayrıca komisyonun 11 Nisan 1337 günü Millet Kütüphanesi'nde yapılacak toplantıya davet edildiği de bildiriliyordu. Saraydan bir paşa, Şeyhülislâm vekili, üç nâzır ve üst seviyedeki bazı memurların iştiraki ile yapılan bu toplantıya Millet Kütüphanesi kurucusu ve nâzırı sıfatıyla Ali Emîrî Efendi bir takrir sundu. Takririn metni Tarih ve Edebiyat mecmuasının 2. sayısında yayımlanmıştır. Buradan öğrendiğimize göre Emîrî, bilhassa Batı dille-

rinde neşredilmiş eserlere mahsus olmak üzere en az yüz bin kitabı alabilecek kapasitede müstakil bir bina yapılması lüzumunu vurguladıktan sonra bunun nerede ve nasıl yapılacağını açıklıyor. Bu yeni bina Fatih'teki Millet Kütüphanesi yanındaki arsa üzerinde inşa edilecek, adı gene Millet Kütüphanesi olacak ve inşa masrafları Dördüncü Vakıf Hanı'nın kira gelirlerinden karşılanacaktır. Komisyon Emîrî'nin takririni aynen kabul etmiş, madde madde zabta geçirmiş, ayrıca, Dördüncü Vakıf Hanı'nı işgal eden Fransız askerî kuvvetlerinin binayı boşaltmaları için Hariciye Nazırımızın Fransız Hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesini de karar altına almıştır.

Millet Kütüphanesi yüzünden Emîrî Efendi'nin çekmediği kalmamış. Fakat onu asıl üzen, kuruluşu gerçekleştirmek için geceli gündüzlü çalışıp yorulması değil, bütün o uğraşlara karşılık takdir edileceği yerde bazı gazetelerde çıkan yalan yanlış haberlerdi. Kimi kıskançlık, çekememezlik, kin ve garaz gibi beşerî zaatlardan, kimi anlayışsızlıktan, bilgisizlikten kaynaklanan yazılar...

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ali Emîrî Efendi çıkardığı mecmualarda bunların hepsini ele almış, bir kısmına anlayacakları dille -yani oldukça ağır bir üslupla- karşılık vermiş, hatta bazıları için gazel tarzında manzum cevaplar yayınlamıştır.

Ali Emîrî Efendi'nin kurduğu Millet Kütüphanesi'nde, Ali Emîrî tarafından istinsah edilmiş olan 721 tane eser bulunmaktadır. Bunlar arasında İbn-i Kemal Paşa'nın on ciltlik Âl-i Osman tarihi de vardır¹.

Millet Kütüphanesi'ndeki Ali Emîrî kitaplarının toplam sayısı 17856'dır. Bunların 3371'i yazma, 14485'i matbudur. Kitapların 4771'i Arapça, 1087'si Farsça ve geri kalanı Türkçedir.

Kütüphaneye sonradan Şeyhulislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin medrese kütüphanesinin koleksiyonuyla, Reşid Efendi, Veliyyüddin Carullah Pertev Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa vakıf koleksiyonları da eklenmiştir. Günümüzde Ali Emîrî, Fey-

1 Cunbur, adı geçen konuşma.

zullah Efendi, Reşid Efendi kütüphaneleri bulunmaktadır. Diğer kütüphaneler, Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir¹.

Emîrî'ye ait bu kütüphanede çok nadir yazmalıyla Türk kültür tarihi için gerçekten değerli ve pek önemli bir hazine yer almaktadır. Koleksiyonda tarih ve edebiyat kitapları, çok çeşitli dîvanlar mevcuttur². Bunların en meşhurları arasında Kaşgarlı Mahmud'un Dîvân-u Lügâti't-Türk adlı eseri, Artukoğlu Mahmud Bey Kütüphanesi için hazırlanmış olan robotlarla ilgili çok nadir bir yazma eser ve Batı Edebiyatının klasiklerinden olan Moliere'nin el yazıları örnek olarak verilebilir³.

Ali Emîrî Efendi'nin kurduğu bu kütüphane Türk dünyasındaki öneminin yanı sıra Batı dünyasında da çok önemli bir yere sahiptir. Fransızlar, kütüphaneyi Fransa'ya getirebilmek için mükemmel bir bina yaptırmış, Ali Emîrî'ye de ömür boyu bu kütüphaneye yönetici olarak tayin etmek için hazırlık yapmışlardır. Bunun karşılığında Ali Emîrî'ye 3000 İngiliz Lirası teklif etmişlerdir. Ali Emîrî ise cevaben:

“Değil bir kitap, bir yaprak bile satmam. Çünkü vicdanıma karşılık yarım asırlık namusum heder olacaktır. Ben bu kitapları, devletimin bana verdiği maaşla topladım, öldüğüm zaman milletime kalması için çalıştım. Bir daha böyle bir teklifle gelerseniz sizi kovarım” demiştir⁴.

D. DÎVÂN-U LÜGÂTİ'T-TÜRK EFSANESİ

Dîvân-u Lügâti't-Türk. Büyük dil bilgini, millî kültür öncüsü Kaşgarlı Mahmud'un eseri. XI. yüzyılda Araplara Türkçeyi öğretmek, Türk dilinin güzelliğini, zenginliğini, üstünlüğünü göstermek amacıyla Bağdat'ta iki senede (1072–1074) yazılıp Abbasî Halifesi el-Muktedil Billah'a sunulan Türkçe-Arapça büyük sözlük. Arapçası da Türkçesi kadar mükemmel olan yazarın hemen hemen bütün Türk illerini, obalarını, bozkırlarını gezip dolaşarak Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, lehçe ve şivelerini tespit etmek suretiyle vücuda getirdiği dört başı mamur

1 Cunbur, adı geçen konuşma.

2 Cunbur, adı geçen konuşma.

3 Tevfikoğlu, agm., s. 11155; Cunbur, adı geçen konuşma.

4 Ali Aksakal, “Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi”, Türk Kültürü Dergisi, Ocak Sayısı, yy 1924, s. 31–35; Maurice Pernot, “Les Turcs et l'Islam”, Revue des Deux Mondes Dergisi, 1 Mart 1922 tarihli sayısı.

eser. Topladığı zengin dil, edebiyat, folklor malzemesini kullanarak, kelimelerin manalarını savlardan (atasözleri), koşuklardan (manzûmeler), sagulardan (ağıtlar), destanlardan seçtiği örneklerle açıklayan ve böylece Türkçenin nice güzelliklerini, inceliklerini sergileyen muhteşem bir kültür abidesi. Kısacası Türk dünyasının, Türk dili ve medeniyetinin temel eseri.

Bu kitap ne zaman nerede bulundu? Nasıl satın alındı? Nasıl bastırılıp ilim âleminin istifadesine sunuldu? İşte Dîvân-u Lügâti't-Türk efsanesi şöyle gerçekleşti:

BİRİNCİ AŞAMA:

EFSANENİN KEŞFİ

Tarih: 1908–1912 arası.

Yer: Bayezid'deki Sahhaflar Çarşısı.

Emîrî Efendi sahafların gedikli müşterilerinden idi. Haftada en az üç gün sahaflara uğramadan edemezdi. Her seferinde bin bir hayal ve ümitle gelir, bazı dükkânlara girer, üzerlerine eski halı, kilim ve pösteki serili dar peykelerde oturup bir takım yazmaları gözden geçirir, sonra kâh üzgün kâh neşeli bir tavırla çıkar giderdi. Üzgünse, işe yarar bir şeye rastlayamamış; neşeli ise, ya tozlu raflarda yeni bir yıldız keşfetmiş ya da yerdeki dağınık kitap yığınları arasında bir define bulmuş demektir. O zaman başı göklere erişir, sevincinden yerinde duramaz. Fakat kitapçı fiyatı arttırmasın diye de renk vermemeye çalışır, hemen sıkı bir pazarlığa girer, ne yapar eder kitabı satın alır ve hızla oradan uzaklaşırdı; sanki adam arkasından yetişip de sattığını geri alacaktı gibi...

O gün de işte hayatının en bahtiyar günlerinden biriydi. Aynı zamanda Türk kültür hayatının da tabii ki. Sahaf Burhan Beyin dükkânına girmişti. “Yeni bir şey var mı?” diye sordu. “Bir kitap var ama biraz pahalı” dedi kitapçı. Ben bunu belki iyi bir fiyatla alır diye Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye götürdüm. Bilim Kuruluna havale etti. ‘inceleyelim, neticesini bir hafta sonra bildiririz’ dediler. Peki dedim. Bir hafta sonra gittiğimde on lira teklif ettiler. Ben de: ‘Kitap benim değil başkasındır. Otuz liradan bir kuruş aşağıya vermiyor’ dedim. Bunun üzerine ‘öyleyse al kitabını, istemiyoruz. Biz otuz liraya bir kitap değil bir kütüphane satın alırız’ diyerek kitabı iade ettiler. Bakın

eğer işinize yararsa siz alın. Kitap sahibi ile anlaştığımız müddet bu akşam sona eriyor. Satılmadığı takdirde yarın kitabı behemehal kendisine vermeye mecburum.’

Kitaba şöyle bir göz atan Emîrî Efendi, çok büyük bir define keşfettiğini derhal anladı. Sayfaları çevirdikçe eserin büyüsiyle adeta kendinden geçti. Fakat heyecanını belli etmemeye çalıştı. Kitapçının tabiatını bilirdi. Esere hayran olduğunu fark ederse indirim yapmak üzere şöyle dursun fiyatı yükseltebilirdi. Onun için isteksiz gibi davranmalıydı. “Dağınık bir kitap, dedi. Şîrâzesi çözülmüş, sayfaları karışmış. Noksan mı, tamam mı anlaşılmıyor. Belki de noksandır, o takdirde hiçbir işe yaramaz... Üstelik yazarı da Kaşgarlı bir adammış. Kimdir, neyin nesidir belli değil. Sarı çizmeli Mehmed Ağa... Bununla beraber ne de olsa bir eserdir. Mademki Maarif on lira teklif etti, ben beş lira fazla veriyorum. On beş liraya olursa alayım, kütüphanemde bulunsun.”

“Mümkün değil efendim” dedi kitapçı. Benim olsaydı itimad edin verirdim; lâkin arz ettiğim gibi sahibi otuz lira istiyor. Bu fiyata alırsanız ne ala, almazsanız yarın kitabı sahibine iade edeceğim:’

— Kimdir sahibi?

— Yaşlıca bir hanım. Eski nâzırlardan birinin yakını... Paşa, bu kitabı ona hediye ederken: ‘Bak, sana değerli bir kitap veriyorum. Bunu iyi muhafaza et, bir sıkıntıya düşersen kitapçılara götürür satarsın, ama altın para otuz liradan aşağıya verme’ diye tenbih etmiş. İşte bu otuz lira kadının o zamandan kulağında kalmış. Aslında zavallı bir hanım. Alırsanız muhtaç bir kadına iyilik etmiş olursunuz.”

Zaten kitabı almak için can atan Emîrî Efendi: “Ha, şimdi işin rengi değişti, dedi. Muhtaç bir hanıma yardım etmek vazifemizdir. Peki, dediğiniz fiyata aldım:’

“Aldım” dedi ama bir de düşündü ki cebinde on beş liradan fazla para yok. “Şimdi şu on beş lirayı al, gerisini yarın getireyim” dese olmaz. Parayı tamamlamak için eve gidecek olsa, bu da tehlikeli. O esnada dükkâna başka bir müşteri gelebilir, kitapçı tamahkârlık ederek ona da gösterebilir, gelen de kitaptan anlayan biriye satın alabilir. Sonra kıyamete kadar yanar Emîrî Efendi. Çaresiz dükkânda oturup Allah’a yalvarmaya başladı: “Yarabbi, bana ödünç para verecek bir tanıdık gönder de beni bu kitaptan mahrum etme” diye. Çok istenen bir şey mutlaka gerçekleşir. Hele böyle temiz kalple, iyi

niyetle istenmişse... Nitekim bir kaç dakika sonra baktı ki dükkânın önünden bir dostu geçiyor: Eski Darülfünun Edebiyat muallimi Faik Reşat Bey. Ali Emîrî Efendi'nin Gözleri parladı... Hemen arkadaşını çağırarak kulağına usulca: "Allah gönderdi seni, dedi. Yanında varsa aman bana yirmi lira ver." Aksilik bu ya, onda da topu topu on lira varmış. Cüzdanından çıkarıp olanı verdi, fakat "sen üzülme dedi, şimdi acele eve gider üstünü getiririm. Buradan ayrılma bekle beni."

Bunun üzerine azıcık ferahladı ve arkadaşının yolunu gözlemeye başladı. Hakikaten çok geçmeden Faik Reşat Bey tekrar görüldü, eksik kalan on lirayı da kendisine verdi. Artık para tamamdı. Emîrî Efendi, kitapçının eline otuz lirayı saydı. Ayrıca üç lira da bahşiş verip helalleşti. Ve otuz üç liraya mal olan Divân-ı Lügâti't-Türk'ü alarak sevincinden uçarcasına oradan uzaklaştı. Çarşıdan çıkarken, kitapçı belki cayar da peşinden koşar, yakalar ve kitabı geri almak ister diye korku içinde dönüp arkasına baktı. Gelen olmadığını görünce derin bir nefes aldı, Allah'ına şükretti¹.

O devirde otuz lira bir kitap için pek fazla gibi görünürse de Dîvân-u Lügâti't-Türk için gülünç denecek kadar küçük bir rakamdı. Çünkü bu kitap dünyada eşî emsalî bulunmayan bir elması.

Nasıl -halen Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan- 84 kıratlık Kaşıkçı elmasını vaktiyle Eğrikapı'da fakir bir adam ele geçirmiş ve değerini bilmediği için üç tane tahta kaşık karşılığında bir kaşıkçıya vermişse, -bugün Millet Kütüphanesi Müzesi'nde bulunan- Divân-ı Lügâti't-Türk'ü de değerini takdir edemeyen sahibi veya sahaf üç tane on liraya satmıştı. Oysa bu kitabı satın almaya değme hazineler yetmezdi.

Nitekim Emîrî Efendi de dostlarına sıcağı sıcağına eseri anlatırken diyor ki: "Kitabı aldım, eve geldim. Yemeği içmeyi unuttum. Birkaç saat mütalaa ile uğraştım. Arkadaşlar, size arz ediyorum: Bu, kitap değil; Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacaktır. Arap dilinde Sîbeveyh'in kitabı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bundan sonra da yazılamaz. Bu kitaba hakîkî değeri verilmek lazım gelse, cihanın hazineleri kafi gelmez. Bu kitap ile Hazret-i

1 <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=2468>

Yusuf arasında bir müşâbehet var. Yusuf’u arkadaşları birkaç akçeye sattılar. Fakat sonra Mısır’da ağırlığınca cevahire satıldı. Bu kitabı da Burhan bana otuz üç liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere vermem.”

İKİNCİ AŞAMA:

ESERİN YAYIMLANMASI

Efsanenin birinci aşaması, tesadüfe bağlanabilir. Ancak, unutulmamalı ki o tesadüfü değerlendirebilmek de kültürel alanda derin bir vukûfiyete bağlıdır. İkinci fasla gelince bu, ince bir tertip işi -fakat netice itibariyle- büyük bir fazilet eseridir.

Olayların gelişmesi şöyle:

Kitabı elde eden Ali Emîrî Efendi sevincinden uçuyor, her yerde ve her fırsatta eşine dostuna bundan bahsediyordu. Fakat tıpkı çok kıskanç âşıklar gibi sevgilisini kimseye göstermek istemiyordu. Yakın dostu ve hemşehrisi Ziya Gökalp bile bütün rica ve ısrarlarına rağmen eseri görmeye muvaffak olamamıştı. Bir müddet böyle geçti. Nihayet bir gün sevdiği, itimad ettiği haleflerinden Kilisli Muallim Rifat Efendi’yi evine çağırdı ve ilk defa onun görmesine müsaade etti.

Rifat Efendi kitabın birkaç yaprağına baktıktan sonra: “Cenab-ı Hak neşrini nasip etsin” dedi. Bu söz üzerine Emîrî, “İnşallah o da olur. “Tashihini de sen yaparsın” dedi. Arkasından da son derece üzgün bir tavırla şunları söyledi: “Rifat, bu kitap, ne, kadar yüksek dersek o kadar yüksek, ne kadar değerli dersek o kadar değerli. Fakat bu kitabın mühim bir kusuru var: Şîrâzesi çözülmüş, formaları dağılmış, yaprakları birbirine karışmış, sayfa numaraları da yok. Hâsılı başı sonu belli değil. Tamam mı, değil mi? Tanzim edilebilir mi, edilemez mi? Şimdilik bilemiyorum. İşte bu noktalar beni çok üzüyor. Eğer tamamsa ne saadet! Tamam değilse vay benim halime... O zaman bu kitabın karşısına geçip ölünceye kadar ağlamalıyım. Bak Rifat, sana rica ediyorum, her gün buraya gel, bir iki saat bu kitapla meşgul ol, tamam mı, değil mi söyle bana.”

Bu vazifeyi memnuniyetle kabul eden Rifat Efendi iki ay kadar her gün birkaç saat meşgul oldu; kitabı üç defa okudu, sayfaları numaralandırarak yerli yerine koydu. Sonunda eserin tamam olduğunu anlayınca Emîrî Efendi’ye müjdeledi. Emîrî heyecan-

la: “Dur, bir de ben göreyim” dedi ve her sayfanın son satırıyla onu takip eden sayfanın ilk satırı arasındaki irtibata ve insicama dikkat etmek suretiyle eseri başından sonuna kadar kontrol etti. Noksansız olduğuna iyice kanaat getirince sevincinden ağladı. O kadar sevinmişti ki, iki bölükten oluşan evinin bir bölümünü mükâfat olarak halefine (Rifat Bey’e) bağışlamak istedi. Gözyaşları arasında “Rifat, dedi, hadi Defterhaneye (Tapu dairesine) gidelim, bu hizmetine karşılık sana hanemin bir bölümünü ferağ edeyim.” Rifat Efendi ise teşekkür ederek: “Hanenizde daim olunuz. Ben sizden yalnız bunun neşrine müsaadenizi istirham ederim. Mükâfatım böyle olsun” diye cevap verdi. Bunun üzerine Emîr: “İnşallah o da olur. O da olur... Fakat biraz sabrediniz” dedi.

“İnşallah o da olur” deyişinden de anlaşılıyordu ki, eserin yayınlanmasına rıza gösterecek. Evet, razı olmasına razı da, yalnız biraz gururunun okşanmasını istiyor galiba. Nasıl mı? Şöyle: Mesela büyüklerden biri önce aşırı derecede iltifatlarla onu yumuşatsa, sonra da bir punduna getirip nazikâne ricada bulunsa... O zaman herhalde reddetmeyecekti. Ne yapalım, tabiatı öyle; ister kendisinde, ister başkasında, kimde olursa olsun büyük bir meziyet mutlaka takdir edilmeliydi; bilhassa devletlilerce...

Üstadın zayıf damarını bilen Kilisli Rifat Efendi elbette bu iş için münasip bir formül düşünecekti. Düşündü de, ne ona ne de başkalarına hiçbir şey sezdirmeden. Bir kişi hariç, o da Ziya Gökalpdî. İlk fırsatta ona behemehal açmalıydı. Zira tertibin gerçekleşebilmesi için Ziya Bey’in devreye girmesine, katalizör rolü oynamasına ihtiyaç vardı. Esasen Ziya Bey de bu işe hevesliydi. Çünkü Divân-ı Lügâtî’t-Türk’e daha yüzünü görmeden uzaktan uzağa âşık olmuştu. Kitabın adı anılınca Leylası’nın adını duymuş zavallı Kays gibi ah çekip duruyordu. Nihayet o fırsat da doğdu. Bir gün Ziya Bey, Kilisli Muallim’le konuşurken söz arasında: “Bahtiyar Rifat, dedi, sen bu kitabı hem gördün, hem okudun değil mi?”

— Evet, gördüm de, okudum da. Ziya Bey içini çekti:

— Rifat, ben sevda nedir bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Görmek için ne yaptım da olmadı. Şu kadar var ki, azmettim. Bu eseri alıp neşretmeliyiz. Hazinesinin anahtarı senin elindedir. Gel bana yardım et de şu kitabı alalım, bastıralım. Bütün Türklerle armağanımız olsun. Haydi, bir çaresini düşün:’

— Ben bir çare düşündüm, dedi Rifat Efendi. Lakin hem kolay, hem de zor. Bilmem ki yapabilir misin?”

— Aman çabuk söyle. Emin ol ki Ferhat gibi dağları delecek kudretim var.

— Talat Paşa ile görüşüyor musun? Ona sözün, nazın geçer mi?

— Merkez azasından (İttihad ve Terakkî Cemiyeti Genel Merkezi üyelerinden) olduğum için tabii görüşüyoruz. Ne demek istiyorsun, anlayamadım:’

Rifat Efendi açıkladı: “Ali Emîrî Efendi, Talat Paşa’yı çok sever. Ne zaman adı anılsa medh ü senada bulunur. Bana öyle geliyor ki bu kitap için Talat Paşa, Emîrî Efendi’ye rica edecek olsa derhal verir. Fakat Talat Paşa ona rica eder mi bilemem.”

— Talat Paşa gönülsüzdür, hem de faziletli insanları sever. Haydi haydi rica eder. Şu kadar var ki bu ricanın şekli tuhaftır. Talat Paşa Emîrî Efendi’nin ayağına gitse olmaz. Onu Bâb-ı âlî’ye veya Merkez’e çağırır olmaz. Şimdi bunun çaresi nedir? Rica ederim bunun da bir çaresini bul.

— Ben bu işi daha evvel düşünmüş, çaresini bulmuştum dedi Rifat Efendi ve tasarladığı planı bütün ayrıntılarıyla anlattı:

— Emîrî Efendi, Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi’yi pek çok sever; gerek asaletine, gerek şahsî meziyetlerine çok hürmeti vardır. İbrahim Bey de Emîrî Efendi’yi çok sever ve sayar; gördüğü yerde mutlaka elini öper. Bu karşılıklı muhabbet neticesidir ki, Emîrî Efendi geceleri sık sık İbrahim Bey’in Koska’daki evine gider. Sonra gelir, bize nasıl görüşüğünü anlatır. Bulduğum çare şudur: Şimdi ramazan-ı şeriftir. İbrahim Bey’e söyleyin, bir gece Emîrî Efendi’yi iftara davet buyursun. Talat Paşa’ya da rica edin o gece yemekten bir saat sonra büyüklerden birkaç arkadaşıyla İbrahim Bey’i görmeye gelsin. Orada İbrahim Bey evvela misafirleri Emîrî Efendi’ye tanıtsın. Sonra Emîrî Efendi’yi yüksek sözlerle onlara takdim etsin. Onlar da başta Talat Paşa olmak üzere ‘Ay üstâd-ı muhterem, vay edîb-i azam, vay müverrih-i mükerrerem... Şan ü şöhreti dünyayı tutan Emîrî Efendi siz misiniz? Hani, ne saadet ki bu gece hâk-i pâyinizle teşer-rûf ettik. Ne bahtıyarız ki sizi gökte ararken yerde bulduk...’ diyerek Emîrî Efendi’nin elini öpsün. El bağlayarak karşısında divan dursunlar; oturunuz demedikçe oturmasın-

lar. Oturduktan sonra da ‘Üstadımız, müsaade buyurulursa tarihten, edebiyattan bizce kapalı kalmış olan bazı şeylerden soralım’ desin ve hafif bir şeyler sorsun, aldıkları cevaptan memnun olarak teşekkürler etsinler. Bu fasıl bittikten sonra, ‘Muhterem üstadımız, işittik ki zât-ı âlinizde Dîvân-u Lügâti’t-Türk diye değerli bir kitap varmış; lütfen o kitap hakkında bizi malumatınızla ihya buyurur musunuz?’ desinler. Bu fasıl da bittikten sonra, Talat Paşa ayağa kalksın, gayet parlak medh ü senâdan sonra, ‘inayet buyursanız şu kitabı bastırsak, Türklük âlemine hediye etsek, olmaz mı? Şu lütfunuzu dirig buyurmamanızı istirham ederim’ desin. Hiç şüphesiz verecektir.

Plan Ziya Gökalp’ın çok hoşuna gitmişti. Gülerek: “Aman ne güzel, ne kolay çare... dedi. Eminim, imanım gibi eminim ki kitabı aldık!”

İşte bu ustaca tertip uygulamaya konuldu. Hakikaten, Adliye Nazırı İbrahim Beyefendi Emîrî’yi iftara davet etti. Hiçbir şeyden haberi olmayan Emîrî o akşam kalkıp Nazır’ın Koska’daki konağına gitti. Her zamanki gibi izzet ve ikram ile karşılandı. Baş başa oturup iftar ettiler; sonra da tatlı bir sohbete daldılar. Bir saat kadar geçmişti ki Talat Paşa beş altı arkadaşı ile birlikte çıkageldi. İbrahim Beyefendi hemen misafirlerini Emîrî Efendi’nin bulunduğu odaya aldı. Emîrî gelenlerden yalnız Talat Paşa’yı tanırdı. Diğerlerini de ev sahibi tanıttı. Fakat Emîrî’yi onlara tanıtırken fevkalade övücü sözler kullandı. Misafirler “Emîrî” adını duyar duymaz fırlayıp ayağa kalktılar; başta Talat Paşa olmak üzere “Üstad-ı muhterem, müsaade buyurunuz, mübarek elinizi öpmekle kesb-i şeref etmek isteriz” diyerek Emîrî Efendi’nin elini tekrar tekrar öptüler. Emîrî estağfirullah çektikçe onların aşkı artıyor, elini bırakıp eteğine sarılıyorlardı. Bu merasimden sonra hiç birisi oturmadı. Karşısında el bağlayıp divan durdular. Onların bu müeddeb tavır ve hareketlerinden son derece sıkılan Emîrî, “rica ederim, istirahat buyurun” diyordu. Nihayet oturdular. Bir aralık müsaade alarak tarihe, edebiyata dair bir şeyler sordular. Emîrî anlattı. Şükranlarını ifade ettiler. Daha sonra Talat Paşa ayağa kalktı, Dîvân-u Lügâti’t-Türk hakkında biraz malumat vermesini rica etti. Emîrî o konuda da gerekli bilgileri verdi. Bunun üzerine hepsi birden böyle bir esere malik olduğu için kendisini tebrik ettiler. Derken, Talat Paşa tekrar ayağa kalktı: “Üstad-ı muhterem, huzûr-ı fazîletinizde söz söylemeye utanırım. Fakat müsaadenizle arz etmek isterim ki, kitapların da insanlar gibi tabii bir ömrü var. Bir kitap binlerce sene yaşayamaz, çürür, fena bulur. Kitapları yaşatmak için eskiden istinsah usulü varmış. Fakat bunun da fay-

dası mahduttur. Medeniyet bunun için yegâne bir çare bulmuş, o da tab' usulüdür. Tab' sayesinde ki bir kitap bin olur, on bin olur, yüz bin olur. Mademki Dîvân-u Lügâtî't-Türk büyük bir ehemmiyeti, değeri haizdir, o halde müsaade buyurun, bu kitabı her şeyden evvel bastıralım. Baş tarafına da nam-ı âlinizi (yüksek adınızı) koyalım. Bütün dünyaya yayılsın. Cihan size minnettar olsun. Bu lutfu bizden esirgemeyin” dedi.

Emîrî Efendi de cevaben:

“Kemâl-i memnuniyetle kabul ettim. Fakat iki şartım var: Birincisi, ben bu kitabı ancak Kilisli Muallim Rifat Efendi'ye tevdi edebilirim. İstinsahını tashihini o yap-sın. O, kitap değerini bilir, kitabı hüsnü muhafaza ettiği gibi istinsah ve tashihinde de dikkat gösterir. Başkasına veremem. İkinci şartım, -Rifat'a da tenbih edeceğim- kitap ancak kendisinde kalmalı ve kimseye verilmemelidir” dedi.

Bunun üzerine Talat Paşa, teşekkür ederek şartlara aynen uyulacağını söyledikten sonra Emîrî'ye: “Büyük üstad, bugün ne vazifede bulunuyorsunuz?” diye sordu.

— Defterdarlıktan mütekaidim (emekliyim) efendim.”

— Hayır, sizin gibi faziletli, tecrübeli bir zatın mütekaid olmasına gönlüm razı olamaz. Elhamdülillah kemâl-i âfiyettesiniz, daha senelerce çalışabilirsiniz. Üstad, Defterdarlık mı, Valilik mi, Şûra-yi Devlet Azalığı mı, Nazırlık mı ne arzu buyurursunuz? Lütfen söyleyin, şimdi burada tayin etmek için emrinize amadeyim.’

Emîrî'nin cevabı şu oldu:

— Ben milletime elimden geldiği kadar hizmet ettim. Ömrümün bakiyesini mütalaaya hasr için kendi arzumla tekaüd oldum. Bugün nazarımda hiçbir memuriyetin değeri yoktur. Teveccühünüze, lütfunuza teşekkür ederim.’ Bu sözleri büyük takdirle karşılandı.

Nihayet biraz daha dereden tepeden konuşulduktan sonra Talat Paşa ve arkadaşları gittiler. Arkalarından Emîrî Efendi de ev sahibine veda edip ayrıldı. Bir iki gün sonra da kitabı teslim etti.

Dîvân-u Lügâti't-Türk'ü alan Rifat Efendi hemen Ziya Gökalp'ı çağırdı, müjdeyi verdi. Ziya Bey: “Oh... Tılsımı bozduk, hazineyi açtık değil mi?” diye gülmeye başladı. Sonra: “Kitabı görebilir miyim?” dedi. Rifat Efendi: “Aman iş çıkarmayalım. Formalar basıldıkça okursunuz “ deyince razı oldu. Ve çok geçmeden eserin basımına başlandı.

Görüldüğü gibi, oyun ustaca tertip edilmiş, başarıyla sahneye konulmuştu. Başta Talat Paşa olmak üzere bütün aktörler rollerini mükemmel oynamışlardı. En küçük bir falso yoktu. Saf ve temiz kalbli Emîrî Efendi'nin de tabii hiçbir şeyden haberi olmadı. Böylece Dîvân-u Lügâti't-Türk tereyağından kıl çeker gibi elinden koparıldı. Zaten, bütün varlığını adadığı gibi, nasıl olsa onu da er geç Türk milletine verecekti. Daha, önce de razı olduğunu îmâ etmişti. Fakat bu tertip, işi biraz daha çabuklaştırmaya yaradı.

ÜÇÜNCÜ AŞAMA:

DÎVÂN-U LÜGÂTİ'T-TÜRK SADAKASI

Hem Emîrî'nin yüksek karakterini vurgulayan, hem de Talat Paşa'nın alçak gönüllülüğünü, ilme, kültüre saygı ve sevgisini sergileyen bu tatlı maceranın fevkalade güzel bir safhası daha var:

Kitap teslim edildikten üç gün sonra Talat Paşa, Emîrî Efendi'ye altın para olarak üç yüz lira ile birlikte kendi eliyle yazdığı şu nazik tezkireyi gönderdi: “Zât-ı âlinize küçük bir mükâfat olarak üç yüz lira gönderdim; lütfen kabul buyurmanızı rica ederim.”

Emîrî parayı kabul etmedi. Talat Paşa'ya hitaben hemen bir cevabı tezkire yazarak mutemedin eline verdi:

“Lütfunuza, kadirşinaslığınıza teşekkür ederim, fakat parayı kabul edemem. Çünkü vatanî, millî ufacık bir hizmet mukabilinde para almış olacağım. Bu ise vicdanıma ağır gelen bir şeydir; bundan dolayı size teşekkür ile beraber parayı iade ediyorum. Siz parayı yardıma muhtaç olan birkaç namuslu aileye dağıtırsanız ben size müteşekkîr kalacağım gibi Cenab-ı Hak da memnun olur. Bu sadakanın adı da ‘Dîvân-u Lügâti't-Türk sadakası’ olsun.”

Bu eser bugün İstanbul Millet Kütüphanesinde çeşitli demirbaş numaralarında kayıtlıdır. Bu nüshalar, Ali Emîrî Arabî Bölümü, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023 numaralarında kayıtlıdır: 1333 tarihinde Matbaa-i Amire tarafından basılmıştır, toplam 3 cilttir. 1. cilt, 436 + 12 sayfa, 2. cilt, 319 sayfa, 3. cilt, 351 sayfadır.

E. YEMEN'E TAYİN'İ GÖZE ALMASI

Ali Emîrî'nin bir kitap için neleri göze aldığını apaçık ortaya koyan enteresan bir macerası da şudur:

Yanya'da maliye müfettişidir. Bir yerde Arapça güzel bir kitap bulur ve hemen satın alır. Ancak, aldığı kitap eserin birinci cildidir. İkinci cifti de var ama kim bilir nerede ve kimde? Ah onu da bir bulabilse... O zaman hem eser tamam olacak, hem de duyduğu sevinç kat kat artacak. Uzun araştırmalar, soruşturmalardan sonra bir gün o ikinci cildin Kuzey Yemen'de (San'a'da) oturan bir şahsın elinde olduğunu öğrenir. Ne pahasına olursa olsun o cildi de elde etmek için kitabın sahibine birkaç mektup yazarsa da olumlu bir cevap alamaz. Bütün ricalara, ısrarlara rağmen adam kitabı satmaya yanaşmamaktadır. Emîrî huzursuz ve ümitsizdir, ama işin peşini bırakmamaya da kararlıdır. Düşünür taşınır, şöyle bir çare gelir aklına: San'a'ya gidip kitabın sahibiyle yüz yüze konuşarak ikna etmeye çalışmalı. Öyle ya, uzaktan uzağa mektupla halledilecek iş değil bu. Ne de olsa yüz yüzden utanır. Belki adam ikna edilebilir. Şayet yine satmaya razı olmazsa, bu defa başka bir yolu denemeliydi. Bu yol, istinsah yoluydu. Ricalarla, yalvarmalarla, “efendi Hazretleri, bari bir gözden geçirmeme lütfen müsaade buyurunuz” diyerek kitabı iki üç günlüğüne alıp çabucak istinsah etmeli. Evet, sevgiliye kavuşmak için şimdilik başka çare yok. Tek ümit ışığı bu... Olursa ancak böyle olur. Lâkin Yanya nere Yemen nere... Dile kolay. Gerçi kitap uğruna göze alamayacağı hiçbir fedakârlık, maddî manevî hiçbir külfet, hiçbir meşakkat yoktur, ama işinden nasıl ayrılabilir? En mühim mesele bu. Kısa bir zaman için dahi olsa resmî vazifesini yüzüstü bırakıp gitmesi hoş karşılanır mı? Sonra yukarısı ne der? Çok mesuliyetli bir iş. Fakat bunun da çaresini bulur, hemen kararını verir ve Nezaret'e müracaat ederek Yemen'de bir memuriyete naklini ister. Talebi kabul edilir, Yemen'e tayini çıkar. Ancak, San'a'daki şahıs da o günlerde kitabı satmaya razı olmuştur. Emîrî sevincinden uçmaktadır. Maksat hâsıl olduğuna göre tabii artık Yemen'e gitmeye lüzum kalmamıştır. Nezaret'e tekrar müracaat ederek yeni tayin edildiği görevinden istifa ettiğini bildirir.

İKİNCİ BÖLÜM
MİLLET KÜTÜPHANESİNDEKİ
ALİ EMİRÎ'YE AİT NÂDİR EL YAZMASI ESERLER

I. NÂDİRÂTTAN OLDUĞU KESİN OLANLAR

Eser Adı	Dürer-i Fahri
Müellifi	Safvet Paşa (Halil Fahri),
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 196–197
Özellikleri	İki ciltten oluşmaktadır, 80 + 34 sayfadır
Eser Adı	Düstûrçe
Müellif	Habib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 170
Özellikleri	1293 tarihinde telif edilmiştir, 82 sayfadır
Eser Adı	Emsile-i Fârisî
Müellifi	Salâhî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 163
Özellikleri	Ta'lik ile yazılmıştır. 1167 tarihinde telif edilmiştir, 38 varaktır.
Eser Adı	Faslu'l-Hitâb beyne'l-Ahbâb
Müellifi	Muhammed Beşenk b. Mustafa
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 127
Özellikleri	1305 tarihinde telif edilmiştir, 16 sayfadır
Eser Adı	Fatin, Musavver Mükemmel Kıraat Kitabı
Müellif	Ali Paşa zâde Mahmud
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 41/1
Özellikleri	1307 tarihinde telif edilmiştir, 551 sayfadır
Eser Adı	İsagoci Tercümesi
Müellifi	İbrahim Halil
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 149
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 6 varaktır

Eser Adı	Kavâid-i Fârisiyye
Müellifi	Selâhî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 164
Özellikleri	Ta'lik ile yazılmıştır, 38 varaktır.
Eser Adı	Lisân-ı Arabî
Müellif	Hoca zâde Ahmed Cevdet
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 134
Özellikleri	212 + 3 sayfadır
Eser Adı	Mesâil-i Deriye
Müellif	Yusuf Ziyâuddin
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 169
Özellikleri	1269 yılında telif edilmiştir, 48 sayfadır.
Eser Adı	Mirkât
Müellifi	Cürcânî, Abdülkâhir (Ahmed Fuad)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 152/2
Özellikleri	28 sayfadır
Eser Adı	Miyâru'l-Ulûm
Müellif	Ebherî, İsmail b. Mustafa (Nâfi)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 152/1
Özellikleri	1292 yılında telif edilmiştir, 30 sayfadır
Eser Adı	Nev Usûl Sarf-ı Osmânî
Müellifi	Fazlı Necib Selânikli
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 35
Özellikleri	1307 yılında telif edilmiştir, 152 sayfadır
Eser Adı	Risâlet-i Te'vîl-i Müfret
Müellifi	Birgivî, Muhammed b. Pîr Ali (Mustafa b. Halil)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 110/30
Özellikleri	Eserin 97–103. sayfaları mevcuttur.
Eser Adı	Şerh-u Şevâidi'l-Kâfiye ve'l-Câmi'
Müellif	Mustafa b. el-Hac Mustafa Mihaliçli
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 88/1
Özellikleri	1286 tarihinde telif edilmiştir, 132 sayfadır
Eser Adı	Şerh-u Şevâid-i Netâyici'l-Efkâr ma'a İzhârî'l-Esrâr
Müellifi	Mustafa b. el-Hac Mustafa Mihaliçli
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 86
Özellikleri	1286 tarihinde telif edilmiştir, 71 sayfadır

Eser Adı	Tabîb-i Mübtediîn
Müellifi	Muhammed Yusuf Bosnevî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 119
Özellikleri	Ta'lik ile 1164 tarihinde telif edilmiştir, 52 varaktır
Eser Adı	Tekmiletü'l-Binâ
Müellif	Abdûlmecid b. Osman eZeytûnî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 83
Özellikleri	70 sayfadır
Eser Adı	Tercüme-i Cihet-i Vahdet
Müellif	Ebherî, Esiriddin Mufaddal b. Ömer (Eskici zâde Ali Mehdî)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 137
Özellikleri	1284 tarihinde telif edilmiştir, 29 sayfadır
Eser Adı	Tergibiyye
Müellif	Zencânî, İzzüddin (Ahmed Fuad)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 152/3
Özellikleri	41 sayfadır
Eser Adı	Zübdetün fi İlm'is-Sarf
Müellifi	Amasyalı, Abdülkerim b. Hüseyin
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 72
Özellikleri	1277 tarihinde telif edilmiştir, 456 sayfadır
Eser Adı	Zübdetü't-Ta'îm, Elifbâ Risâlesi
Müellif	Cevdet
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 4
Özellikleri	32 sayfadır
Eser Adı	Kavânînu'l-Osmânî
Müellifi	Aynî, Ali
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 77
Özellikleri	1117 tarihinde telif edilmiştir, 28 varaktır
Eser Adı	Mahmud Es'ad Efendi'nin Mecelle Takrîri
Müellifi	Mahmud Es'ad
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 359
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 88 varaktır
Eser Adı	Şerh-i Kânun-u Esâsî
Müellif	Hasan Rıza b. Mehmed Derviş
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 97
Özellikleri	1326 tarihinde telif edilmiştir, 39 sayfadır

Eser Adı	Hacsu'l-Hâcis ve Hamsu'n-Nâis
Müellifi	Hâkim
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 80
Özellikleri	210X117, 145X65 mm. boyutlarındadır, 17 satırlık 37 varaktır, ta'lik ile 1161 tarihinde telif edilmiştir
Eser Adı	İlaveli Lügat-ı Osmaâniye
Müellifi	Hüseyin Remzi (1255-1314)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 112
Özellikleri	2 cilttir. 1. cilt, 1294 tarihinde 8 + 440 sayfa olarak telif edilmiştir, A-Ş harfleri arasını kapsamaktadır. 2. cilt, 1294 tarihinde 570 +1 sayfa olarak telif edilmiştir. Ş-Y Harfleri arasını kapsar.
Eser Adı	İnkişâf-i Kâmus-i Farsî "Osmanlı Lügatı"
Müellif	Mirliva, Muhammed İzzet (1258-1130)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 138
Özellikleri	335X205, 280X175 mm. boyutlarındadır, 32 satırlık 260 varaktır, A-C harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Kitâb-u Câmi'u'l-Edebi'l-Fârisî
Müellif	Ahmed el-Bardahî Amadî Şeyh
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 39
Özellikleri	390X200, 195X120 mm. boyutlarındadır, Nesih ile yazılmış 15 satırlık 226 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Kitâb-ı Dânisutân
Müellifi	Muhammed b. el-Hac İlyas
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 58
Özellikleri	165X112,105X65 mm. boyutlarındadır, Nesih ile yazılmış 10 satırlık 89 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Kitâb-ı Kadı zâde
Müellif	Kadı zâde
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 68/3
Özellikleri	182X123, 155X85 mm boyutlarındadır, nesih ile yazılmış 15 satırlık 45 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Kitâb-ı Manzûm
Müellifi	İbn Ferište Abdulmecid el-Latîf
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 69
Özellikleri	220X165, 165X110 mm. boyutlarındadır, 1175 tarihinde nesih ile 14 satırlık 14 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Lügat-ı Câmi'u'l-Fârisî't-Türkî
Müellifi	Berderhî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 71
Özellikleri	240X120, 170X90 mm. boyutlarındadır, nesih ile 29 satırlık 89 varak olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Lugat-ı Fârisî
Müellif	Nimetullah b. Ahmed b. Mübarek
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 105
Özellikleri	210/115X150X65 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile 17 satırlık 289 varak olarak telif edilmiştir, A-Y harflerini içermektedir
Eser Adı	Lügat-ı Manzûm
Müellifi	İbn Ferište Abdülmecid b. Abdüllatif
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 68/1
Özellikleri	190X122,145X70 mm. boyutlarındadır, nesih ile 7 satırlık 37 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Lügat-ı Şahnâme
Müellifi	Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 61
Özellikleri	220X170, 155X90 mm. boyutlarındadır, nesih ile 15 satırlık 110 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Miftâh-ı Lügatî'l-Muğlakât
Müellif	Abdullah Diyarbakırlı
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 76
Özellikleri	200X145, 142X75 mm. boyutlarındadır, nesih ile 25 satırlık 23 varak olarak telif edilmiştir, A-U harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Miftâhu'l-Lügat
Müellif	Mahmud b. Edhem Şeyh
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 64
Özellikleri	182X102,130X50 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile 19 satırlık 108 varak olarak telif edilmiştir, A-Y harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Muhtasar Kâmûs-u Farsî
Müellif	Mirlivâ Muhammed İzzet (1258–1330)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 134
Özellikleri	5 cilttir, eserin boyutları 340X250, 320X195 mm.dir, 1297 tarihinde rik'a ile 54 satırlık olarak telif edilmiştir, 1. cilt, 30 varaktır, A-B harflerini içermektedir, 2. cilt, 31–61. varaklar arasındır, B-D harfleri arasını içermektedir, 3. cilt, 62–94. varaklar arasındır, D-G harfleri arasını içermektedir, 4. cilt, 95–126. varaklar arasındır, Ğ-K harfleri arasını içermektedir, 5. cilt, 127–153. varaklar arasını içermektedir, L-Y harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Peresenk
Müellifi	Ferâizci zâde Habib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 128
Özellikleri	277X235, 170X105 mm boyutlarındadır, rik'a ile 20 satırlık 364 varak olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Risâle-i Yâiyya
Müellif	Kemal Paşa zâde Şemseddin Ahmed
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 35/4
Özellikleri	212X130, 120X65 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile telif edilmiştir, 26-42. varakları içermektedir, her varak 17 satırdan oluşmaktadır
Eser Adı	Risale-i Fevziye fi Lügat-i Müfredât-ı Tıbbiye
Müellifi	Mustafa b. Muhammed b. Ahmed et-Tabîb
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 96
Özellikleri	210X147, 150X80 mm. boyutlarındadır, 1147 tarihinde nesih ile 19 satırlık 148 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh-i Gazel-i Mevlânâ
Müellifi	Âmirî, Buhârî eş-Şeyh Ahmed
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 35/2
Özellikleri	212X130, 120X65 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile 15 satırlık 5 + 10 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh Şâhidî
Müellif	Surûrî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 55
Özellikleri	215X130, 160X82 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile 23 satırlık 1 + 52 varak olarak telif edilmiştir, Şâhidî, İbrahim Dede'nin şerhidir
Eser Adı	Subha-i Mûr Vârid
Müellifi	Sofyalı Çelebi Mustafa
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 81
Özellikleri	240X180, 160X91 mm. boyutlarındadır, 19 satırlık 3 + 266 varak olarak telif edilmiştir, A-N harflerini içermektedir
Eser Adı	Tıbyân-ı Nâfi der Tercemât-ı Burhân-ı Kat'î
Müellifi	et-Tebrîzî Hüseyin b. Halef
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 41
Özellikleri	1251 tarihinde 4 +692 sayfa olarak telif edilmiştir, A-Y harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Osmanlı Lügatı
Müellif	Mirliva Muhammed İzzet (1258–1330)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 137
Özellikleri	335X217, 275X140 mm. boyutlarındadır, rik'a ile 40 satır olarak 374 varak olarak telif edilmiştir, A-Y harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Levâmi'ü'n-Nûr
Müellif	Kâtip Çelebi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 2
Özellikleri	1223 tarihinde nesih ile 332 varak olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Coğrafya (Haritalı)
Müellif	Pîrî Reis
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 1
Özellikleri	Nesih ile 218 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Havâdis-i Bazı Bilâd ve Cezâir
Müellifi	Mehmed Hâşim
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 3
Özellikleri	1213 tarihinde 104 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Muhtasar Malûmât-ı Coğrafya
Müellif	Necib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 23
Özellikleri	103 sayfadır
Eser Adı	Risâletün fî Tahkîki'l-Hareketü'l-Hâfızati li'z-Zemân
Müellifi	Abdülkerim Amâsî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 7
Özellikleri	Rik'a ile 9 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Ucâletü'l-Coğrafya
Müellifi	Yakovâkî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 8
Özellikleri	1219 tarihinde 79 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Ali Şir Nevâî
Müellif	Belin (Necib Âsım)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 567/1
Özellikleri	1315 tarihinde 37 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Altın Armağan
Müellifi	Akçuroğlu, Yusuf
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 6
Özellikleri	59 sayfadır
Eser Adı	Arûz-u Endelûsî
Müellifi	Mehmed said Mehmed Efendi zâde
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 349/2
Özellikleri	28 varaktır
Eser Adı	Âsâr-ı Muhtasârât-ı Nâdire
Müellif	Mehmed Şâkir
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 566
Özellikleri	Nesih ile 160 sayfa olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Azîzu'l-Âsâr
Müellif	Eyyub Sabri
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 310
Özellikleri	1291 tarihinde 203 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Devr-i İstibdâda Atebe-i Şâhâne'ye Lâyihâ
Müellif	Namık Ekrem
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 219
Özellikleri	36 sayfadır
Eser Adı	Dîbâce-i Münâzara-i Gül-ü Rânâ ve Mül-ü Hamrâ
Müellifi	Fasih-i Mevlevî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 587/574
Özellikleri	1278 tarihinde ta'lik ile 21 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Durûb-u Emsâl
Müellif	Ali Emîrî Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 283/391
Özellikleri	Rik'a ile 60 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Encümen-i Nu'mâniye Lâhur
Müellifi	Taceddin Ahmed Muhtar
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 44/504
Özellikleri	Ta'lik ile 32 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Eser-i Akif Paşa
Müellifi	Akif Paşa'nın Hafîdi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 308/339
Özellikleri	1290 tarihinde 23 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Esmâru'l-Esmâr (Kelîle ve Dinme Tercemesi)
Müellif	Osman zâde Tâib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 7/401
Özellikleri	1144 tarihinde Ta'lik ile 99 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Fenn-i Kitâbet
Müellifi	Es'ad Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 326/371
Özellikleri	Rik'a ile 192 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Fıkrât ve Hikâyât
Müellifi	Mehmed Şâtır
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 608/343
Özellikleri	23 sayfa olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Gazavât-ı Müslime
Müellif	Nergisî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 187/588
Özellikleri	1285 tarihinde 67 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Gülzâr-ı Münşeât
Müellif	Mehmed Atıf
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 367/72
Özellikleri	1288 tarihinde 32 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	İlm-i Kâfiye Risâlesi
Müellif	Salih, el-Hac Hafız
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 306/450
Özellikleri	1054 tarihinde rik'a ile 5 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	İmdâdü'l-Midâd
Müellifi	Naci, Muallim
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 33/112
Özellikleri	272 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	İnşâ-i Tac zâde Mehmed
Müellif	Tac zâde Mehmed Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 471/310
Özellikleri	Dîvânî Kırmısı ile 30 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Kitâbu'l-Arûz
Müellifi	Ali b. Hüsâmüddin el- Amâsî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 348/404
Özellikleri	Ta'lik ile 6 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Kitâbu'l-Füyûz fî Hadâiku'l-Arûz Tercemesi
Müellifi	Câmi', Mevlânâ (Seyyid Ahmed b. Seyyid Turhan)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 349/409
Özellikleri	47 varaktır
Eser Adı	Kitâbu'l-Mehâsilu'l-Hüsâm
Müellif	Yusuf b. Ömer Mardinî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 551/589
Özellikleri	184 sayfadır
Eser Adı	Kitâbu's-Sünûhât
Müellifi	Seyir Râşid Âmidî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 236/491
Özellikleri	Nesih ile 240 sayfa olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Kitâb-u Tâcu'l-Edeb
Müellifi	Ali b. Hüseyin Elmâsî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 129/329
Özellikleri	Nesih ile 35 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Manzûme-i İshak Efendi Şerhi
Müellif	İshak Efendi (Ebû Ahmed b. Ahmed)
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 586/492
Özellikleri	Nesih ile 58 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Mir'âtu'l-Fevâid Mukaddimesi
Müellif	Ali Emîrî Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 562/536
Özellikleri	Rik'a ile 113 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Muhayyilât-ı Aziz Efendi
Müellif	Aziz Efendi Girîdî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 595/643
Özellikleri	Rik'a ile 27 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Musâhebe-i Edebiye
Müellifi	Ali Emîrî Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 523/578
Özellikleri	24 sayfadır
Eser Adı	Münâzara-i Bahar ve Şitâ
Müellifi	Lâmîî Çelebi Bursalı
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 589/277
Özellikleri	41 varaktır
Eser Adı	Münâzara-i Seyf ve Kalem
Müellif	Firdevsî Mü'min Çelebi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 576/144
Özellikleri	Nesih ile 53 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Münşeât-ı Nahîfî
Müellifi	Süleyman Nahîfî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 406/429
Özellikleri	Ta'lik ile 28 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Münşeât-ı Osmâniye
Müellifi	Dâniş
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 416/132
Özellikleri	152 sayfadır

Eser Adı	Müşaku'l-Uşşâk
Müellif	Nergisî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 187/588
Özellikleri	1285 tarihinde 37 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Nümûne-i Kitâbet
Müellif	Faik Reşad
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 607/82
Özellikleri	1313 tarihinde 94 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Rû'yâ Yâhud Kemâl
Müellif	Kemal Bey
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 231/390
Özellikleri	Rik'a ile 10 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Sindü'ş-Şuarâ
Müellifi	Haşmet Efendi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 248/161
Özellikleri	1287 tarihinde 128 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh-u Gazel-i Hazret-i Mevlânâ
Müellifi	Emîrî Buhârî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 272/30
Özellikleri	Ta'lik ile 9 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh-u Muammâ-i Mîr Hüseyin
Müellif	Sirûrî Mevlevî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 255/27
Özellikleri	1109 tarihinde ta'lik ile 179 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh-u Şebistan-ı Hayâl
Müellifi	Sirûrî Mevlevî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 249/395
Özellikleri	1005 tarihinde ta'lik ile 216 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Tabsıra ve Yâhud Adana Temâşası
Müellifi	Yusuf Ziya
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 157/108
Özellikleri	1314 tarihinde 23 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Takrîrât
Müellif	Recâî zâde Mahmud Ekrem
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 127/17
Özellikleri	1314 tarihinde 78 sayfa olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Terceme-i Hâl-i Hazret-i Pîr İbrahim Gülşenî
Müellif	Şeyh Sezâî Gülşenî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 500/535
Özellikleri	1289 tarihinde 24 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Terceme-i Muallakât-ı Seb‘a
Müellif	Hersekli Mehmed Kâmil
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 120/257
Özellikleri	160 sayfadır
Eser Adı	Terceme-i Tuhfe-i Mahmûd-u Muhteşem
Müellifi	Mehmed Şaban zâde
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 134/556
Özellikleri	1285 tarihinde 91 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Tuhfe-i Nedîm
Müellifi	Mustafa Nedîm
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 138/51
Özellikleri	1269 tarihinde 66 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Tuhfe-i Şerh-i Müntehabe-i Lebîb
Müellif	Lebîb
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 132/258
Özellikleri	1262 tarihinde 301 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Tuhfetü'l-Mülûk
Müellifi	Abdurrahman b. Abdullah
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 135/488
Özellikleri	1206 tarihinde ta'lik ile 116 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Usûl-u Kitâbet-i Resmiye
Müellifi	Mehmed Fuad
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 51/141
Özellikleri	318 sayfadır
Eser Adı	Yâdigâr-ı Avnî
Müellif	Naci, Muallim
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 634/21
Özellikleri	48 sayfadır
Eser Adı	Zübdetü'l-Arûz
Müellif	Mustafa Reşid
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 232/609
Özellikleri	1293 tarihinde 92 sayfa olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Adabu'l-Hays
Müellifi	Taşköprü zâde Ahmed b. Mustafa
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Mantık Bölümü, 40
Özellikleri	968 tarihinde nesih ile telif edilmiştir, eserin 12a-13a. Varaklarını içermektedir
Eser Adı	el-Ad'ıyyatu'l-Usbuiya
Müellifi	Ali b. Ebî Tâlib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Hadis Bölümü, 51
Özellikleri	Nesih ile 38 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Ahbar Mülûkü'l-Yaman
Müellif	el-Cürmüzî Kâsım b. Hasan
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Tarih Bölümü, 116
Özellikleri	Nesih ile 115 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	el-Ahkâm fi'l-Fıkıh
Müellif	Nâtıkî, Ahmed b. Muhammed
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Fıkıh Bölümü, 118
Özellikleri	1307 tarihinde ta'lik ile 49 sayfa olarak telif edilmiştir

II. NÂDİRÂTTAN OLDUĞU KESİN OLMAYANLAR

Eser Adı	Bazı Kavâid-i Arabiye'nin Türkçe Beyanı Hakkında
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 129 numara
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 5 varaktır
Eser Adı	İlâlât-ı Bina
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/4
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 66–91. varakları mevcuttur
Eser Adı	İlâl-i İzzî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/6–7
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 116–165 varakları mevcuttur
Eser Adı	İsagociye Dair Es'ile ve Kavâid
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 142
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 8 varaktır
Eser Adı	İzhâr Mefhumu
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 117
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, 1264 tarihinde telif edilmiştir, 55 varaktır
Eser Adı	İ'râb
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/8
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 166–180. varakları mevcuttur
Eser Adı	Kavâid-i Osmâniyye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 44/3
Özellikleri	135 sayfadır.
Eser Adı	Kavâid-i Türkiye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 41/2
Özellikleri	45 sayfadır
Eser Adı	Kelimetü'l-Beyân
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/2
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 25–46. varakları mevcuttur
Eser Adı	Mefhûm-u Maksûd
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/5
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 92-116. varakları mevcuttur

Eser Adı	Bazı Kavâid-i Arabiye'nin Türkçe Beyanı Hakkında
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 129 numara
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 5 varaktır
Eser Adı	Îlâlât-ı Bina
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/4
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 66–91. varakları mevcuttur
Eser Adı	Îlâl-i İzzî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/6–7
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 116–165 varakları mevcuttur
Eser Adı	İsagociye Dair Es'ile ve Kavâid
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 142
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 8 varaktır
Eser Adı	İzhâr Mefhumu
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 117
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, 1264 tarihinde telif edilmiştir, 55 varaktır
Eser Adı	İ'râb
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/8
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 166–180. varakları mevcuttur
Eser Adı	Kavâid-i Osmâniyye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 44/3
Özellikleri	135 sayfadır.
Eser Adı	Kavâid-i Türkiye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 41/2
Özellikleri	45 sayfadır
Eser Adı	Kelimetü'l-Beyân
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/2
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 25–46. varakları mevcuttur
Eser Adı	Mefhûm-u Maksûd
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 118/5
Özellikleri	Nesih ile yazılmıştır, eserin 92-116. varakları mevcuttur
Eser Adı	Orduda Yeni Osmanlı Elifbâsı
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavâid Bölümü, 7
Özellikleri	13 sayfadır

Eser Adı	Amerika ile Akdolunan Ticaret Mâhedesinin Sûretidir
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 369
Özellikleri	2 sayfadır
Eser Adı	Âsâr-ı Atîka Nizâmnâmesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 184
Özellikleri	1322 tarihinde telif edilmiştir, 16 sayfadır
Eser Adı	Âşâra Dâir Tâlimâtname
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 237
Özellikleri	12 sayfadır
Eser Adı	Âşâr Nizâmnâmesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 169
Özellikleri	30 sayfadır
Eser Adı	Âşâr ve Ağnâm için Tutulacak Defterlerinin İmlâsına Dair Tarifnâme
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 286
Özellikleri	40 sayfadır
Eser Adı	Avusturya Devleti ile Akd Olunan Muahedenin Sûreti
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 364
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 17 sayfadır
Eser Adı	Bakâya Hakkında Müfettişlere İhtarnâme
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 351
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 2 varaktır
Eser Adı	1324 Senesi İntihâbatında Cârî Olan İntihâb-ı Mebusân Kanunu
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 98
Özellikleri	1324 tarihinde telif edilmiştir, 20 sayfadır
Eser Adı	1110 senesinde Devlet-i Âliyye ile Avusturya Beyninde Akd Olunan Muâhede Sûreti
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 371
Özellikleri	Rik'a ile 1110 tarihinde telif edilmiştir, 18 varaktır
Eser Adı	Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin Vezâifini Müşir Nizâmnâmesidir
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 197
Özellikleri	16 sayfadır

Eser Adı	Ceza Kânunnâmesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 62
Özellikleri	485 sayfadır
Eser Adı	Ceza Kanunu Müsveddesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 64
Özellikleri	20 sayfadır
Eser Adı	Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmât-ı Esâsiyesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 176
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 2 varaktır
Eser Adı	Elbise-i Resmîyeye Dâir Lâyihâ Sûreti
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 177
Özellikleri	12 sayfadır
Eser Adı	Emvâl-i Gayr-ı Menkûlenin Tahdît ve Tahrîri Hakkında Kanun-u Muvakkat
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 88
Özellikleri	1328 tarihinde telif edilmiştir, 29 sayfadır
Eser Adı	Erzurum Vilayeti Jandarma, Polis ve Tahsildârların Tanzîm ve Tensiki İçin Müteşekkîl Komisyonunu Vezâifine Dâir Talimatnâme
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 233
Özellikleri	1311 tarihinde telif edilmiştir, 11 sayfadır
Eser Adı	Fransa Hariciye Nâzırı Taleyrân'ın Takrir-i Tercümesi ile Bazı Hatt-ı Hümayûnlar ve Takrîr Sûretlerini Hâvî Mecnua
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 362
Özellikleri	Ta'lik ile 1223 tarihinde telif edilmiştir, 40 varaktır
Eser Adı	Haleb Valisinin Bazı Vezâif-i Mahsûsesine Dâir Talimat
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 232
Özellikleri	Rik'a ile 1282 tarihinde telif edilmiştir, 3 varaktır
Eser Adı	Hâriciye Vezâifi ve Usûl-u Teşrifat Hakkında
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 332/1
Özellikleri	Rik'a ile yazılmıştır, 66 varaktır
Eser Adı	Hayretnümâ
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 318
Özellikleri	1286 tarihinde telif edilmiştir, 101 sayfadır

Eser Adı	Heyet-i Âyân Nizâmnâmesi Dâhilîsi Lâyhâsıdır
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 186
Özellikleri	1293 tarihinde telif edilmiştir, 21 sayfadır
Eser Adı	Kanunnâme-i Livâ Bosna-Hersek
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 76
Özellikleri	Ta'lik ile yazılmıştır, 88 varaktır
Eser Adı	Kanûn-u Esâsî'nin Mevad-ı Muadelesi Sûreti
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 96
Özellikleri	1327 tarihinde telif edilmiştir, 8 sayfadır
Eser Adı	Kanûn-u Esâsî ve Hatt-ı Hümayûn
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 93
Özellikleri	13 sayfadır
Eser Adı	Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti Nizâmnâmesi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 198
Özellikleri	1324 tarihinde telif edilmiştir, 15 sayfadır
Eser Adı	Mecâlise Dâir Nizâmnâme
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 160
Özellikleri	1272 tarihinde telif edilmiştir, 8 varaktır
Eser Adı	Muâhedât Fihristi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 379
Özellikleri	19 varaktır
Eser Adı	Muhâkemât-ı Cinâyât
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 147
Özellikleri	1273 tarihinde telif edilmiştir, 40 sayfadır
Eser Adı	Osmanlı Hukuk Cemiyeti Nizâmnâme-i Dâhilîsi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 193
Özellikleri	6 sayfadır
Eser Adı	Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Fransa ve İngiltere ve Prusya ve Sardinya Devletleri Beyninde Akd Olunan Muâhede-i Umûmiye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 367
Özellikleri	30 sayfadır
Eser Adı	Sultan Süleyman Han Devrinde Aid Kanunlar
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Kavânîn Bölümü, 80
Özellikleri	Ta'lik ile 12630 tarihinde telif edilmiştir, 61 varaktır

Eser Adı	Arabî Türkî ve Latince Lügat
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 59
Özellikleri	205X145mm. boyutlarındadır, ta'lik ile yazılmıştır, 106 varaktır, C-Y harfleri arasını içermektedir.
Eser Adı	Kavâid-i Farsî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 139/2
Özellikleri	215X145, 150X80 mm. boyutlarındadır, ta'lik ile yazılmıştır. Eserin 161–186. varakları mevcuttur. Her varak 17 satırdır
Eser Adı	Lügat-ı Câmi‘u’l-Farsî’t-Türkî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 139/1
Özellikleri	215X145, 150X80 mm. boyutlarındadır, ta'lik olarak telif edilmiştir, A-Y harflerini içermektedir
Eser Adı	Lügat-ı Muhtelif
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 26
Özellikleri	220X125, 140X75 mm. boyutlarındadır, rik'a ile 16 satırlık 8 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Lügat-ı Muhâyerât ve Mukâtahât
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 77
Özellikleri	180X130, 120X70 mm. boyutlarındadır, 967 tarihinde nesih ile 13 satırlık 26 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Lügatı Tıb
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 94
Özellikleri	250X170, 175X95 mm. boyutlarındadır, nesih ile 26 satırlık 34 varak olarak telif edilmiştir, A-K harflerini içermektedir
Eser Adı	Mâmû‘a-i Lügat-ı Farsîyye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 91
Özellikleri	205X135 mm. boyutlarındadır, nesih ile 43 varak olarak telif edilmiştir, A-Y harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Rahnumâ-yı Sübûlât
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 87
Özellikleri	100+ 80 + 17 sayfadır
Eser Adı	Türkçeden Arapçaya Lügat
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Lügat Bölümü, 27
Özellikleri	Eserin 2. cildidir, 103–198. sayfalarıdır, E-F harfleri arasını içermektedir
Eser Adı	Coğrafya-yı Sevku’l-Ceyş
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 6/1
Özellikleri	Rik'a ile 100 varak olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Coğrafya-yı Umûmî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 36
Özellikleri	196 sayfadır
Eser Adı	Devlet-i Âliyyenin Avrupa Kıtasındaki Vâki Memâliki
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 45/6
Özellikleri	72 sayfadır
Eser Adı	Fenn-i Zirâat
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 45/2
Özellikleri	13 sayfadır
Eser Adı	Kitâbu'l-Acâib
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 4
Özellikleri	1254 tarihinde nesih ile 294 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Muvâzene-i Heyetin Zeyli
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 45/5
Özellikleri	10 sayfadır
Eser Adı	Şevket-i Osmâniye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Coğrafya Bölümü, 45/3
Özellikleri	8 sayfadır
Eser Adı	Akif Paşa'nın Resmî ve Husûsî Münşeâtı
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 309
Özellikleri	Rik'a ile 142 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Benam-ı Havâriyûn Burûc-i Fünûn
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 89
Özellikleri	1273 tarihinde 95 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Dîvân-ı Şevket Şerhi
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 212/589
Özellikleri	Ta'lik ile 78 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Edebiyât-ı Osmâniye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 16/223
Özellikleri	96 sayfadır
Eser Adı	Ermeni Lisanına Dâir Bir Risâle
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 38/649
Özellikleri	6 varaktır
Eser Adı	Înşâ-i Husûsî
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 50/521
Özellikleri	Rik'a ile 10 varak olarak telif edilmiştir

Eser Adı	Metn-i Şefik
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 565/412
Özellikleri	Nesih ile 57 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Mezâk-ı Edebiyât-ı Osmâniye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 524/214
Özellikleri	110 sayfadır
Eser Adı	Sergüzeşt-i Rânâ ve Zibâ
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 238/41
Özellikleri	1289 tarihinde 204 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şerh-i Elfâz ve Muammiyât
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 76/86
Özellikleri	1209 tarihinde ta'lik ile 58 sayfa olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Şükûfe
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 263/524
Özellikleri	80 sayfadır
Eser Adı	Usûl ve Âdâb-ı Mükâtebât
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Edebiyat Bölümü, 36/417
Özellikleri	Nesih ile 116 varak olarak telif edilmiştir
Eser Adı	Abad ve Arbaun Hikâye
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Arap Edebiyatı Bölümü, 112
Özellikleri	1090 tarihinde nesih ile telif edilmiştir, eserin 135–149. sayfalarını içermektedir
Eser Adı	Adab ala Şehri
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Mantık Bölümü, 81,
Özellikleri	1190 tarihinde ta'lik ile telif edilmiştir, eserin 149–152. sayfalarını içermektedir.
Eser Adı	Adab Tilâvâtî'l-Kur'ân
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Tefsir Bölümü, 49
Özellikleri	505 tarihinde nesih ile telif edilmiştir, eserin 23–48. sayfalarını içermektedir
Eser Adı	Adabu'l-Mukaddime
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Fıkıh Bölümü, 44
Özellikleri	1076 tarihinde nesih ile telif edilmiştir, eserin 19–30. sayfalarını içermektedir
Eser Adı	Ahlaki ve Dini Muntahib Hikâyeler
Kayıt No	Millet Kütüphanesi, Külliyatlar Bölümü, 127
Özellikleri	Nesih ile telif edilmiştir, eserin 122–202. sayfalarını içermektedir.

EKLER

Ek 1. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Bey'in Yaptığı Ali Emîrî Portresi
(M. Serhan TAYŞI Koleksiyonundan)

Ek 2. A. Süheyl ÜNVER tarafından çizilmiş temsîlî Ali Emîrî portresi

Ek 3. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Haziresi 250 numarada bulunan Türbesinin Kuzey Doğu Cephesinden Görünüşü

Ek 4. Mezar Baş Taşının Kitabesinin Tam Görüntüsü

**Ek 5. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Haziresi 250 numarada bulunan Türbesinin
Batı Cephesinden Görünüşü**

Ek 6. Mezar Taşı Kitabesinin Baş Kısımının Görüntüsü

Ek 7. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Hazinesi 250 numarada bulunan Türbesinin Güney Cephesinden Görünüşü

Ek 8. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Haziresi 250 numarada bulunan Türbesinin Metrik Ölçümleri Alınırken

Ek 9. Mezar Taşı Kitabesinin İlk İki Satırın Görüntüsü

Ek 10. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Haziresi 250 numarada bulunan Türbesinin Kuzey Cepheden Görüntüsü

Ek 11. Mezar Taşı Kitabesinin 3. ve 4. Satırlarının Görüntüsü

Ek 12. Ali Emîrî Efendi'nin Fatih Camii Hazinesi 250 numarada bulunan Türbesinin Batı Cephesinden Görüntüsü

Ek 13. Mezar Taşı Kitabesinin Son İki Satırının Görüntüsü

Ek 14. Mezar Taşı Kitabesinin Hatme Kısımının Görünüşü

Ek 15. Mezar Baş ve Ayak Taşının Dip Yaprak Motifinin Görüntüsü

Ek 16. Mezar Ayak Taşı Motifinin Görüntüsü

Ek 17. Mezar Ayak Taşının Dip Vazo Görüntüsü

Ek 18. Mezar Ayak Taşı Motifinin Üst Kısımının Görüntüsü

Ek 19. Mezar Ayak Taşının Orta Kısımının Görüntüsü

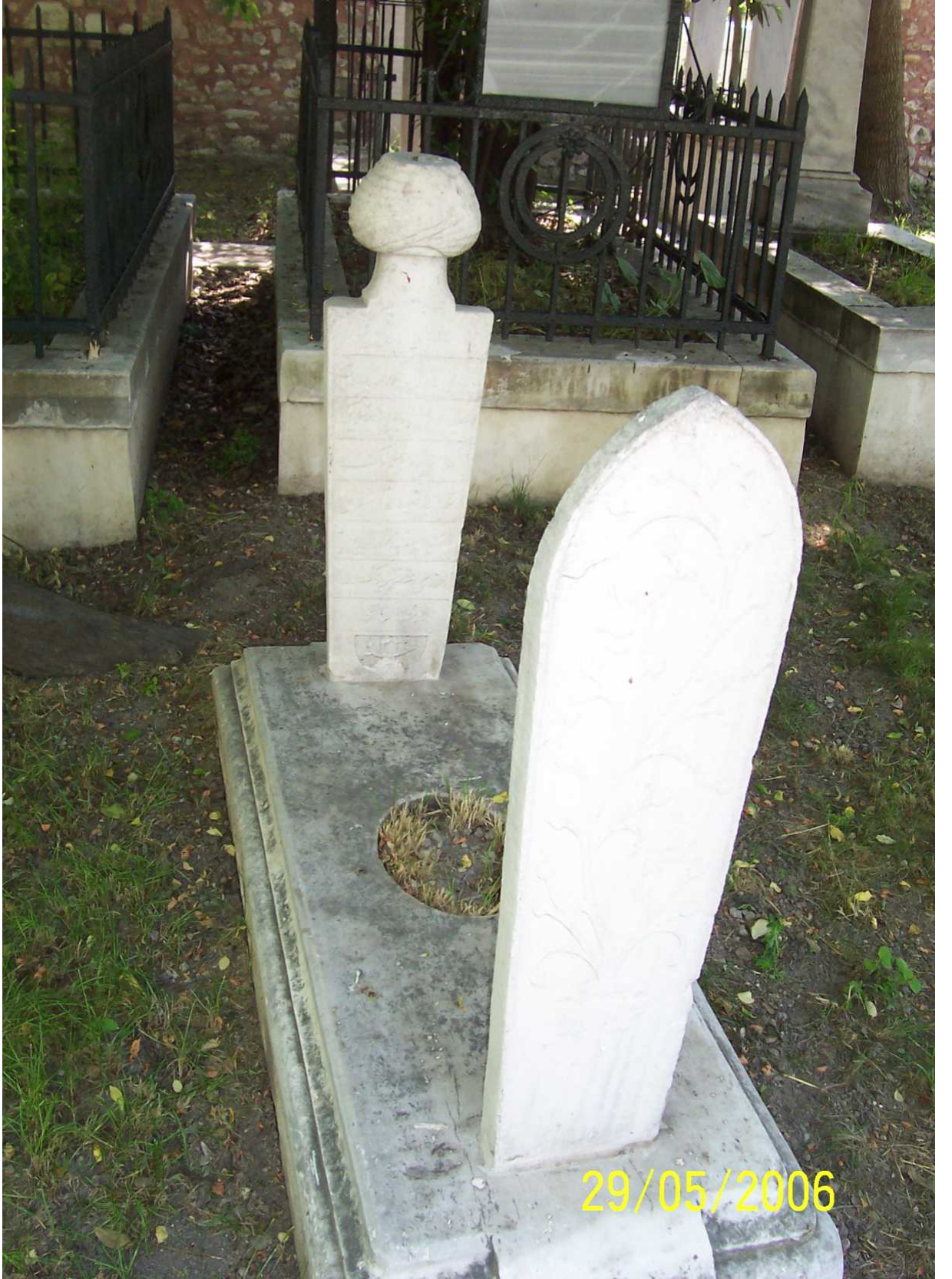

Ek 20. Mezar Ayak Taşının Alt Kısımının Görüntüsü

Ek 21. Ali Emîrî Efendi'nin Doğu Tarafındaki Komşusu Adanalı

Kastamonu Valisinin Türbesi

Ek 22. Ali Emîrî Efendi'nin Kuzey Tarafındaki Komşusu (İsim Okunmamaktadır) Efendi'nin Türbesi

تاریخ و ادبیات

ملک و ملت نافع ، تاریخ ، ادبیات ، فنون ، اقتصادیات و شئون سائرہ متعلق مباحث مفیدہ ہی حاوی مجموعہ شہرہ در

مدرجات

مجموعہ مزک احیاسی حقندہ برایکی سوز :

اعلان مشروطیتدن بری تعیین بیوریلان صدراعظم لک تاریخ تعیین واسامی عالیبری

صدر اسبق فؤاد پاشانک مسودہ سی ورشید پاشانک تصحیحیله سلطان عبدالمجید خان حضر تلیرنہ تقدیم اولنان تاریخ بر تشکر نامہ

رشید پاشانک مسک موفقیات سیاسی حقندہ تدقیق اجمالی ؛ روم فترتی و روم فترتہ دارمدققانہ بر کتاب یازان محمد منصور اقدینک ترجمہ حالی

پارسدہ منتشر Revue des deux mondes مجموعہ سنک ملت کتب خانہ سی حقندہ کی مقالہ سی نورکچہ دیوان اشعار یازان فرانسیز شارل ورنہ حقندہ اعظم ادبا سلیمان لطیف وشاعر اعظم عبدالحق حامد بک اقدیلرک مکتوبلری

ملت کتب خانہ سندہ تاریخی و علمی تشنلر : وبوبادہ ملت کتب خانہ سندہ تشکل ایدن ایکی انجمن عالی

اسلجہ تاریہ و تاریخ عثمانیہ دائر نادر وغایت اسکی ایکی کتاب

تفرقہ علمیہ : کتاب العز و المنافع للمجاهدین فی سبیل اللہ بالآلات الحروب والمدافع - نورکچہ مترجمی : علمای عظامدن فاضل و محقق محترم اسماعیل افندی حضر تلیری

تفرقہ ادبیہ : وثائق الآثار 'برنجی فورما'

دوات علیہ عثمانیہ مک مشہودم اولان شاعر لرینک غزل لرینک وسائر بعض اثر لرینک نسبتہ کوردہ برر بیت آلہرق ترتیب اولوس بواثر بعدما مجموعہ مک تفرقہ ادبیہ سی تشکیل ابدہ جک وقاریتہ کتاب شکندہ تجلیدی امکاتی بخش اتمک اوزرہ مجموعہ دن آبری بر فورما شکندہ اولاجقدر .

محرر و ناشری

علی امیری

استانبول شہزادہ باشی : اوقاف اسلامیه مطبعہ سی

امید

۱۳۳۷ سنه

شرايط اشترا

عموم ممالك اجنبيه

ايچون سته لکي ياريم

آلتي آيلني بر چارنک

عنائلي ايراميدر .

ممالك اجنبيه ايچون

پوست اجرتي ضم

ايديلير .

اعلانات سطر ايدن

آلتنش ياره آلينير .

نسخي ۵۰ ياره

صاحب امتياز و مديرى

شکرى آمدى

امور اداره و تحريريه

متعلق خصوصيات

ايچون مدير نامه

مراجعت ايديلير

وطن و مملکت منافعتنه

خادم و مسلک مزه و وافق

آمارع انشويه قو

ايديلير . درج ايديلير

آر اعاده ايدنر .

نسخي ۵۰ ياره

هر اون بش کونده بر نشر اولنور علمي، فني، اجتماعي، ادبي غزته در

وطن محبتی . سعی و غیرت . علم

لطيف اولورسه اولسون کندی وطننده کی روحاني
لطفاني اورالرده بوله ما ز انسان وطننک غبرنده تقدیر
اعتبار کامراني بی جائز اولورسه اولسون . بینه اسفناک
اوله رق آه وطن آه وطن در بولک سبی ندر ،
نه اوله جق ، ایضاخه لزوم کورلیه چاک قدر معلوم ؛
بن بعض کره تکثیر سواد و معلومی ده اعلام و ایراد
ایلرم بو حال ، بنم احبادن عفوی بی راجا ایلدیکم یاره
کولقلر مدندر . اوت .

انسان خانه سنده اوطورسه ، بو خانه دم بنم پذیر
واجداد مده اوطوردی سواقا قده یوروسه ، اجداد مده
مشی و حرکت ایندی چارشوده آلیش و یرش ایتبه

وطنی ، که انسانلرک مهده ظهوری ، ساخه نشو و نما سی
معیشتگاه حیاتی در . بتون کره ارض بر قطعه یکپاره
اولمق اعتبارله اقالیم ساثره دن هیچ بر فرق اولمדיنی
خالده مجرد وطن اولدینی ایچون هر کس کندی وطنی
هر بدن زیاده سور وطنی بتون ممالکک ترجیع ایلک
یستر ، بلکه انسان عادتا وطننک آبی آب حیات ،
طویراغنی مسک و عیره آغا جلریقی اشجار جنبانه
بکزه در .

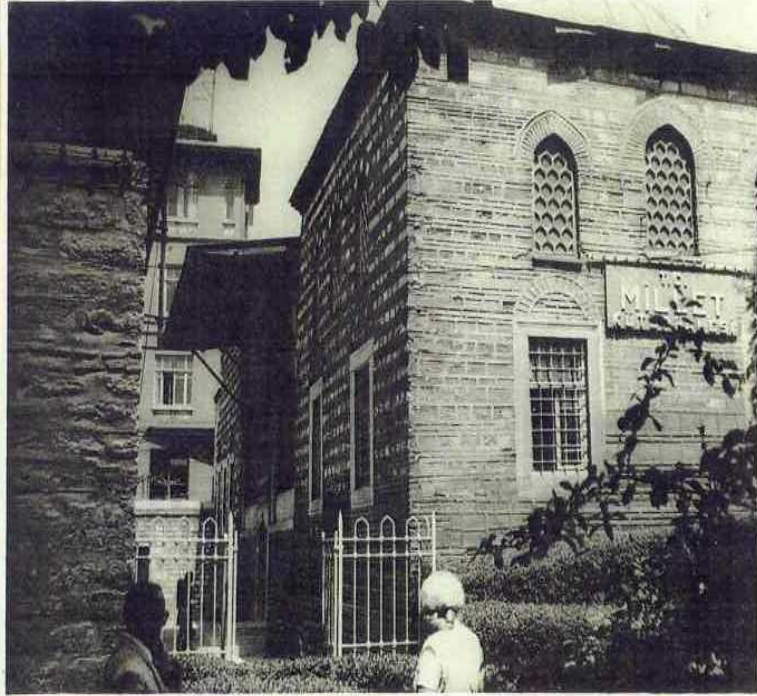
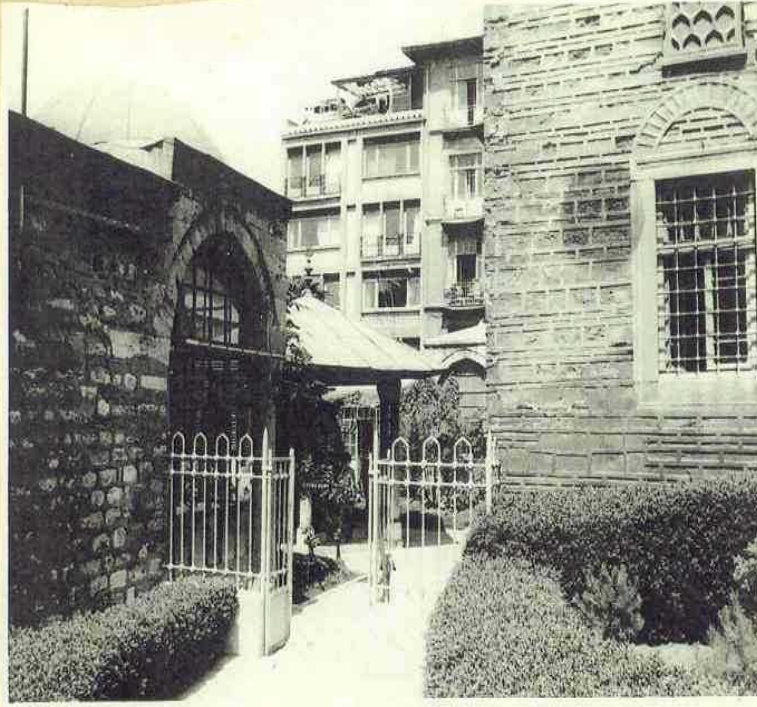
ساثر محللرک آبی تقدیر خفیف ، طویراغنی تقدیر

Ek 25. İstanbul Fatih'te Millet Kütüphanesi

Ek 26. İstanbul Fatih'te Feyzullah Efendi Medresesi

Millet Kütüphanesi binasının
17 Ağustos 1999 depreminin
öncesi bahçe kapısından
görünüşü.

Ek 27. Millet Kütüphanesi Ön Bahçesinin 17 Ağustos 1999 Depreminden Önceki Eski Bir Resmi
(M. Serhan TAYŞİ Koleksiyonundan)

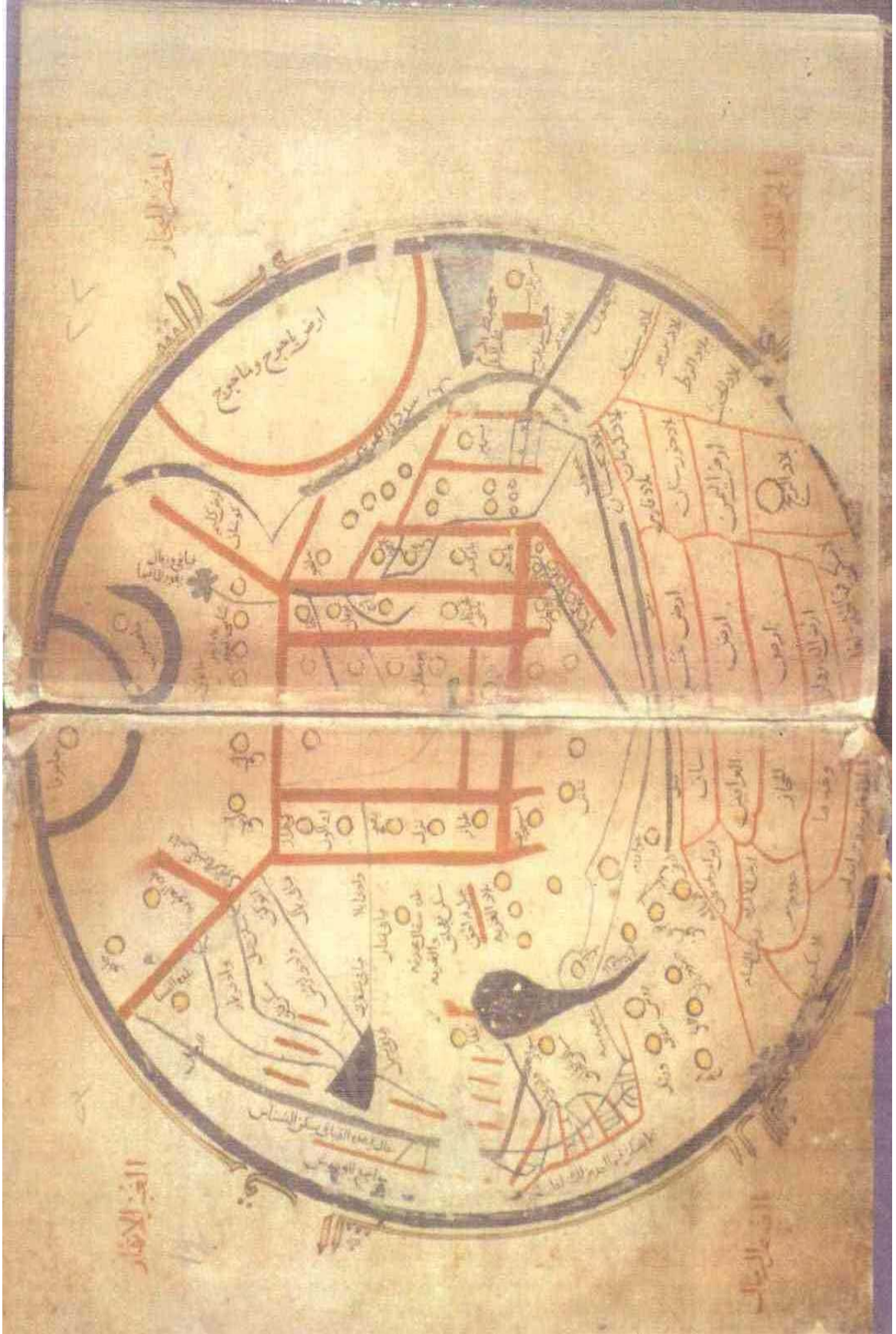
الحمد لله الذي جعل
هذا الكتاب

كتاب ديوان لغات الترك

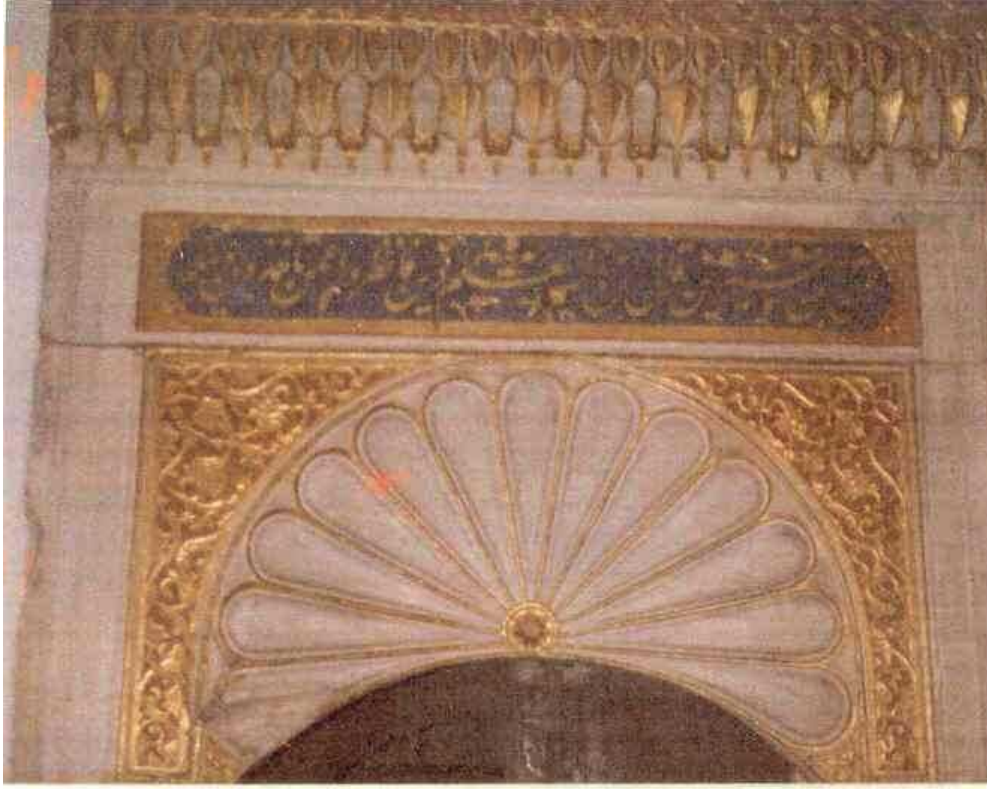
تأليف محمود بن الحسين بن محمد الكاشغري رحمه الله

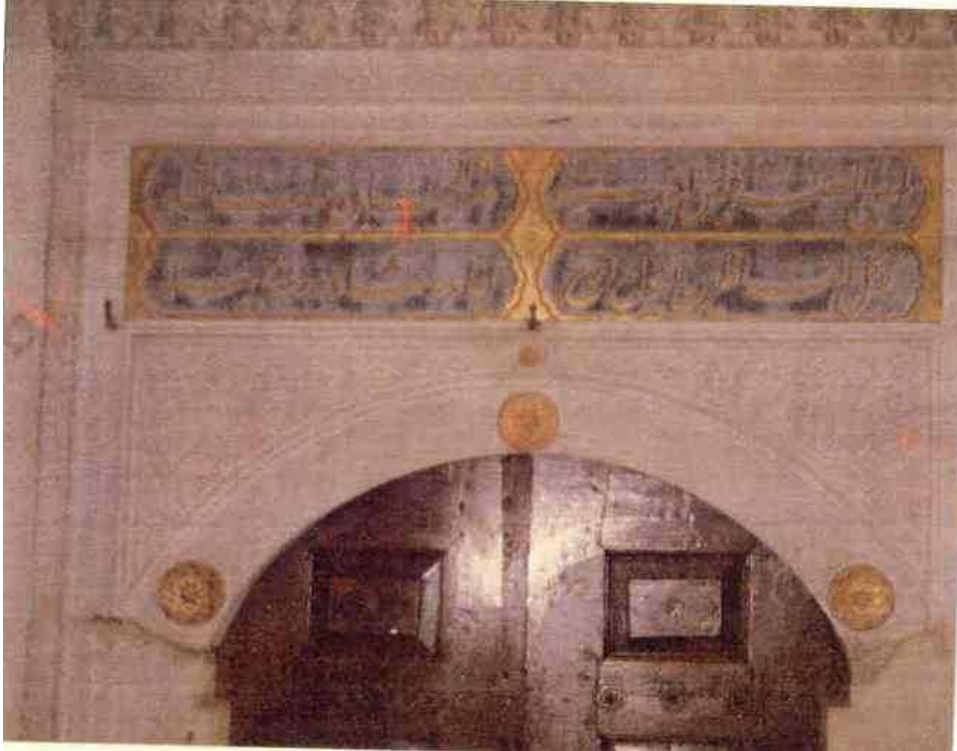
لا ينبغي أن يخرج على من يقول أن هذا الكتاب بلغه الترك أن هذا القاي لا يعرف بلغه الترك
ولا بلغه الترك أن هذا الكتاب بلغه الترك أن هذا القاي لا يعرف بلغه الترك
ويقر عليه من القاطه فلانكها وقال ليس هذا الكلام من عرفت أن القاي لا بلغه الترك
جاءل بالتركانه على أن اللفظه القفاقيه اذا انطقت بها التركان لا يخرجها ذلك عن كونها قفا
وقد وقع ذلك في القاطه كثير استعمالها التركان في القفاقيه واحد وامام
يدل على جهله بالقفاقيه واشعارها وامامها ان غالب من في تلك البلاد في صغيرا يعرف
ان الصغير لا يبلغ قوميه لا ولا الكبير اما انما كثيرا من في بلاد العرب
ويشتغل بالعلم ثم عليه الالفاظ الكس من في القفاقيه لا يعرف لها معنى حتى يطلبه
في الكتب لا بل قد سمع المظم من كتاب العرب في القفاقيه في الكتب ايضا يعرف
اداسا لكثير من المستعدين من القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه
قوله عز وجل وتنبؤ كل ربيع انه يموت ولا يعلم اليه والربيع المنان لم يرفع ولا به
العلامة واسأل هذا كثير وادكار البصر قد في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه
ان الله على خبير على كثير ومعرفه من القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه
كثير في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه
الاميركا من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه من في القفاقيه

Ek 29. Divân-u Lügati't-Türk'ten Dünya Haritası (M. Serhan TAYŞİ Koleksiyonundan)

**Ek 30. Millet Kütüphanesinin Vakfiye Kitâbesinin Restore Edilmiş Hali
(M. Serhan TAYŞİ Koleksiyonundan)**

**Ek 31. Millet Kütüphanesinin Vakfiye Kitâbesinin Restore Edilmiş Hali
(M. Serhan TAYŞİ Koleksiyonundan)**

Ek 32. Millet Kütüphanesi'nin Kitabesinin Restoreden Önceki Eski Hali
(M. Serhan TAYŞİ Koleksiyonundan)

SONUÇ

Kültürün nesilden nesile aktarımının ana temelini oluşturan kitaplar ve kitapların kendi hayatları, onlarla ilgilenenler tarafından hissedilebilecek ve kuvvetlendirilebilecek bir gizdir ve tarih boyunca da bu, giz olarak devam etmiştir. Eserlerin hazırlanması, derlenmesi ve basılması kadar, muhafazası da ehemmiyetlidir. Nitekim yok olmaya mahkum kağıtlar ve mürekkepler ile yazıya dökülen nice değerli fikirler, muhafaza olmaksızın günümüze kadar aktarılamayacaklardır. Aktarımın gerçekleşebilmesi, aynı zamanda kültürel motiflerin muhafazası ve işlenebilirliğinin sağlanabilmesi anlamına gelmektedir.

Bu hassas dengenin ince ve müdakkik takipçisi olan Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi de, bunun en açık örneğidir denilebilir. Kültürüne ve kültürel paylaşıma hak ettiği değeri veren Emîrî Efendi, gerek eserlerin değerlendirilmesi, gerekse muhafazası uğruna ömür harcamış ve mükafatını da yok olmaktan kurtardığı eserlerin verdiği huzur ve zevk ile almıştır. Unutulmaması ve ileriki nesillere aktarılması gereken bir husustur ki, Ali Emîrî Efendi, sadece kendisi için değil; belki de yüzlerini hiç görmeyeceği insanları ve milleti için yaşamış ve kendi varlığı ile kültürünü sonuna değin taşımıştır.

Emîrî Efendi'nin, Millet Kütüphanesi'ndeki eserleri incelendiği zaman, adeta hassas bir terazi gibi ölçüp biçerek tane tane seçtiği kitapların nasıl değer ifade ettikleri daha yeni yeni anlaşılmaktadır. Özellikle üzerinde çalıştığımız el yazması eserlerin, matbu eserlerden daha nadide olduğu da düşünülecek olursa, büyük hizmet açıkça görülecektir.

Yaptığımız çalışma esnasında Emîrî Efendi'nin 67 yıl içinde toplamış olduğu matbu ve el yazması olan eserler hakkında belki de bir çok çalışma yapılmalıdır. Nitekim başlangıç itibarıyla bütün eserleri üzerinde çalışmayı planlayarak başladığımız çalışmamızda Emîrî Efendi'yi tanıdıkça; giderek alan daraltılmasına giderek en sonunda el yazması eserleri çalışmayı uygun gördük. Çünkü belki de kütüphanedeki her bir eserin ayrı bir tez konusu olması gerekir.

El Yazmaları üzerinde çalışma yaparak, sadece Emîrî Efendi Bölümünde yer alan el yazması eserleri tespit etmeye çalıştık. Bu esnada görüldü ki, Emîrî Efendi sayesinde ulaştığımız hazinelere paha biçilememektedir.

Tespit ederek basit birkaç özelliklerini vurgulamaya çalıştığımız eserler üzerinde ileride daha detaylı teknik ve ilmî araştırmalar yapılabilir ve eserler bu çalışmalara sonuna değin açıktır.

Eserleri tanımadan onlardan istifade etmek mümkün değildir. Ancak eserleri tanımak için de önce o eserin var olup olmadığı bilinmelidir. Emîrî Efendi'nin daha iyi tanıtılması ve tanınması, belki de bu amaç doğrultusunda atılacak ilk adımdır. Böylelikle tanınacak yeni eserler, yapılacak yepyeni çalışmalara ve her yeni çalışma da yepyeni ufuklara yön verecektir. Böylelikle zengin kültürümüz ve kültürümüzün mihenk taşı olan kitaplar yok olup gitmekten; ya da kütüphane raflarında unutulmaktan kurtulmuş olacaktır.

Bu anlamda sonuç olarak, bu çalışmamızın Ali Emîrî Efendi'nin tanınmasında ve değerli hizmeti kütüphanesinin bilinmesinde bir damla ağırlığınca dahi faydası olacağını ummaktayım. Şunu da hassasiyetle vurgularım ki, bu çalışma eserlerin tanınması adına çizilen hedefe sadece yönelme mesabesindedir. Bundan sonra yapılacak daha bir çok eserin habercisi olabilirse, bizim için sevindirici olacaktır. Tezimiz, alanında yapılmış son noktayı koyacak bir çalışma olmayıp; zenginleştirilmeye, geliştirilmeye, düzeltilmeye ve değiştirilmeye muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Hakan T. Karateke, **İşkodra Şairleri ve Ali Emîrî'nin Diğer Eserleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995

Sürelî Yayınlar:

Ali Aksakal, "Ölümünün 60. Yılında Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi", Türk Kültürü Dergisi, Ocak Sayısı, yy 1924.

Alptekin, Coşkun, "Artuklular", TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, I-XXXI.

Kemal Eraslan, "Ali Emîrî Efendi", Türk Kültür Dergisi, ty, yy.

Maurice Pernot, "Les Turcs et l'Islam", Revue des Deux Mondesun Dergisi, 1 Mart 1922

Mehmet Serhan Tayşi-Mustafa Birol Ülker, "Millet Kütüphanesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2005

Mostar Dergisi, "Kitapların Efendisi", İstanbul 2005, Eylül sayısı

Muhtar Tevfikoğlu, "Millet Kütüphanesi Kurucusu Ali Emîrî Efendi", Türk Kütüphaneler Derneği Bülteni, yy 1984

Müjgan Cunbur, "Ali Emîrî Efendi, Kütüphanesi ve Çıkardığı Mecmua", 21 Mart 1988

Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sene 3

Tarih ve Edebiyat mecmuası, 1 Ağustos 1338

Tezler:

M. Hüsrev SUBAŞI, **Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin Türkî Eş'ar-ı Şahanelerinin Tahmisatı**, Basılmamış Doktora Tezi.

Elektronik Kaynaklar:

[http:// www. hatsanat.org /article_showall.asp?cat_ID=34&parent_ID=7&parent_name=HAT+S%D6ZL%DC%D0%DC&sub_name=R.](http://www.hatsanat.org/article_showall.asp?cat_ID=34&parent_ID=7&parent_name=HAT+S%D6ZL%DC%D0%DC&sub_name=R)

<http://tr.wiktionary.org/wiki/%C5%9Eiraze>

<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=2468>

<http://www.ihya.org/kitap/sanverenler.php?t2=oku&an=&sn=1521>

<http://www.kameraarkasi.org/belgesel/s/suleymanbay-dili/birkitabinhikayesi.html>